

LOOMING

AUGUST 1967

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HA'ALEKANDJA

8

R. Uutmaa

Püügil (Õli) 1964

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK/
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanihe Liidu häälekandja

8 AUGUST 1967

Ootel

— Vaadake välja. Vaadake aknast.
Nii mind siin dia- ning prognoositi.
Vaatasin. Tõepoolest hõlpsam hakkas,
nähes, kuis liivaseid nõlvu katvate
männisalude latvade
sinakat haljust
otse mu silma all
sooja päiksega soositi.

Seal aga, näe, kivi lamab kui hüljes.
Samblane kivi, ei viitsi veereda,
ega külgegi keerata.
Varjune serv alles hange tal liibub,
aga päikse pool küljes —
ei vilgu seal viimne lumeraas,
vaid valge liblikas liigutab tiibu.

See kivi, ma vaatan,
on maas
keset kevade teerada.

Op-sonett

Dr. Gavrilovile

Suur helevalge emmata on maja
maipäeva selgel päiksepaiste joal,
ja läbipaistev sein on sellel toal,
kus üle une virvendava raja

mind saadab mölgutuse kustuv kaja,
et rahuliku usalduse loal
täisvolitus kirurgi targal noal
on teha kõik, mis sedapuhku vaja.

Kõik.

Ongi.

**Eetrihõng veel hingeõhus,
said vere lükked äratava hoo.
Mis nüüd siis veel mu tundetoonust rõhus?**

**Kas tõesti piinlikkuse pisar too,
et ehk maestro minu kõhnas kõhus
eest leidis enda jaoks liig lihtsa loo.**

Postop-galopp

**Sõidan neisse piltidesse sisse,
mis siit paistsid mulle palatisse.**

**Kihutades välja aknaraamist
ajan taga oma osasaamist.**

**Välju. Vilju. Vihma. Tuult ja pilvi.
Selget sõna. Sõnatuidki silmi.**

**Veed ja teed. Ja metsad, murud-mullad.
Peatamata minna. Vastu tulla.**

**Sinuga. On pühapäev meis endis,
kuigi punast polegi kalendris.**

**Kaua seisnul kiirus veidi kõhe —
üle hüpata see kuude lõhe.**

**Märtsist maini. Juba varsti juuni.
Kevad tõusnud silmini ja suuni.**

**Teel me keerleb tolm ja risuränd.
Rool ja rattad . . . nagu pisuhänd.**

Pirita kiri

**Tuttavasse vahejaama
tuli tulla kosutust,
turgutust ja toibu saama,
heldet hooleosutust.**

**Taga nummerdatud ukse
tuba taas kui tuvipuur —**

teadagi, et kärsituks see
teeb, kui väljas suvi suur.

Süstid, sinepid ja kupud,
kuigi vats ei valuta.
Kitseklöbin. Malenupud.
Mine hinga, jaluta.

Tuleb tuul ka tuulevarju
asfaldine, õline —
tean, et sellega ei harju
mulgimaakas põline.

Männid — metsik massitoode
riburada rikkalik,
kuurortide, ussisoode
igihaljus ikkagi.

Liivik kehvi kõrsi narrib,
maa kui tuhaks tallatud.
Kandekrapid, laul, kitarrid
vääral kõlal vallatud.

Laine, siiski päris laine,
tähendades tuult ja vett,
mitte mõni laulunaine
ühteütelda — oktett.

Aiad. Mullad. Istik-pistik
õieks, viljaks valmistub.
Kloostriaiaid iidsed ristid,
metsas meie kalmistud.

Sinna, tänna mitut pidi
rännati ja reisiti —
terra levis... jah... sit tibi,
kui ei pääse teisiti.

Ena-näe, täis tusast trotsi
hellituste üürilist —
astub, istub, otsib otsi,
eepilist ja lüürilist.

Kohin läbi karge tuule —
mets ja liiv ja meri taas.
Rannamännid — pilt ja luule,
Esko Lepp ja Merilaas.

Miski kipub põue, pähe,
katsub kaugelt kajada.
Aga kuhu ka ei lähe,
jään kui taga ajada.

Jõgi, org ja toomed õites —
era-arm ja riigiviin
jala tulles, rattal sõites
otsib pelgupaika siin.

Ladvas ripub poiss kui poodu,
roosa seelik sagib all.
— «Lõhnavad!» — «Ljubljü priiroodu.»
Murdub põõsas raginal.

Mootorid, bensiinist purjus,
lõõvad lärmliturgiat.
Tara taga koera kurjus
kaitseb dramaturgiat.

Varsti lähen, võtan mahti
õiget õhku hingata,
lähen, tulen, hõlmad lahti,
kaabuta ja kingata.

Nimelt nii ma saan kontakti
oma pärisvallaga,
kui ma, kas või varvas katki,
astun palja tallaga.

Leegike¹

1

iktor Siidon oli kogu oma perega sel õhtul aias, kui Gita külla tuli. Gita kohe süüa ei tahtnud; ta istus kirsipuu alla Viktori kõrvale, kes vaatas, kuidas ta naine maasikate vääte löikas. Siidonite mõlemad tütre, kaheksateistaastane Inger ja üheteistaastane Sirje, olid kõhuli rohus ja püüdsid seitsaadik tasem nägelda, kui Gita pingile istus — nad tahtsid kuulata, mis tädi räägib. Gita kõneles kõiksugu asju: et nende naabritel on hästi veider laps, et võisaiad on tema arvates tükk maad väiksemaks jäänud, ja et idiotidel on sündimisest saadik hea elu. Siis hakkas ta õpetama, kuidas puravikke tuleb säilitada. Sirjel läks igavaks ja ta tõmbas Ingeri peast kaks juuksekarva korruga välja. Inger kopsas õele jalaga ja läks istus poolviltu tädi ning isa ette madalale pingikesele. Gita vaikus hetke; ta vaatas Ingeri valvakaid juukseid, mis olid päelaga kuklasse kokku tõmmatud, ja küsis siis, kas nad kõik teavad, et Evese Robert on vangist lahti.

Kõik Siidonid olid vait.

«Mis jutt see on?» ütles lõpuks Gita õde, Siidoni naine, ja laskis väädid maha kukkuda. «Robert sai ju neli kuud.»

Ta heitis kiire pilgu oma vanema tütre poole. Ingerist oli ainult kukal näha.

«Nojah,» ütles Gita, «pidi saama küll, aga nüüd ta on väljas; küllap ta sai amnestia hea käitumise pärast, ma ei tahtnud ta emalt küsida. Sa, Vilma, ütlesid, et vangidel aetakse juuksed maha, aga Robertil olid juuksed peas ja peale selle on tal nüüd habe. Peab ütlema, et habe sobib talle suurepäraselt, ta on nüüd veel ilusam kui enne...»

«Inger,» ütles Vilma Siidon, «mine pane kartulid keema.»

Inger pööras oma pikka väga valget kaela, millele vasakul pool oli tekkinud kolm roosat laiku. Ta tõusis aeglaselt ja astus mõned sammud otsekui kangete jalgadega, hakkas aga siis jooksuma.

«Roberti ema ütles, et Robertil polnud üldse süüd,» ütles Gita, kuid õde katkestas ta jutu.

¹ Eesti NSV Kirjanike Liidu ja «Loomingu» 1967. a. novellivõistlusel II auhinna saanud töö.

«Nüüd sa leidsid aja, millal Robertist rääkida,» ütles ta vihaselt, «just siis, kui tüdruk otse su ees kükitab.»

«Taevane arm!» imestas Gita ja pani oma lakitud küüntega käed risti. «Kas see jääb siis saladuseks? Vikk, kas sina seda Roberti onu kaudu ei teadnud? Ta töötab ju samas «Projektis» kus sinagi.»

Viktor Siidon võttis taskust ajalehe ja harutas selle aeglaselt lahti.

«Ma tean sellest ebardist üsna palju,» ütles ta rahulikult. «Ja seda ma tean ka, et tüdrukul on nüüd silmad lahti. Kuid Robert võib siiski mõne majaga eksida, ja sellepärast sa, Gita, võiksid talle ütelda, et oleks parem, kui teda siinkandis ei nähtaks.»

«Mina?!» hüüatas Gita.

Siidon murdis puu küljest kuivanud oksakese ja viskas sellesse rohututti, milles ta noorema tütre põnevusest pärani silmad nagu tähed sirasid.

«Sina, Sirts, too mulle kuurist suuremad käärid,» ütles ta, ja Sirje lippas nagu tuul kuuri, et võimalikult ruttu tagasi olla. Ta kuulis veel, kuidas Gita hõikas: «Ma ütlen, ilusad mehed on kõik lurjused! . . .» Aga kui ta kääridega tagasi tormas, toetus Gita vastu kirsipuud ja kaebas, et riik pressib kohviubadest kõik kofeiini välja. Robast ei kõnelnud enam keegi. Isa võttis käärid ja läks hoopis aia teise äärde hekki lõikama.

Kui Sirje tükk aega põõsa taga oli kuulatanud, näis talle, et ema ja tädi jäävad kogu õhtuks ubade soolamisest kõnelema. Ja kuigi ta süda pisut valutas, et ta liiga vähe teab ja et endise jutu juurde võidakse tagasi tulla, jättis ta aia siiski sinnapaika ning läks Ingerit otsima. Öde polnud köögis ega tubades ja Sirje jooksis trepist üles pooleldi valmisehitatud mansardkorrusele. Seal oli tuba, milles Inger kevadest saadik õppis ning magas. Sirje tõmbas ukse lahti, kuid jäi üllatusest lävele seisma, sest Inger lamas kušetil kummalises asendis. Ta lamas seal otsekui laest allapaisatu: käed, jalad, kleit — kõik täpselt nii jäänud, nagu nad kukkudes olid. Ta juuksed katsid kogu padja; silmad olid kinni, suu poolavali.

«Kuule,» ütles Sirje kõheldes, «miks sa kartuleid keema ei pannud?»

Inger liigutas huuli, kuid ei vastanud midagi. Sirje vaatas õe ümmargust suud; Inger meenutas talle surnud pääsukest, kes lamab, tiivad laiali, nokk lahti, ja Sirje, kes kõiki loomi armastas, tundis äkki haletsust.

«Oled sa haige?» sosistas ta. «Kuule, Inger, oled sa haige?»

Inger raputas pead.

«Pane kartulid keema,» ütles ta silmi avamata. «Tule siis üles ja räägi, mis Gita veel Robast kõneles.»

Siis alles taipas Sirje, et see kõik oli Roba pärast.

«Kui sa homme mu pluusi valmis õmbled, siis ma räägin,» ütles ta

ja istus kušetiservale. «Nüüd mine kohe alla ja pane kartulid keema, selle ajaga ma tuletan meelde, mis isa Robast rääkis.»

«Elajas!» ütles Inger, kuid ajas enda jalule. «Tule, lähme alla.»

Nad läksid koos kööki. Sirje vaatas, kuidas öde kartuleid kooris, ja rääkis, et ema ei luba Gitat ühtki sõna Robast kõnelda, ja et isa ei luba Robat üldse nende kanti tulla sellepärast, et Roba on käpard, ja Roba võib mujal kioskeid lõhkuda, siin lähevad tal majad ja kioskid sega-mini.

Kui ta oma jutuga sinnapaika jõudis, hakkas Inger nutma.

«Ta ei tahagi siia tulla,» ütles ta läbi nutu, «kui ta kuu aega pole tulnud...»

Jälle hakkas Sirjel õest kahju, kuigi see nüüd ühtki õnnetut looma ei meenutanud.

«Seda Gita ei rääkinud,» ütles ta lohutavalt. «Sellest polnud üldse juttu. Ainult niipalju ta rääkis veel, et Robal on habe.»

«Seda ma kuulsin ise,» ütles Inger. «Ja seda ütles Roba, et ilusa habeme kasvatamiseks läheb vähemalt kuu aega... Tähendab, kuu aega...» Inger istus, märjad käed süles, ja vaatas üksisilmi nõgeseid akna taga.

Sirje võttis ta noa, kooris viimased kartulid ära ja pani kastruli tulele. Kui ta gaasileeki väiksemaks keeras, ütles ta, selg Ingeri poole:

«Ma kuulsin ühel õhtul, et ema isale ütles: «See Robert oli ikka täitsa sulgi ja jumal tänatud, et Inger aru pähe võttis.»»

«Muidugi on mul aru peas,» ütles Inger ja pisarad kukkusid üksteise järel ta lillelisele kleidile. «Ärgu see Roba mõelgu, et ma hakkam ta järel jooksmas.»

2

Sirje kükitas hämaras kuuris ja imetas oma pojakesi. Õrnalt ja ettevaatlikult võttis ta kolmepäevase küülikupoja käte vahele ja tõstis ta sooja nina vastu oma suud. Keel tõukas huultele paraja jao suus hoitud leiget piima ja Sirje tundis õndsusega, kuidas küülik piima imes. Kui enam ei tahtnud, pani Sirje ta pesasse tagasi ja tõstis teise poja oma suu juurde. Lapsukesi oli viis, ja neid toites mõtles Sirje kogu aja nende pärisemast, kes oli kahe päeva eest jubedalt paistetanud peaga surnud, ja sellest hirmsast murest, mida ta oli tundnud, kui vastsündinud piima ei osanud lakkuda. Sestsaadik kui orvud ta suust sööma õppisid, oli kõik hästi. Ta tundis end täiesti nende lihase emana ja täna mõtles ta isegi, et kui vaene Lulla elanuks, poleks tema, Sirje, teadnudki, milline suur rõõm on abitude pojakeste toitmine.

Kui viimane maimuke oli söödetud ja magama pandud, võttis Sirje riuililt koti, et oma kahele täiskasvanud küülikule rohtu otsida. Ta läks, kott käes, läbi aia, kust juba ammu oli iga üleliigne rohukõrs jänestele

söödetud. Majast möödudes nägi ta Ingerit, kes istus trepil ja õmbles endale vanaema mustast rätikust kleiti. Ta istus kummargil oma töö kohal ja tal oli jälle rätik peas, juba kolmandat päeva igal õhtupoolikul. Sirje jäi seisma.

«Kui kaua sa selle rätikuga mõtled käia?» ütles ta. «Isa saab niikui nii teada, et sa oma juuksed punaseks värvisid.»

Inger tõstis korraks oma valge näo, millele ükski päikesekiir peale ei hakanud.

«Mis see sinu asi on!» pahvatas ta järsult.

Sirje näitas talle keelt ja lonkis aiast välja.

Oli kuiva, kuuma suve lõpp ja kogu see liivane eeslinnaosa, kus nad elasid, näis läbi ja läbi kõrbenud. Sirje läks aegamööda väikeste majade vahel, piiludes läbi tarade tolmustesse aedadesse. Mõnes aias kasvas ainult kolm-neli mändi, mõnes tõusid liivast kiviktaimlad; neid aedu oli lõpmata vähe, mille tara läbi sai peotäie ristikut näpata või millest väljaspool kasvas paar rasvast võilille. Mikkali aias oli ilus rohi ja Mikkal ise läks parajasti poodi, kuid aiavärava juures haukus päratu koer, ja Sirje pidi edasi minema oma ainsale rikkale rohumaale. Osavasti ronis ta üle madala surnuaiamüüri ja pöördus siis paremale, alla, kus oli rohkem mahajäetud haudu. Suurte puude all oli jahe; Sirje kõndis aeglaselt ja ta pilk libises üle vanade haudade. Osa neist oli ta juba korras- tanud: neil kasvasid nüüd ainult säärased taimed, mida jänesed ei taht- nud. Jõudnud keset kitsast põikteed, jäi Sirje seisma. Ta ees oli rooste- tanud raudtara; aias oli viltuvajunud rist ning kaks vaevalt märgatavat hauda, millel lokkasid hiirehersed ja mõned putked. Sirje läks aeda ja tegi hauad ilusasti puhtaks. Ta toppis hiirehersed kotti, kohendas mulla üles kolme kõva putke ümber ja vaatas siis surnute nimesid ristil. Pik- kade tähtedega oli vaskplaati graveeritud «Mihkel Napp» ja rida alla- poole «Miina Napp».

Sirje sulges värava tundega, et surnud Napad rõõmustavad oma kor- rastatud kalmude üle, ja otsis järgmise rohtunud haua. See oli kellegi Elisabeth Mäggeri unustatud puhkepaik, haud ja kogu aed üleni või- lillide võimuses. Kui ta võililli kitkus, tuli kogemata mullast välja ka äbarik valge võorasema. Sirje tegi sõrmega mulda augu ja istutas lille tagasi — ei mingit kalmistute rüüstamist.

Kolmest aiast sai kott toredat toitu täis; Sirje sidus kotisuu kinni ja läks, igaks juhuks kalmistuvahi maja vältides, sellest surnuaia äärest välja, mis lõppes liivaküngastel. Kotti kahe käega vastu kõhtu hoides liugles ta künkast alla ja sammus läbi männituka esimeste majadeni. Need olid kaunid majad avarates aedades; enamik omas basseini ja mõnes aias oli isegi kivist loom. Sirje teadis, et ühe valge maja aias on imearmas hirv, ja kuigi see maja polnud päris tee ääres, otsustas ta sinna põigata. Valge maja juures toetas ta oma rohukoti vastu võrktara ja vaatas hardunult, kui ilusasti hirvekene oma peentel

kivijalgadel puude vahel seisis. Oli väga vaikne; aed, maja ja tänav näisid sama elutud nagu hirv. Sirje võpatas peaaegu, kui kuulis, et keegi ta lähedal pikalt ja häälekalt haigutas.

Laisalt ning loiult seisis aias vastu väravat mees ja vaatas tühjale tänavale. Ta pikad jalad olid kitsastes mustades pükstes ja pooleldi üle värava heidetud ülakeha kattis punane, mustade põikvöötidega kampsun. See ei tähendanud Sirjele suurt midagi. Aga kampsuni tagasipööratud kraest tõusis mustade juustega pea, piklik ja ilus, ümber näo kitsas tume habe. Sirje vaatas seda pead silmi pilgutamata, ja äkki selgus talle, et see mees on Roba.

Esimese hooga pistis Sirje kodu poole jooksmas; alles kolmanda maja juures meenus talle, et ta rohukoti maha jättis. Kui ta tagasi pöördus, tuli Roba talle vastu. Roba loopis laisalt oma pikki jalgu ja ta nõtte talje õõtsus pisut.

«Muidugi Sirts,» ütles ta. «Seda ma arvasin. Oma hüppamise oled sa vist jänestelt õppinud. On see sinu kott siin aia ääres?»

Sirje noogutas ainult pead ja võttis koti kaenlasse. Talle tundus, et ta ei oskagi enam kõnelda.

«Tead,» ütles Roba, «et juhused su praegu siia tõi, siis vii õige Ingerile midagi lugeda.» Ta võttis taskust märkmiku, mõtles pisut ja kirjutas siis tara äärel lehekesele paar rida.

«See on ainult meie kolme vaheline asi,» ütles ta lehte kokku murdes, «Ingeri, sinu ja minu. Selge?»

Sirje noogutas jälle ainult pead, lõdvendas pisut kotisuud ja pistis kirja rohu sekka. Minekule asudes vaatas ta veel kord Roba nägu, mis oli võõras ja ometi tuttav. Roba tõmbas teda kergelt juustest ja naeris.

Ühe hingetõmbega jooksis Sirje suurele puiesteele. Seal pöördusid kaks tänavat kodu poole, nende vahel oli kolmnurkne männitukake. Sirje istus männijuurele maha, harutas kiiresti kotisuu lahti ja otsis kirja välja.

«Veel täna õitseb meie kanarbik
seal vaiksed sammud
kui tõuseb kuu.»

Sirje luges sinise pastapliiatsiga kirjutatud read kaks korda läbi ja oli väga pettunud. Ta pööras paberitükki üht- ja teistpidi — mitte midagi peale selle totra luuletuse. Kui ta parajasti paberit jälle kotti toppis, nägi ta äkki enda kõrval pikki jalgu mustades pükstes; ta vaatas kõrgemale ja seal oli punane pullover, milles mustad vöödid nagu maod looklesid.

«Ilusad luuletused õpitakse alati pähe,» ütles Roba ja naeris. «Ma käisin su kannul, sest ma unustasin sulle viimavaeva eest maksmata. Aga nüüd teeme uue kauba.»

Ta sikutas püksisääred põlvede kohalt pisut kõrgemale, kükitas maha, ja nagu nõiduse väel oli ta käes hõbedane rubla.

«Näed, see on sinu, kui see luuletus sul peas on,» ütles ta, viskas rubla õhku ja püüdis jälle kinni.

Minutit paar tundis Sirje kirja salaja lugemise pärast häbi; kuid Roba kükitas ja rääkis nii rahulikult luuletusest, et Sirje hakkas tahtmatult helklevat rublat silmitsema, mida Roba osavasti pildus.

«Kui ma üks kord veel loen,» ütles Sirje lõpuks tasa, «siis mul ongi see luuletus peas.»

«Tõesti?» imestas Roba. «Kuidas see oli?»

«Veel öitseb meie kanarbik...»

«Veel t ä n a öitseb...» parandas Roba. «Mitte eile ega homme — t ä n a.»

Kui Sirje talle kolm korda ilma ühegi veata oli luuletuse ette lugenud, ütles Roba, et ta kogu oma elu jooksul pole nii targa peaga tüdurukut näinud. Ta pani särava rubla Sirje rohukotti ja võttis ta käest paberi luuletusega.

«Raha sobib igasse kotti hästi,» ütles ta, «ja luuletuse ütled sa peast. Nii on kenam ka, sest praegu on parajasti kuupaistelised õhtud.»

Ta tõusis püsti ja noogutas pead, mis seisis nii ilusana ta laiadel õlgadel. «Adaa!» ütles ta. «Rubla ja kuu on meie, noorte inimeste asi — sinu, minu ja Ingeri. Õige, mis? Vanadel on ainult virr-virr. Adaa!»

Kui Sirje koju jõudis, istusid kõik juba lauas. Argipäeviti söödi köögis ja Sirje istus kiiresti oma kohale Ingeri kõrvale. Ema tõstis taldrikutesse klimbisuppi ja isa kõneles pahaselt lutikatest. «Mulle näib, et teile mõlemale lutikapead meeldivad,» ütles isa, aga kui Sirje alles aru pidas, kus need lutikad võiksid olla, saatis ema ta käsi pesema. Sirje sulistas käed kraani all läbi, kuivatas nad Ingeri kombineesse, mis oli kraani all kausis, ja läks siis laua äärde tagasi. Isa oli nüüd vait; ema rääkis parajasti, et tema vend Voldemar oli sündinud pikkade süsimustade juustega, aga nüüd näeb igaüks, et ta on peaaegu linalakk. Ja et Urbani Hilja, vastupidi, oli lapsepõlves kuldblond, nüüd aga on tume nagu sitikas.

«Ma ei saa aru, mida sa õieti tahad tõestada,» ütles isa ja lükkas oma supitaldriku eemale. «Seda, et inimese juuksed lähevad öö jooksul punaseks?»

Nüüd vaatas Sirje kiiresti Ingerit enda kõrval. Inger istus tõrkosa ning trotsliku näoga; ta rätik oli õlgadele vajunud ja roheline köögiseina taustal oli ta pea leekivpunane.

«Ma ei taha muud tõestada kui seda, et inimesed lähevad tunni aja jooksul halliks,» kuulis Sirje ema ütlevat. «Ja seda, et Ingeri juustel on alati punakas helk olnud.»

Issakene! mõtles Sirje, ise ta riidles tund aega, kui Inger esimest korda oma punase peaga trepist alla tuli...

Aga üldiselt Ingeri juukseasi teda enam suurt ei huvitanud. Ta otsis silmadega vaagnalt kõige meeldivamat lihatükki, pidas selleks kana kaela, ja kaelalülisid närides mõtles ta kogu aeg, milline üllatus Ingerit ootab. Ta kordas peas õpitud kolme rida ja kuulas ainult poole kõrvaga, kuidas Inger seletas, et tal on valge nägu ja kõik ütleavad, et talle sellepärast sobivad punakad juuksed, ja et isa küsis, kes need «kõik» on ja kas nad on täie aruga.

Lõpuks lakkas isa pahandamast. Kui ema talle hakkas rääkima, et ta söidab lähemal ajal Gitaga oma isa vaatama, sosistas Sirje öele:

«Veel täna öitseb meie kanarbik
seal vaiksed sammud
kui tõuseb kuu.»

Ingeril oli parajasti klimp suus. Ta istus, hambad klimbis, ja vaatas pärani silmadega Sirjele otsa.

«Inger!» ütles isa järsku. «Mis Sirje sulle sosistas?»

Inger ei vastanud.

«Mis Sirje sulle sosistas?» küsis isa valjusti.

Inger tõmbas hambad klimbist välja.

«Luuletuse.»

«Korda seda luuletust, Sirje,» ütles isa. «Silmapilk.»

«Veel täna öitseb meie kanarbik
seal vaiksed sammud
kui tõuseb kuu.»

Sirje vaatas isale silma sisse ja hakkas siis vaagnalt uut lihatükki otsima.

«Mmh!» raputas Viktor Siidon pead ja silmitses kordamööda oma tütreid ning naist. «Kuu ja sammud ja kanarbik... Üks kuulab nagu kuutõbine ja teine on alles üheteistkümneaastane... Ei, poisid on midagi muud! Üheteistkümneaastaselt ma oskasin ainult «Põnnadi, põnnadi hüppas põis», ja vaevalt ma sedagi vabatahtlikult õppisin.»

«Jumal tänatud, et meie lastel veel vanamoelised emotsioonid on,» ütles ta naine. «Kuidas see luuletus sulle meeldib, et:

«... ratastel on koormaks
kaks halli kaalikapoolt
nagu Himmleri poolekssaetud pea.»

«Mmh!» raputas Viktor Siidon uuesti pead. «Mõnikord ma mõtlen,

kui palju aega sai nooruses vaimuvaese poksi peale raisatud, aga kui ma neid luuletusi kuulen, siis mul ei olegi kahju.»

Ta lõpetas söömise ja läks ajalehega tupp, kus ta naine juba Gitaga telefoni teel kõneles. Inger pani köögis nõusid kokku.

«Kus sa teda nägid?» küsis ta peaaegu hääletult, kui nad Sirjega kahekesi jäid. «Kus Roba oli?»

Sirje pilgutas imestusest silmi: ta poleks iial mõelnud, et Inger nii ruttu asja jälile saab. Ta vaatas Ingeri taldrikul rabarberikooki, millest Inger ainult korra oli hammustanud.

«Sul oli palju suurem kook kui minul,» ütles Sirje ja murdis Ingeri koogist poole ära. «Ta oli selles aias, kus hirv on.»

«Onu juures...» sosistas Inger. «Kus see luuletus on?»

Sirje näitas sõrmega, et luuletuse asukoht on tema peas, ja kooki süües pilgutas ta jälle imestusest silmi, sest ta polnud iial kujutlenud, et see ilus maja ja aed võiksid kuuluda Roba onule.

«Robal oli hiiglatore punane kampsun,» sosistas ta kätt teise koogi-poole järele sirutades, «ja ta habe...»

Kuid Inger ei kuulanudki teda; Inger võttis ta käsivarrest kinni ja nõudis, et ta luuletust kordaks. Ja kui Sirje seda tegi, sosistas ta tungivalt:

«Sirje, kas selles luuletuses ei olnud sõna «täna» asemel «homme»? Sirjekene, tuleta hästi meelde, kas selles polnud «homme»?»

«Just «täna»,» ütles Sirje väarikalt. «Me arutasime Robaga seda luuletust.»

Ta vaatas õele otsa ja unustas koogitüki suust alla neelamata: Inger langetas laud ning ta näole levis kummaline naeratus. Ja äkki lendas Sirje peast kahtlus läbi.

«Kuule, Inger,» ütles ta, «ma ei teadnudki tänaseni, et sa oled Robat juba näinud.»

Ta ei saanud viimast sõna täiesti lõpetada, kui Inger oma käe ta suule vajutas. «Issand jumal,» sosistas Inger, «räägi ometi tasem. Sa tead ju, et isa Robat vihkab.»

Ta surus oma suu vastu Sirje kõrva ja Sirje saigi sealsamas teada, et Inger ja Roba on küll kaks korda kokku saanud, kuid väga lühikest aega, ja Roba onu oli Robat isa eest hoiatanud, ja nüüd ei tea keegi, et nad üldse on kohtunud.

«Roba ütles ka, et see on ainult minu, sinu ja tema asi,» sosistas Sirje.

Nad koristasid kiiresti laua ja läksid teineteise ümbert kinni hoides Ingeri tupp. Seal kõneles Inger, et kuigi Roba on ilus, on ta ometi väga õnnetu inimene, sest keegi ei mõista teda. Vahel ei suuda ta seda enam taluda ja hakkab jooma, ja siis juhtub, et ta lihtsalt lööb mõnda inimest, kes teda põlgavalt vaatab. Ja ükskord vedasid halvad inimesed teda endaga kaasa; siis tundus kogu elu talle nii närune, et ta lõhkus nendega koos ühe õllekioski ära. Inimesed, kellel on võim, aga kes teist

inimest ei mõista, panid Roba tema käitumise pärast vanglasse. Ta naine, kes oli lubanud temaga elu lõpuni koos elada, osutus truuduse-
tuks. Nad keegi ei tea, kui õrn süda Robal on, ja Roba on liiga uhke, et
seda neile näidata. Ainult Ingerile avab ta oma südame ja kõneleb
temaga luuletuste kaudu nagu tänagi. Ja tõesti — kes mõistaks Robat
ja luulet, kui isegi säärased inimesed, nagu Ingeri isa-ema, sellest aru
ei saa. Sirje ise ju kuulis, mis isa täna luuletuste kohta ütles.

«Roba kinnitab, et ainult mina saan teda aidata,» ütles Inger, ja Sirje
tundis, kuidas elu saladused ta pea panid ringi käima. Ta vaatas nüüd
hoopis teise pilguga Ingerit, kes seisis peegli ees ja sõrmitse oma juuk-
seid.

«Roba nimetab mind nüüd ainult Leegikeseks,» ütles Inger ja nae-
ratas peeglisse. «Oota, ma näitan sulle, kuidas mu uus must kleit nende
juustega sobib.»

Ta sikutas vaevaga kleidi selga, ja kui tõmbluku tagant kinni rebis,
oli ta Sirje meelest nagu uss mustas tupes. Aga ta nägu näis nüüd
veel valgem, juuksed veel punakamad, ja Sirje ütles, et ta on väga ilus.

«Ma ei usu, et isa sellest aru saab,» mossitas Inger. «Isa nagu ei näegi,
et mul ilusad jalad on, ja ütleb kindlasti, et kleit on liiga lühike.»

Sirje tahtis teda parajasti lohutada, et vanadel pole muud kui virr-
virr, kuid Inger pöördus ringi ja ta näole ilmus jälle kummaline õnne-
lik naeratus. «Õhtul lähen ma Virve poole,» ütles ta, «ära mind siis
otsima hakka.» Ta võttis ettevaatlikult uue kleidi šeljast, asetas selle
toolikorjule ja istus pesuväel Sirje kõrvale. «Veel täna öitseb meie
kanarbik...» deklameeris ta aeglaselt, iga sõna nagu keelel maitstes,
kummardus äkki ja suudles Sirjet ootamatult põsele.

3

Viktor Siidon ärkas sel hommikul koidu eel; talle tundus, nagu oleks
teda mingi hääl äratanud. Kuid kõik oli vaikne, kummaliselt, ebatava-
liselt vaikne. Siidon pööras pead ja märkas tühja voodit enda kõrval —
muidugi, see'p see oli: nurrutamine puudus. Vilma kas nurrutas praegu
Gita diivanil või ajas energiline Gita teda juba jalule, et jaama jõuda.

Siidon keeras teise külje ja kavatses edasi magada, kuid uni ei tul-
nud enam. Ta mõtles eelseisvast tööpäevast, sellest, et Sirjel paari päeva
pärast jälle kool algab, et Inger läheb elus esimest korda tööle — issand
halasta, nende punaste juustega!... Edev tüdruk... hea ainult, et ta
Evese lurjusest lahti sai... Ja Vilmale peaks vist sünnipäevaks
selle igatsetud naaritsanaha kinkima... Siis hakkas Siidon vaatama
kähkjat taevast, mis aegamööda roosatas, ja sama roosa helendusega
uhkas äkki esile kõigi Siidoni mõtete taha peidetud rõõm, et labora-
tooriumi sektorijuhataja täna puhkuselt tagasi tuleb. Enam ei püüd-

nudki ta seda rõõmu tagasi suruda. Ta sulges silmad ja kujutles, kuidas ta läbi laboratooriumi minnes teda tervitab, kuidas see naine aeglaselt ripsmed tõstab ning omamoodi naeratab. Nad kõnelevad ükskõik-selt ükskõiksetest asjadest ja siis ta läheb ukseni ning pöördub seal, et vaadata seda, mille pärast ta õieti laboratooriumi tuli: kas naine saadab teda pilguga nagu alati. Ja ongi kõik. «Idioot!» ütles Siidon valjusti, sest talle meenus, et see oli juba terve aasta nii kestnud. «Idioot!» ütles ta veel kord, ilma et see ta rõõmu saabuvast päevast oleks vähendanud, ja tõusis istuma. Sel hetkel tundus talle, et ta kuulis aiast mingit mütsatust.

Siidon tõmbas hommikumantli pidžaama peale ja läks aeda. Öösel oli vihma sadanud, ilma et ta seda oleks teadnud. Sirelid tilkusid alles ja kogu aed lõhnas meeldivald ning värskelt. Pagan võtku, siin mändide all on elu ikkagi midagi muud kui südalinnas, mõtles Siidon ja jalutas, käed seljal, ümber oma maja. Vihm on liiva teeradadel kõvasti kinni löönud — pidi päris korralik sadu olema . . . Ta jõudis maja taha ja jäi seisma: kitsal teerajal muru ja maja vahel olid muru serval kaks tillukest ümmargust lapikest, mida vihm ei olnud puutunud. Naljakas! mõtles Siidon, need olid ümmargused asjad, mis vihma ajal siin pidid seisma ja pärast vihma kadusid . . . Ta vaatas lapikesi lähemalt — need olid lohus, liiva sisse vajutatud. Redel! mõtles Siidon järsku. Ta läks üle muru kuuri juurde, kus redel seisis, ja tõstis selle üles — peelte otsad olid märjad.

Siidon laskis redeli aeglaselt maha ja vaatas maja poole: lage sein ja ülal redelijälgede kohal Ingeri toa aken. Mis see siis on? mõtles Siidon ja vaatas Ingeri kinnist akent; mingi halva aimus tõstis temas pead. See kerge mütsatus enne ta majast väljumist . . .

Siidon astus üle kahe lillepeenra, et kiiremini jõuda, avas vaikselt majaukse, sammus sama vaikselt trepist üles ja koputas tasa Ingeri uksele. Toast kostis kerget sahinat ja Siidonile tundus, nagu oleks keegi enese vastu ust surunud. «Mina, mina . . .» sosistas Siidon läbi võtmeaugu ja uks avanes silmapilk.

«Nii,» ütles Siidon ja jõudis näha, kuidas Ingeri näol elav ja õnnelik ilme kohkumiseks vahetus. Ta astus tuppa ja Inger sulges ukse ning jäi seisma, selg vastu ust. Valgus langes talle otse näkku; ta laugude ümber olid paksud mustad jooned, must joon ulatus silmade välisnurkadesse ja tõusis sealt peaaegu meelegahtadeni. Ta punased juuksed olid kõrgele kammitud, mingiks jäigaks soenguks, elutuks nagu müts. Siidonile näis võimatuna, et see puuslik, ilma tütarlapselikkuseta, ilma armsuseta, võiks olla tema tütar. Ta pilk libises üle toa, üle segamini voodi ja jäi peatuma Ingeri käele, mis hoidis kramplikult sinist hommikumantlit eest kinni. Siidonile oli selge, et selle õhukese hilbu all on tüdruk täiesti alasti.

«Kes siin oli?» küsis ta ja tegi suure pingutuse, et mitte lüüa seda puuslikutaolist libulikkude olendit.

«Roba,» sosistas Inger ja ütles siis valjusti selle argumendi, mida Siidon sada korda oli raamatutest lugenud ja mis nüüd Ingeri öelduna tundus kohutavalt rumal: «Me armastame teineteist.»

Siidon võttis tütre õlgadest kinni, raputas teda ja paiskas siis eemale. Raevust peaaegu pimedana kobas ta ust, leidis võtme ja endale aru andmata, miks ta seda teeb, lukustas ukse väljastpoolt.

All, trepi viimasel astmel istus Siidon maha: talle meenusid millegipärast pornograafilised pildid, mida arhitekt Moorberg talle tööol oli näidanud — Evese tehtud fotod, sama Robert Evese, kes öösel ta tütre juures oli. Võib-olla näidatakse talle veel sääraseid pilte — siis juba Ingeriga või Roba ja Ingeriga . . . Siidon uuristas toa võtmega tuliude trepikäsi puusse augu, alles siis tundis ta end niipalju rahunenuna, et suutis kööki minna. Seal jõi ta klaasi külma vett ja, vaadates päikesest valgustatud puude latvu, mõtles juba võrdlemisi asjalikult, mil viisil Robert Eves tuleks ära tappa. Talle näis, et mitu inimest peaksid tapjale tänulikud olema: see tüdruk, kellega Robert nagu selleks abiellus, et teda lapsega maha jätta; siis see naine, kelle kulul ta elas, et mitte alimente maksta; vana Rikard, kelle poja ta põhja vedas, ja lõpuks kõik need isad-emad, kelle tütre see siidine jääb nahka pani, nagu tema tütre seal ülal . . .

Siidon istus köögis ja suitsetas sigareti sigareti järel niikaua, kuni ta toast Sirje laulmist kuulis. Talle tundus, et tüdruku trillerdamisega tuleb midagi endisest elust tagasi; ta tõusis, pani vee keema ja läks riietuma. Kui ta kööki tagasi tuli, istus Sirje köögis ja teatas, et Ingeri uks on lukus ja Inger nutab toas ega vasta talle ühtki sõna.

«Inger on haige,» ütles isa, «sa pead ta täna rahule jätma.»

Ta valmistas kuidagimoodi einet ja kui nad sõid, küsis Sirje, kas ta täna tööle ei lähegi.

«Täna ma võin pisut hiljem minna,» ümises Siidon ja nägi alles nüüd, kui palju kell oli. Nahkseks praetud muna närvides mõtles ta, kas peaks helistama, et ta tuleb tööle lõunaks või et ta ei saa täna üldse tulla. Missugune lugu! Kogu elu segamini paisatud, rõõbastest väljas, ja just täna polnud ka Vilmal kodus!

«Ja mis sinul siis täna plaanis on?» küsis ta automaatselt, kui Sirje uksest väljuma hakkas, ja kuulis kuidagi ebamääraselt, et tüdruk midagi jänestest kõneles. «Ah nii!» ütles Siidon aknast välja vaadates ja nägi Sirjet hetk hiljem kuuri poole minevat oma pruunide peenikeste kurejaljadega. Hoopis teine tüüp kui see seal ülal, mõtles Siidon, aga kurat teab, kui ta kaheksateistkümnene on . . . Talle meenus parajasti, et Inger on luku taga, kui nägi, et Sirts murult mingi paberitüki võttis ja siis imestunult üles Ingeri akna poole vaatas.

Siidon läks välja. Sirje seisis keset muru, käes polnud tal mitte

midagi. Ta vaatas korraks isale otsa ja läks siis ühel jalal hüpates kuuri poole. Siidon tahtis juba tulivihaselt käratada, et tüdruk kirjaga ta juurde tuleks, kuid mõtles kiiresti ümber. Ta astus näiliselt ükskõikselts Sirjele järele ja vaatas kuuriukselt ta küülikuid.

«Su väiksed jänkud on juba päris suured,» ütles ta, «ja söövad vist hirmus palju. Ma näen, et sa lähed neile aga jälle kotiga rohtu otsima.»

«Jah,» ütles Sirje rohukotti kõigutades, ja tüdruku kõhklevast häälest ning hoiakust taipas Siidon, et ta oli jõudnud juba kirja lugeda.

Nad astusid mõlemad värava poole. Maja juurde jõudnud, lukustas Siidon ukse ja andis teise võtme tütrele. Võti oli peene keti otsas ja Sirje pani selle kaela nagu tavaliselt. Aga enne kui ta võtme kleidikaelusest sisse pistis, libises ta teine käsi rahutult üle rinna — jaa! Siidon tundis seda naissoo peidupaika.

«Mis paber sul sealt kleidikaelusest paistab?» küsis ta, kuigi ta midagi ei näinud, ja rõõmustas, et tüdruk punastas.

«See,» kogeles Sirje, hoidis kätt rinnal ja vaatas kohkunult isale otsa. «See . . . »

«Palun,» ütles Siidon kätt välja sirutades.

Tüdruk kobas oma põues ja pani siis paberi isale peo peale.

«Kutsu Roba kohe siia, kui isa tööle läheb. Roba on onu juures.»

Siidon luges sedeli läbi ja andis selle Sirjele tagasi.

«Ongi kõik. Lähme aga siis edasi.»

Nad läksid väravast välja, isa ees, imestusest oimetu Sirje järel. Kui nad jõudsid tänavanurgale, kust tee puiesteele bussipeatusesse pöördus, ütles Siidon:

«Nojah, kui Inger selle Roba järele nii haige on, las ta siis tuleb. Las see Roba siis tuleb — ja kohe, et närvitsemist poleks. Su jänkud võivad natuke hiljem süüa.»

Ta ootas, kuni Sirje silmapiirilt kadus, pöördus siis ja läks koju tagasi. Magamistoas võttis ta kuue seljast ja peegli ees seistes vahetas särki. Ta pilk libises peegli üle õlgade, üle kogu oma keha, mida ta omal ajal väga oli treeninud ja nüüd natuke treenis, et mitte paksuks minna. Ta surus käed rusikasse ja vaatas hetkeks muskleid käsivarrel; siis ta läks akna juurde ja liikumatult seistes silmitses läbi kardina väravat.

4

Lapsukesed olid hommikust söömata. Et rutem jõuda, tuli nende ema läbi naabriõue, puges heki vahelt läbi ja läks kohe kuuri. Tal oli küll vähe aega, sest Roba oli lubanud kümne minuti pärast tulla, kuid sellest hoolimata ei suutnud ta väikestele süüa anda ilma neid helitamata. See oli päeva ilusaim söötmissaeg: päike paistis hommikul kuuri ja Sirje laskis küülikuid tavaliselt selles päikesepaistes kepselda.

Ta avas puuriukse, pistis oma korvikeseks kokkupandud peopesad ukse vahelt sisse, ja väikesed trügisid nüüd ise üksteise võidu sellesse sooja tõstukisse, mis neid omal ajal piima juurde viis. Sirje kahetses, et tal praegu piima kuuris polnud, sest mõnikord toitit ta neid veel nüüdki suust, kuigi nad oskasid juba taldrikult juua. Ta andis igale ühepikkuse võilillelehe ja vaatas vaimustusega, kuidas lehed nende suus kahele poole liikudes aina lühemaks ja lühemaks kulusid. Siis ta pistis neile ristikututid suhu — viimased, suure vaevaga saadud — ja armsakesed istusid viiekesi ta ees reas, roosade siidvoodritega kõrvad nagu lehvid peas, ja sõid õie õie järel.

Äkki kuulis Sirje väljast naljakalt summutatud hääli. Kui ta tähelepanelikult kuulatas, tundus talle, nagu kõneleks isa moonutatud häälega; kui ta veel kuulatas, kostis, nagu kõneleks hoopis Roba.

Sirje lükkas küülikuid unustades kuuriukse lahti ja jooksis välja. Kui ta poolpõiki üle muru isa ja Roba juurde jõudis, läksid mõlemad parajasti värava poole — Roba kiiresti ja isa aeglaselt. Värava juures pööras Roba pead ja ütles imelikult viltuse suuga: «Las aga hapneb; kooritud ja koorimata piimad hapnevad...» Ja äkki oli isa nagu väik värava ning Roba vahel ja ta parem käsi lendas sirgelt Robale näkku, nii et Roba tuikus. Roba tormas, pea ees, isa poole, aga enne kui Sirje jõudis neelutada, raksas isa käsi uuesti Roba näkku, ja Roba kahmas oma suust kinni ja sülitas siis koos verega mingi valge asjakese peaaegu Sirje jalge ette.

Enam Sirje ei vaadanud. Ta tormas majja, jooksis trepist üles ja leides, et Ingeri uks on ikka lukustatud, karjus läbi ukse:

«Tule kohe alla, isa löi Roba hambad suust välja!»

Ta kuulis, kuidas Inger ukse juurde jooksis ja omakorda karjus:

«Mis sa ütlesid, Sirje? Sirje, mis sa ütlesid?»

«Roba hambad on õues maas!» kisendas Sirje. «Isa tapab ta ära, tule alla!»

Nüüd hakkas Inger rusikatega vastu ust taguma, ja Sirje arvas, et ta mõistuse kaotas, sest selle asemel, et ust avada, ulgus ta ainult ja peksis ust algul kätega, siis mingi kõva esemega.

«Ma hüppan aknast välja!» ulgus Inger. «Ütle isale, kui ta ust lahti ei tee, hüppan ma aknast välja!... Ma ütlesin, ma kirjutasin sulle, et kutsu Roba ainult siis, kui isa kodus pole!... Roba oleks redeli toonud ja oleksime maailma otsa põgenenud... Ma hüppan aknast välja ja tapan enese ära!»

«Inger!» karjatas Sirje nutma puhkedes, sest talle selgus alles nüüd, et Inger luku taga oli. «Ära hüppa, Inger, ma toon sulle võtme! Ma toon sulle kohe võtme!»

Ta jooksis alla õuele, kuigi kartis, et näeb seal Roba laipa. Kuid õu oli tühi ning vaikne; kusagil polnud verd, isegi seal mitte, kuhu Roba

oli verd sülitanud. Sirje vaatas maja poole. Magamistoa avatud akna juures seisis isa ja silmitses teda vaikides.

«Isa!» hüüatas Sirje. «Inger...» ja isa viskas silmapilk ühe võtme ta jalge ette, nagu oleks ta teadnud, mida Sirje tahab.

«Lase Inger välja,» ütles isa, «ja tule siis siia.»

Sirje kahmas võtme ja, vaevalt jala esimesele trepiastmele tõstnud, hakkas hõikama:

«Mul on võti, Inger, ma toon võtme! Kuule, mul on võti!»

Ta jõudis hädapärast võtme lukus ringi keerata, kui Inger ukse lahti kiskus ja nagu must nool temast mööda ning trepist alla vihises.

«Roba pole surnud!» karjus Sirje talle järele, ja Inger peatus üheks hetkeks all koridoris ning tõmbas oma kleidi luku selja tagant kinni.

«Roba jooksis minema! Kuule, Inger...»

Rohkem ta ei saanudki öelda, sest koridoriuks kolksatas Ingeri järel kinni, ja kui Sirje alla jõudis, nägi ta öde juba mööda tänavat kihutavat.

«Pole midagi teha,» ütles isa äkki Sirje kõrval ja Sirjel polnud vaja enam otsustada, kas joosta Ingerile järele või mitte. «Tule, kõneleme natuke.»

Köögiuks oli lahti. Isa istus köögis oma tavalisele kohale söögilaua ääres; Sirje nihutas enda pliidi kõrvale taburetiäärele. Ta istus seal, käed süles, ja silmitses aupaklikult isa, keda ta polnud enne tänast kedagi löömas näinud.

«Kas Robert saadab neid luuletusi?» küsis isa, ja Sirje taipas silmapilk, et kõik oli lõplikult kadunud. Ta noogutas kinnisilmi pead ja ootas õudusega, et teda kästakse nüüd ta rubla Robale tagasi anda. Aga isa suitsetas tükk aega vaikides, ütles siis ainult: «Nojah!...» ja vaatas üksisilmi aknast välja. Kui ta nii seal istus ja kätt sigaretiga tõstis, näis ta aeglane ning väsinud; Sirjele oli täiesti arusaamatu, mismoodi ta Roba löömisel sai nii vilgas olla — nagu kass.

«Nojah,» ütles isa uuesti ja vaatas Sirjele otsa. «Ma tahtsin sulle ütelda, et see, mis sa õuel nägid, oli poks. Mehed poksivad, ja see on natuke torevõitu sport. Nad peksavad teineteisel vahel näod lausa segamini, ja sealjuures on nad ise sõbrad ning sugugi mitte halvad inimesed.»

«Oh!» hüüatas Sirje rõõmsalt. Kuid siis hakkas isa sõrmeotstega vastu lauda trummeldama ja ütles, et see, mis Sirje nägi, just päris poks ei olnud, sellepärast, et Roba ei ole aus spordipoiss. Ja Sirje kuulis, et Roba ei saa olla ühegi hea ega ausa inimese sõber, et Roba-taolised ei austa ega armasta ühtki inimest, ka Ingerit mitte, ja et ilmas on sääraseid lurjuseid, kes selleks isegi luuletusi kirjutavad, et teisi inimesi petta, eriti rumalaid tüdrukuid, ja et kohus ei saa neid karistada luuletuste kirjutamise eest ega selle eest, et nad headust teesklevad... Lõpuks küsis isa, kas Sirje kuulis, millest neil Robaga õues jutt oli.

«Hapupiimast,» vastas Sirje, kellel elu saladused jälle panid pea ringi

käima, ja isa pomises: «Halastus!» ning tõmbas endal käega üle juuste.

«Jah,» ütles isa äkki aknast välja vaadates, «nüüd läks su viimane jänese poeg meie naabri aeda.»

Kurat võtku, ütles Siidon endale, nad panevad su lihtsalt idioidi ossa!... «Hapupiimast...» Ja sa õigusta ennast lapse ees!...

Ta süütas uue sigareti ja kuulatas samal ajal läbi paakil ukse Ingeri aeglast, vaikset astumist trepil. Ikka hiilides, salaja, teda pettes, lootuses, et ta ei tea... Siidon tundis jälle, et ta viha hakkas tõusma pettuse, millegi asendamatu kaotuse ja selle vastiku kõneluse pärast, mis tal Ingeriga ees seisab. Ta ei osanud kujutleda, mistmoodi ta peaks kõnelema säärase tüdrukuga, keda ta oli varahommikul näinud; talle tundus, et niisugust olendit ei puuduta enam miski.

Trepil polnud enam tükk aega samme kuulda, toaukse avamist ega sulgemist ka mitte. Siidon otsustas lõpuks, et ta tsiteerib Ingerile kõigepealt Robertit, ajas enese püsti ja läks vastikustunnet maha surudes koridori.

Kui ta üles vaatas, nägi ta Ingerit trepi otsas lahtise toaukse taustal. Tal oli seljas mingi must tupp ja ta seisis täiesti liikumata, külg trepi poole, paljad käsivarred ripakil. See meeter musta riidet, mis Siidoni arvates ta keha ümber oli kistud, muutis tüdruku veel hapramaks, kui ta tõeliselt oli — söestunud tuletikk, mille väävlipsea alles punaselt hõõgub.

Siidon läks trepist üles, kuid Inger ei liigutanud end. Alles kui isa «Noh...» ütles, tõstis ta silmad, ja Siidon peaaegu kohkus neid silmi nähes. Need vaatasid talle otsa tühja pilguga, kummaliselt ükskõiksed nagu kord lapsepõlves, kui Inger surmani haige oli. Nutust tursunud laugude ümber polnud mingeid musti jooni; Ingeri nägu oli laiuline ja viltuvajunud soengust tolknesid üksikud juuksetordid välja. «Niisugune välimus on inimestel, keda elu on räsitud,» lendas Siidoni kuskki loetud või kuuldu lause läbi pea, ja ta tundis, kuidas ta hääl iseenesest tasaseks muutus, kui ta küsis, kas Inger kohtas Robertit tänaval.

«Jaa,» vastas Inger pikkamisi, ja esimest korda nägi Siidon tütre ümmargusel lapsesuul naeratust, mis oli pooleldi kibe, pooleldi irooniline ja muutis ta kümme aastat vanemaks. «Jaa. Roba teatas, et tal on minusuguseid litasid jalaga segada.»

Ta ütles selle kõik, ka «lita», nii ükskõikse häälega, et Siidoni kõhe hakkas. Jube! Ja Vilmal pole ka kodus, mõtles ta abitult ning vaatas tüdruki, kes oli juba teist korda mõne tunni kestel muundunud. Mitte midagi ühist enam selle Ingeriga, kes seni oma aastatest hoolimata oli samasugune laps nagu Sirje. Ta ees oli äkki noor jõhkralt koheldud naine, kelle kõrval isegi koidikul nähtud puuslik oli ainult moele ja

sellele lurjusele alistunud plikakene . . . Armastus, mõtles Siidon, kuid asendas selle kiiresti sõnaga «emotsioonid» — sest hetkeks tõusis ta kujutlusse millegipärast laboratooriumi sektorijuhataja —, emotsioonid, ja keegi pole nende eest kaitstud. Isegi siis, kui sul on juustes halli ja sa ei lähe kaugemale «tere hommikust!» ning pilgust, ei ole sa emotsioonide eest kaitstud. Sind päästab ainult see, et sa tunned asjade olemust, näed selle olemuse sisse ja taha . . . Aga kaheksateistaastane tüdruk, kel pole veel midagi peale tunnete, ja kui neid tundeid ründab nii vilunud kaabakas nagu Eves . . . Kuu ja kanarbikuga . . .

«Inger,» ütles Siidon ja pani käed tütre õlgadele, «ma saan aru, kui raske sul on. Ma saan aru.»

Ta tundis suurt kergendust, kui Inger nutma puhkes.

Alatau. Suur Munamägi. Väike Munamägi

Suur valge ja sinine müür:
 Alatau
 Seisan selle ees ja annan au
 Mis on selle taga?
 Kas paradiis?
 Annan au
 Annan au
 Ja vihastun siis
 ja sirutan välja oma parema käe
 ja võtan pihku Suure Munamäe
 seda veeretan peos
 ja virutan peost
 vastu müüri
 ja ei kohku mu nurjatust teost
 mitte keegi
 mitte miski
 mitte kuskilpool
 Müür seisab ja tukub
 Lõpp innul ja hool
 Lõpp Munamäel
 Müür ei tagane eest
 ja seisab ja tukub
 Muna seest
 sai valla üks kägu
 kes kukub ja kukub
 ja kukub ja kukub
 ja kukub ja kukub
 nii kõrgelt kukub
 et siis vast on maas
 kui mind enam polegi
 Vihastun taas
 ja sirutan välja oma parema käe
 ja võtan pihku Väikese Munamäe
 seda veeretan peos
 ja virutan peost
 vastu müüri
 ja selle rebu eost
 tuleb ilmale teine lind
 kes tõuseb ja tõuseb
 Seni kui mind
 on kuulmas

las tõuseb
las tõuseb
ta veel
ja las hüüab ta keel
võlusõna
mis müürist läbi tungib küll:
bülbül bülbül
bülbül bülbül
bülbül bülbül
bülbül¹

Trinitas

Ma nägin und, et nägin und
ei tea mis unest — aga Sina, Sina,
Sa olid kahestund, ei, kolmestund,
Kolmainus, taamal taeva kuldne sina,

ja eemal hing, vist minu hing,
üks kauge peegel oli, mille sära
Sind, Kõiki Kolme, raamis nagu ring,
mis iseenesesse lõppes ära:

kui Ema, Kõige Ema Sind
ma nägin kolme une silmadega,
Sa olid Süli, olid Kumbki Rind,
Kolm Täiust, millest ükski teist ei sega —

ja Tütär, Ema Tütär veel
Sa olid vastetuna, võrratuna,
Sa endast sündisid ja enda eel
Sa käisid, taamal taeva kuldne puna — —

ja Pühast Püham Vaim, see Vaim,
mis oli Lõpp ja Olemus ja Algus,
Sa olid ka, Usk, Teadmine ja Aim
Sa olid, taamal taeva kuldne valgus — — —

ja eemal hing, vist minu hing,
üks toeta peegel, unest unne pudus,
veel unest unne, unest unne ning
jäid ainult killud ärkamise udus.

¹ Bülbül (paljudes türgi-tatari keeltes) — ööbik.

Ta oskas midagi

Ta oskas midagi . . . ei teadnud, mida . . .
ta uuris kaua ennast, mõnda teist
ja kolmandat ja neljandat . . . suur rida
sai neist . . . ja mitut liiki olendeist

ta otsis õpetust: oh rasket kida,
mis rõhus keelt neil . . . lille, kala, veist
ta silitas . . . käis läbi lääne, ida
ja põhja, lõuna . . . ilma jaast ja eist . . .

Ta oskas midagi, kuid iial seda
ei leidnud vist . . . ei osand kohaneda,
kui näiteks kohanemist nõuti talt,

ka mitte püsida ja huuli purra,
kui nõuti . . . Tegemata elavalt
jäi kõik . . . Kuid äkki siis: ta oskas surra.

Proloog „Suveöö unenäole“

Esitab Puck

Suur rõõm oli Stratfordi linnas:
William Shakespeare oli sündinud.

Kiires korras ehiti tänavaid
lilledega ja lippudega ja
uwendati vaateakende dekoori
(sellega seoses olid ületanud müügiplaani
kõik raamatukauplused,
sest suure kirjaniku portreed,
mida nad aegsasti olid varunud,
olid hinnas).

Suur rõõm oli Stratfordi linnas:
William Shakespeare oli sündinud.

Kohalik ajaleht,
milles ilmus vastsündinu foto
ja intervjuu õnnelike vanematega,
levis viiekordses tiraažis.

Postkontor
oli palganud ajutisi postiljone,
sest koosseisulised ei oleks jõudnud
sünnimajasse
ära kanda kõiki tervitustelegramme.

Linnavalitsus
oli astunud vastavaid samme
ja oma käsutusse nõudnud
linna parima saali,
ja aegsasti väljasaadetud kutsete
alusel
peeti seal vastav dineegi
külalistele
paljudelt maailma maadelt.

Juba nad saabusid
galariietuses
(kuidas keegi:
mõnelegi eksootilisele rüüle,
turbanile ja sandaalile
pidi au andma mõnigi frakk,
silinder,
lakk-
king ja valge kinnas).

Suur rõõm oli Stratfordi linnas:
William Shakespeare oli sündinud.

Peolauas peeti mõnigi kõne:
sakslane August Wilhelm Schlegel
põimis enda omasse mõne
sanskritikeelse tsitaadi;
iirlane George Bernard Shaw
esines kahtlaste paradoksidega;
laitmatus oxfordi-inglise keeles
astus üles
ka Eesti esindaja,
kummardades,
köhatades ja
viisakalt ära märkides
meie varasemadki Shakespeare'i tõlked
(F. Tombach-Kaljuvald, A. Oras jt.),
samuti tähtsamad lavastused
(Irdi «Coriolanus» ja Panso «Hamlet»
nende seas
ilusasti reas).

Et «Intervision»
selle sündmuse üle kandis,
nägin minagi seda pealt,
ja kui meie esindaja
üle andis
meie kingi:
Shakespeare'i kogutud teoste
seitse köidet
Georg Mere,
Harald Rajametsa,
Jaan Krossi

**ja Rein Sepa tõlkes,
Georg Mere kompetentsete kommentaaridega
ja Richard Kaljo ilusate illustratsioonidega,
siis hüppas uhkusest süda
minugi rinnas.**

**Suur rõõm oli Stratfordi linnas:
William Shakespeare oli sündinud.**

Kooliraha¹

11

Monika ei teinud ärganud mehest väljagi. Teda nagu poleks huvitanudki naeratus, millega abikaasa nii heldelt arvas ümber käivat.

«Tere hommikust, Monjuša!»

«Tere.»

Võttis pesu ja kleidi ning vuhises vannituppa, mõtlemata sellele, et ametisse ruttaval mehel on minuti pärast seda ruumi vaja. Monika ei riietunud ega söönud sel kellaajal, ta istus tavaliselt hommikumantlis kas köögitaburetil või söögitoas sohval, haigutas, avaldas oma tühiseid mõttekesi, kurjustas teenijaga, ja kui Leon ära läks, heitis jälle voodisse laisklema, mõnikord lausa magama, mõnikord aga mõtlema oma riietest või mööbli ümberpaigutamisest.

Mis temaga äkki lahti läks?

Leon ei viitsinud pikalt juurelda. Ettemõtlemisega pead vaevata ei tasunud, kuna tujutsemiseks jätkus kümneid võimalusi ja Monika ütles hiljem ise niikuinii põhjuse välja. Omaaegsed armukadeduselahingud lahenesid kõik niiviisi ja nüüd polnud neist mehel enam mälestusigi jäänud, sest aastate toimel kadus ta sinakate silmavalgete ja pruunide iiristega nägemisorganeist see taltsutamatu naisteahnus, mida Monika oli oma tüdrukulikus rumaluses pidanud ainult endale määratuks; oli jäänud muidugi hästi peidetud ahnus ning omandatud oivaline vilumus varjata meeldivaid kõrvalepõikeid. Ka see kolmas rasedaksjäämise pahandus pidi olema nüüd kombes, kuna midagi polnud enam parata. Teenijatega jagelemistest ja laste jonnipirinatest, mis vahel Monika meeletehetele ajasid, püüdis Leon võimaluse piires eemale hoida ja selle oli ta naisele ammugi teatavaks teinud; seda tuli ainult korrata, kui lugu jälle lahti läks.

Sel kenal hommikul juhtus aga nii, et Monika tuli täies väljaminekurõivastuses alla, ning see tundus juba nii kummalisena, et Leon pidi kohvilauast kiirendatud korras tõusma ja esikupeegli ees endale viimast lihvi andvalt naiselt pärima, kuhu see minna kavatseb.

«Oma ema juurde,» tuli kõrbekuiv vastus läbi äsjavärvitud huulte.

«Niisugusel ajal?»

«Ema juurde minnakse kas või südaööl, kui vaja.»

Ohoo! Kui naisel on põhjust kas või südaööl oma ema juurde minna ja kui ta siiski jääb minekuga nii kangesti mehe jalgu, siis on mehel kasulikum otsekohe, jah, kohe päris otsekohe see põhjus välja uurida, läbi arutada ja ilmselt, jah, kohe päris ilmselt maha laita.

«Tule kabinetti.»

«Milleks?»

¹ Algu «Loomingus» nr. 7.

«Mul on ometi õigus teada, mis lahti.»

Käekoti lukukene klõpsatas kinni. Vaikus.

«Hästi. Lähme räägime. Veel on sul vist tõesti õigus teada.»

Hommikune päike ei ulatunud kabinetti, mistõttu siin tundus palju jahedam, kuigi õhtust sigaretisuitsu polnud veel välja jõutud tuulutada. Kumbki ei pannud seda tähele, mõlemal oli teineteisega parasjagu tege-
mist.

«Sa lubasid mulle, et meil ei tarvitse enam kunagi rääkida su sala-
suhetest.»

Siis ikkagi see!

«Ma ei tea, mis pärast sa siis jälle sellest vanast asjast rääkima hak-
kad.»

«Vanast. Sul jätkub veel häbematust tagasi ajada, samal ajal kui
mina olen jälle... Ja sa ei hooli mitte kõige vähemutki.»

Leon istus nahksele sohvale. Siin ei aidanud muud kui ära oodata, millal esimene nutupurse järele annab ja naine, see loll hani, jälle kõ-
net jätkata suudab. Seni võis rahulikult läbi mõelda, mida vastata, mis-
moodi ümber lükata, tagasi ajada, välja naerda, idiotide lobaks nime-
tada. Neis asjus kehtib ainult otsene asitõend, s. o. voodi, kõik muu on
loba, tõi küll, õige tülikas loba. Ilma selleta oleksid hommikud kauni-
mad, lõunad maitsvamad, õhtud rahulikumad.

Ei olnudki sedapuhku kuuldused, vaid sedelike. Leitud musta üli-
konna rinnatasku põhjast. See on see majateenijate vahetamine! Ta
tobe...

Mis sedelikene see siis niisugune võis olla?

Väikesel taskubloki lehel:

«Mimm. 450-64». Kõik oleks korras, aga see edvik nähvits oli joonis-
tanud juurde väikese, ent reetliku õiekese, neljalehelise ristikheina,
mõistaandva sümbolikese.

«Ja sellesama pärast asutad sa nüüd ema juurde minema? Niisugusel
kellaajal? Küsimata, kas vanaproua uni on otsas või mitte. Jooksed tea-
tama, et Leon pole korralik mees. Ja saad seal siis teada, et ei sinu isa
ega ema soovinud sulle seda meest. Tõepoolest, oletame, et mul on Tal-
linnas keegi Mimm. O-le-ta-me! Mis abi sa sel juhul võiksid saada oma
emalt? Teeksid enda naeruväärseks, ja kõik.»

Sosnovski alustas lõpust, et võita aega alguse väljamõtlemiseks. Sel-
leks ajaks, kui Monika Sosnovski oli pikkamisi toolile vajunud, puneta-
vate silmadega süüdlast tunnistanud ja rangesti nõudnud, kes see Mimm
on, tuli seletus päris ladusalt:

«Ma olen su kahtlustamistest vooh siitsaadik ja ei tahagi sulle midagi
vastata.» Mehe tumedad kulmud läksid järsult ninajuurikale kokku ja
pehme alahuul tõmbus õhemaks.

Monika armastas oma teistpoolt tõesti, kuna ta teda kartis. Kartis
isegi tusatuju, vihast rääkimata. Aga ta oli ometi nii kindel, et see-
kordne asitõend lööb mehe kas või esialgugi segi, ja siis... Nüüd läks
kõik jälle selle hirmsa inimese kollakatesse kättesse; jälle pidi naine
olema see, kes alatult kahtlustab, kuigi need sõidud ja rahad näitavad,
et...

«Mine ja uuri ise, kurat võtku. Mimm. Mis Mimmi sa siit oma... sil-
madega loed. See on ometi V siin ees ja tähendab tegelikult Vimmsaart,
keda omade vahel Vimmaks hüütakse. Ja telefon on meie Tallinna
müügibüroo telefon. Mine nüüd ja küsi härra Kruuselt, kas ma märt-
sis, kui Tallinnast nõupidamiselt tagasi tulin, andsin talle edasi Vimm-

saare salapärase sedeli, mis pidi härra Kruisele miskit meelde tule-
tama. Muidugi teeb härra Kruise suured silmad, sest ma unustasin
selle asja silmapilkselt. Nüüd küll mäletan, miks ei mäleta. Istusime
õhtul «Pariisis», arusaadav, et mitte ilma napsita.»

«Ja mitte ilma naisteta,» püüdis löödu oma kaotust pilkekilbi taha
peita.

«Ääh, mul on muudki muret kui sinuga siin joru ajada. Säh, võta see
sedel ja mine nüüd, pool aastat hiljem, Kruise käest küsima. Mine,
mine. Ega neist, Sosnovskitest, ei olegi vist enam ammu pikantseid lugu-
sid kuulda, nii et . . . lase käia.»

Kokkukägaratud sedelike põrkus laualt vaibale ja võitja lahkus
kindlas usus, et nende uus tobe Friida või Viida selle nüüd ometi prü-
giks arvab.

Ja kui ka ei lähe nii, kui ka peaks juhtuma, et Monika mingit kelmi
mängides Kruuselt peaks nagu küsima või nii, siis seletuses ei puudu
ju omad pidepunktid. Müügibüroo telefon on õige ja Miime Sarali
sidemetest Sosnovskiga teab ainult müügibüroo kontorijuhataja Vimm-
saar, kes ise selle vahekorra kõige parema kupeldajana oskas ette
anda.

Sosnovski läks hommikust looduseilu märkamata tööle. Vaadaku ini-
mene rohuliblesid, mis teepervel veel viimast kasteniiskust ahmivad,
et vastu panna päeva kõrvetavale põuale. Öppigu inimene umbrohu vi-
sadusest, sest elukunstis ei ole tähtis, mida sa tahad, vaid see, mismoodi
sa tahad. Rohul ju pole ideid, on ainult säilimisetung, ja kõige peene-
malt oskab läbi ajada juurumbrohi. Vaata, elust vintsutatud inimene,
kuidas see tarbetu taim kastet imeb ja kerkivale kuumusekerale val-
mistub vastu panema. Isegi seal hingitseb ta edasi, kus pole kohta, kus
labidas on kunagi kaevanud ja teerulli terav serv surunud.

Sosnovski mõtles oma naisele, mõtles Mimmile, tundis ennast pete-
tuna, mingi seletamatu kelmusega vangipüütuna. Kõik oli ometi suurest
palgast kinni makstud. Laste nimel kasvas hoiuarve. Iga lehtsaba sai
alati kinni makstud, seejuures veel hiiglaülekohtuselt: nad said ju taht-
mist mööda sama mis maksjagi. Aga ei! Nad topivad veel mingeid lolle
sedelikesi sulle rinnataskusse, et siis ise pihku irvitada.

Kättemaksuiha teeb süngeks. Sihvakas härra ei teadnud, et kastet
imev rohi koksiga sillutatud teepervel oleks veidigi tähelepanelikumal
vaatlemisel teda oma mõttetu elujanuga võinud rahustada, mõistva
sugulasena lohutada. Tema muudkui astus ühtlasel sõjamehesammul
vaatas küll, aga ei näinud. Rahvamaja lähedal akaatsiapõõsa all, teest
mõni samm eemal hakkas aga selgesti silma üksik preservatiiv, mis he-
ledas päikesevalguses näis oma alastirolekut häbenevat. Solvunu näost
käis läbi kerge tuksatus. Mäeosakonna juhatajal hakkas veidi kenam
küll. Sõjavangis austerlase mõisas tuli temalgi otsida põõsast, ja see
järele maa oli ju nii lage. Kord leiti mingi paigake kahisevas kaeraski.
Oli, oli. Mis kõik ühel inimesel elus ei või juhtuda. Vahele nagu ei usugi.

Meeleolus reipamaks muutunu ei teadnud, et ühesilmaline Surmilovi
poiss oli kihlveo peale neid kummikuid Rosenholmi apteegist ostnud
ning hiljem otstarbekamat rakendust leidmata puhus neid viimasel
tantsupeol õhupallidena tüdrukute hulka.

Jaama lähedal raudtee-ülesõidukohal seisis tropp mehi, osa tolmustes
tööriietes, osa kodustes. Enne kui Sosnovski nendeni jõudis, hakkasid
nad kõik üheskoos üle heinamaa uute ehituste poole sammuma. Sos-
novski vaatas neile järele. Aitas ühest pilgust, et mõista, mis teoksil.

Saarlaste brigaad näis kohal olevat, kuid see polnud harilik ehitustöö pilt, millega Sosnovski oli suve jooksul harjuda jõudnud. Müüridel võis näha ainult kahte meest, needki istusid jõude, mitte ühtki kandjat ei hakanud tellingutelt silma. Kus sellega, neile paistis platsil päikese käes peesitamine paremini passivat.

Oligi vist lahti läinud. Ise soovivad, ise saavad vastu hambaid.

Ehitused käivad Essen alla, ha-ha-haa.

Meestetropolis on Older, kindel, et Older. Tema elevandihäält teistega segi ei aja.

12

Nii, nii.

Ise te keedate, ise ka õgige.

Ei tunta veel Sosnovski lööki.

Pole viga, saate veel tunda.

Kes halastust loodab, on idiot.

Kiiiresti astuva juhataja kätemaksuhimu oli järsku leidnud õige väljavoolukanali ja talle oleks tõsiseks pettumuseks, kui elamute ehitusel nähtud pilt oleks pettepidiks jäänud.

Muidugi ei jäänud.

Kaevanduse kontrollvärava juures võis olla rohkem kui sada meest, vahetusest väljatulnud mehed segamini kodurõivais meestega. Vinnilise näoga väike Unt otse väravas, tema kõrval kaevanduse esimene tööline, vana Sepp.

Veel ei kuulnud Sosnovski, mida nad seletasid insener Takjalile. See vehkis kätega nagu amatöörnäitleja. Ei tea kas palus armu või? Vanemkümnik Segler ja ta abimehed paistsid päris kokkunud välja. Sõnnik!

Aga vaat mis tähendab osakonnajuhataja ilmumine. Murul ja kivi-lahmakatel istujad kapsavad püsti, kogunevad kõik ilusti putka juurde puntrasse nagu lambakari hundi rünnakul. Nii peabki olema. Isegi nagu väike vaikus enne tormi.

Pumbamootorite kauge kõmin kostis selgesti ära.

«Mis siin lahti on?»

Sosnovski polnud oma eļus ühtegi streiki ei ühelt ega teiselt poolt üle elanud, kuid äkki käis tal nagu nõksatus läbi pea, niivõrd tuttav tundus kogu lavapilt. Talle näis, et ta kunagi kusagil täpselt samas olukorras täpselt samas toonis oli juba küsinud. Kerge segadusetunne peas kadus otsekohe, kui insener Takjal oma õlanukid kalingurkuue all püsti ajas ja sõnu venitades seletama hakkas.

«Ja te lasite vahetuse välja tulla?»

«A-aga mis ma teha sain.»

Eh sa, noor kõhukasvataja, vaata nüüd, kuidas näidend lahti läheb, ja pärast kõnele oma ilusale smollile kodus üksikasju.

«Töölisvanemad töid vahetuse üles, kuigi mina...»

«Seda näen ma isegi.»

«Nad ütlevad, et...»

«Kuuleme kohe, mis nad ütlevad. Peaasi, kui leidub ütlejaid. Unt vist tahab mulle midagi öelda.»

Unt muigas, kuigi huulenurk veidi tõmblema kippus.

«Kas mina või keegi teine, sellel pole praegu tähtsust. Kaevurid nõuavad palga ja tööolude parandamist.»

«Ja arvate niiviisi siin vahtides paremat palka saada?»

«Kuulge, härra osakonnajuhataja, mis me sõnadega vehkleme. Näete isegi, asi on läinud streigini.»

«Soo? Või streigini. Mina näen küll ainult korralagedust. Teie palganõudmisi uuritakse.»

«Ei uurita, härra Sosnovski,» ütles vana Sepp rahulikult tehtud toonil vahele, «egas me muidu nii raskele asjale vastu läheks.»

«Meie, meie. Kes need «meie» on? Sina ja Unt?»

«Misjaoks niiviisi? See on kaevurite otsus.»

Sosnovski vaatas meestemassi ja tundis, et sõnaraginaga siin palju enam ära ei tee. Mõmin kõlas ähvardavalt. Niisugust katelt veel lõhki ei kütaks, aga sõnu raisata ja muidu torkida polnud mõtet. Mõnikord mõjub tähelepanelik vaatlemine rohkem.

Tööliste ühine otsus — ütleb Suuman, see kohmakas puupea, ja sa jäta meelde, mis ta ütles, kuidas ütles.

Makske õiget palka, küll siis tööd tehakse — ütleb see uus nägu, rõugearmiline, ja sa tead, et rõugearmiline peab saama õiget palka — püssivarrast.

Mis nemed räägivad — küsib teise käest poolkurt Komarov, ja selle ülemäärase uudishimu eest peaks talle vastu kõrvu andma, kuigi omal ajal süüdistati ka natuke osakonnajuhatajat, et mehel pea vagonettide vahele jää.

Alla enne ei lähe kui jutud sirged — ütleb üks kirvenägu, vist Kaalu, jah, jah, muidugi see noor sekeldaja Kaalu, ja niisuguse hüüdmise eest antakse temale bis-kuuendas paras urgas, las siis hüüab seal oma jutud sirgeks.

Seda tõugu meeolude mahasurumiseks olgu tehtud vaikne samm täis telgitagust ähvardust. Telgitagune on oma tumedusega juba ise väärtus omaette.

«Segler, ma lähen ära. Vii sina vahetus tööle. Härra Takjal, tulge minuga.»

Seda öeldes hakkas ta kiiresti oma kontoriputka poole minema, ning kuulnud selja taga vanemkümniku metalset häält haugatamas, mõistis järsku, et ärkamisel üleelatud mõnus energiapuhang oli mingis osas ekslik. Ja uuesti voolas hinge Monika-vastane vihasaast, sest paksude põskedega, nutetud silmadega naine polnud ligilähedaltki Segleri tütre taoline olevus, oli hoopis tema vastand, naiseliku ilu ja kütkestavuse kaotanud liharull, ja niisugusena ei tohtinud ta ometi segada mehe elu, mehe mõtteid. Kas muret ja põrgut muidu veel vähe.

Maa-alusest kostsid tumedad põmmud. Nagu kõige tavalisemal tööpäeval. Sosnovski teadis küll, et minöör õhib seal viimaseid laenguid, aga ikkagi küsis ta kõrval kõndivalt insenerilt:

«Kas kuulete? Osa mehi on veel all?»

«Ainult Kurvits. Laseb laetud laengud lahti.»

«Kui palju kivi vabrikusse läks?»

«Nagu tavaliselt selleks ajaks. Kõik läks normaalselt, kuni streigikorralduseni.»

«Korralduseni. Nüüd leiutasite küll, hä-hä-hää! Korralduseni. Kes teie meelest siin siis korraldab?»

Takjal pühkis kirju taskurätiga palgeid ja lõuga. Ta särgi valge kaelus pruuni tööpintsaku all oli halliks higistatud. Sosnovski ülbele küsimusele ei pidanud ta mõistlikuks vastata; polnudki midagi vastata inimesele, kelle meelest kaevuritel ei pidanud olema mingeid õigusi peale palga eest tehtava töö.

Nii möödusid nad vaikides vanemate meeste tropist ja kuulsid:

«Kuradid ei lasknud lahtist enne välja vedada.»

«Jah, ma sain just seina maha ja suitsu välja, kui Sepp tuli.»

«Vana Sepp ka nende tulipeade hulgas.»

«Noored nolgid kanged alustama. Mis edasi saab, pole nende asi.»

Uhkus keelas Sosnovskil vaatamast, kes olid need head mehed. Rumal uhkus, ta teadis, aga mis parata: inimene sündis kord niisugusena.

Vabriku poolt sõitis ägedasti ähkides ja huigates väike diisel, rodu vagonette ees. Mitu meest vehkisid mütsidega nõgisele vedurijuhile, kes tõmbas küll käigu tasasemaks, aga kuna ta oli jõudnud juba vanast karjäärist allalaskuvale teeosale, siis pidurdama ta enam ei hakanud, vaid lasi paraja hooga veostolli mustavast avausest sisse.

Suur tolmune laud kontoriputkas pakkus vähe kaitset hirmu eest, mis pikkamisi võimumehe hinge puges. Sosnovski ei osanud seletada hirmu põhjust, sest just nii viisi oli ta kujutelnud ja oodanud streigi algust. Veel ei olnud ühtki trumpi käest antud, ja ometi hakkas kusa-gilt imbuma hinge mingi vastik kahtlusesoga. Ta teadis, et teda kardeti, et just teda peeti kaevanduse kõige hirmuäratavamaks kujuk, kes val-landas, nõökis ja kes oma suurel kontorilaua kirjutas vallandatute kohta iseloomustusi, hoolitsedes isiklikult selle eest, et need kõigisse kaevandustesse ette jõuaksid. Oma hirmsa mehe kuulsust kandis ta sa-lajase uhkustundega, veendumusega, et tähtsam tehnilistest teadmistest on võim inimeste üle, just see, mis ta asetäitjal, tehnikavärdjal, puudub.

Takjali kirjeldus asja alguse kohta langes kokku varem kujutletuga. Ja ikkagi tekkis mingi õhupuudusetunne. Segler muidugi mehi tööle ei saa. Ta valmistab ainult pinda. Aga kui ei kardeta enam Sosnovskit ennastki? Tuleb kohale Bachmann, ütleb — pane töö käima, ja Sos-novski ei saa paugupealt tööd käima? Vastumõrisev summ oli pagana suur. Heade meeste tropp õige väike. Kui nad hirmust ei lõhene, kui nad kohe ei tagane, kui nendega tuleb hakata päevade viisi kauplema, siis ei ole Leon Sosnovskist vajalikku tolku, siis elustuvad jälle jutud mehest, kes oskas ennast naise abil kõrge palga otsa trügida. Naise abil!

Viskaks neile kõik näkku ja sõidaks . . .

SEE OLI õige ammu, kui isa võttis Leoni vanaonu juurde. Onu Svja-toslavi nägi poisike siis esimest ja viimast korda. Kaua sõideti mööda lumelõrtsiseid tänavaid. Isa kandis poja kätel trepist üles, tal oli kiire. Suures toas oli pime, seal oli üks suur pilt ratsamehest. Laias voodis lamab hingeldav vanamees, tahtis silitada poisikese pead, aga poisike kartis ja astus tagasi. Õhupuudusest avatud hambutu suu, kortsuline higipisarais nägu suure kongus nina ja hallides tüügastes lõuaga. Ja paha hais. Lõug värises iga kord, kui ta vilinal välja hingas, ikka aina korrates: «Neetud linn! Olgu ta neetud! Sõida ära, Pavluša, sõida siit neetud pesast.» Isa kohendas võidunud püüriga patja, toppis käed hingeldaja selja alla ja rebis lina ning aina nõustus, aina nõustus kõigega, mis hambutu käskis. Leon ei saanud siis aru, miks isa nii hästi nõus on ja ometi ei hakka ükskord sõitma. Alles hiljem, Odessas taipas ta isa-ema juttude põhjal, et onu Svjatoslav sundis isa Peterburist, sest neetud pesast, ÄRA SÕITMA.

Kusagilt pidi tulema kerglane soov sõita, näkku heita ja minema sõita, neetud paigad maha jätta. Sosnovski ei mõelnud sellele, sest ta

ei tegelnud eneseanalüüsiga. Ta tahtis alati ära, sest paigad läksid kiiresti neetuks ja kiiresti läksid need neetuks ta juurtetuse tõttu. Ta oli sõja puhkemise ajalgi veel liiga noor, et huvi tunda oma mineviku vastu. Aadlikud nad polnud. Aga kust tulid ta vanaisad, vanaemad? Sugulasteta jäänud hüääni tunne tegi nooruses vahel isegi haledaks. Sõjavangis mõisas vangikupjana sai ta selle tundega mitu siirast võitu naiste leeris, tungides neile oma silmade kurva läikega otse hinge põhja. Nüüd pidi sugulasi jätkuma. Enda verd ise juba kandmas väike Riho ja Tooni, keda eemalt võis meeeldi armastada ja kes lähedalt vaadatuna liiasti Monika laadiga häirisid. Aga küllap vist on parem, kui lapsed sünnivad armastusest ja mitte arvestusest.

Ükskõik.

Sõita polnud kuhugi, mõistus oleks hakanud röökima ja maalima kindlustamata vandersellide elu koledusi otsekohe, kui põgenemiskihk veidigi kindlamalt hinge pigistanuks. Ei. See oli ainult hetkeline välgaus, ärritavate elamustega alanud hommiku pisimeeleolu.

Praegu võis üleolevalt kuulata asetäitja viletsat juttu, kes oli rääkinud all meestega, oli püüdnud neid kinni pidada.

Sobis otsatult hästi vahele pista:

«Püüdsite, aga ei pidanud.»

Ja kui Takjali arvates ei saanud midagi enam teha, siis:

«Oleks küll, kui te nii «mõistvalt» ei suhtuks kaevurite ... hm, hah, korraldustesse.»

«Ka teie ise, härra osakonnajuhataja, ei saa praeguses olukorras meestele tööd kätte anda.»

Vaat siis! Esimest korda ütleb see roosa lõustakene ka «härra osakonnajuhataja». Nüüd on tema asetäitja ja alati tagamõttega härra Sosnovskiks kutsutud mees ometi ka koha järgi ausse tõstetud. Suli!

«Nüüd, kus te lasite vahetuse üles tulla, on muidugi lugu ropp, väga ropp, kui mitte hullem.»

«Seda oleks pidanud siiski osaliste järeleandmistega vältima,» arvas Takjal püsti tõustes ja ta näole oli siginenud solvatud, ülekohtuga kiusatud mehe jonnakus.

«Meie pole palkade määrajad. Meie ülesanne on korraldada tööd, eriti praegu, kus bilanss nii aktiivseks töötab kujuneda. Kuulge, öelge, härra Takjal, kelle poolt te oieti olete?»

«Ma kuulun administratsiooni ametnike hulka, see määrab mu poole, kuid küsimuse lahendamiseks võib ometi teha ettepanekuid.»

«Lubage, teie ettepanekud ajavad tõsisele inimesele naeru peale. Te tahate ju tänavuste turutingimuste juures leppida möödunud aasta aktiivaga, ilma et te üldse arvestaksite vabriku laiendamist ja sellega kaasatulevaid sündehitisi. See on ju kapitulatsioon enne lahingut.»

Sosnovski teadis, et vaidlus siin tühjas kontoriputkas on mõttetu, aga talle meeldis Belgias õppinud inseneri ajaviiteks kiusata. Aega oli tal veel oma veerand tundi. Siis alles arvas ta õige momendi olevat väljastumiseks, kogu oma hirmutamisoskuse maksmapanemiseks.

Aga ka kõige magusamast näägutamisest võib ükskord ära tüdineda. Seepärast läks ta üle korraldustele, mis väsinud ja solvunud inseneri ilmselt pikemaks ajaks kohale sundis jääma.

«Te minge nüüd kontrollväravasse, aidake Segleril teha, mis tarvis, mina ise tulen natukese aja pärast.»

«Hea küll. Ma helistaksin vahest enne koju abikaasale.»

Abikaasale. Kõigil kuraditel olid abikaasad, ainult ...

«Üks moment, oodake, minul on vahest kiirem.»

Ta teadis küll, et vana pole veel kohal, kuid lasi siiski direktori kabinetiga ühendada. Seejärel nõudis kohe korterit. Kahisev hääleke julges arvata, et ka sealt ei taba härra Sosnovski otsitavat, kuna viimane oli sealt täna varem välja kutsutud ja proua Bachmann oli palunud, et neile korterisse enam selles mõttes ei helistataks. Kogu situatsiooni sobis suurepäraselt kerge kudrutus kommutaatoriga, kes nii hästi oma aparaadiga üle kaevanduse oskas vaadata. Kui see oli kord sedapsi, siis võis kommutaator direktori ajutise asukoha väljagi peilida ja lähema kümne minuti kestel mäeosakonnaga ühendada. Nii kõrgest tähelepärust läks kahisev hääleke otse sirisema ning lubas teha kõik, mis tema võimuses. Alles siis andis Sosnovski toru inimesele, kes oli ta ees süüdi sellega, et kõlbas paremini vastu võtma palka, mida ta ise sai.

Ja muidugi ka abikaasa. Omamoodi eksemplar. Tume painduv kass, alati kergelt pruunika tooniga näos, olgu suvel või talvel. Teda vaadates tekkis tunne nagu magusa kakao joomisel. Mõnel puhul võis see väga maitsev ja kosutav tunne olla, et kurat seda häda võtku. Paar-kolm aastat tagasi paplite istutamise päeval oli ta kõige lõbusam. Vana Bachmanni demokraatiharrastuste hulka kuulusid, jah, niisugused võtted. Töölised, kooliõpilased ja ametnikud — kõik läbisegi nalja tegemas. Ses lustitöös oli kerge läheneda, poetada parajas kohas isegi midagi kadestusest oma asetäitja vastu. Tõde kõlab vahel ka meeldiva naljana. Oma-pärasest näonaha värvusest poleks vahest maksnud sel korral nii vilunud viisil huvituda, sest see mõjus juba vihjena, ja mis perspektiivi saab olla neil vihjamistel siin äraneetud pigipuuris, kui isegi Tallinna salakäikudest võib jääda reetlikke jälgi.

Olgu ja elagu inimesed, nagu nad oskavad. Kõnetooni järgi paistis, nagu elaksid teised alles esimest kuud paaris. Tont seda teab, mis asja see roosa jupats oma pruuni kassiga teeb, et selle hääli nii neetult kenasti membraani helisema paneb.

Väepealiku enesetunne peaks olema väärtuseks omaette. Sõnul vormitud ideed muutuvad, vahelduvad, täienevad, murduvad. Väepealiku enesetunne püsib ja kasutab ideede loogikat enda lahtimängimiseks. Kuulsate massijuhtide ajaloolistes portreedes püütakse alati näha ideekindlust, ideepüsivust. Ja ometi näitab suurte reetmiste ajalugu, et just ideekindlus, ideepüsivus on juhus, kokkusattuvus, samal ajal kui truudus väepealiku enesetundele seisab, ehkki varjatud kujul, väljaspool igasugust kahtlust. Teistsugune seletus ei annaks vastust küsimusele, miks ideede mõistmine võib ulatuda massideni, teostamiselõbu aga ainult üksikuteni. Sest neil hingedel on sünnipärane omadus toituda teadmisesest, et väed lähevad liikvele nende märguandel.

Ja niisugune salajõud inimeses ei tarvitse olla ei inetu ega ilus. Kõik oleneb rakendusest. Mida inimlikum, mida loogilisem on idee, seda kaunim näeb välja väepealiku portree.

Mitte midagi selletaolist ei saanud mõelda Kreenholmi lesknaise raiskuläinud tütar Leida Neider, kes vagunis oma magava lihamäe kõrval äkki Tallinna-retkele tülgaastusega tagasi vaatas ning valuliselt jälle korralikuks tüdrukuks igatses saada. Sest tema vastas istus kütkestav noormees. Tõmmu nurgeline nägu päevituse tõttu eriti pruun ja lühikeseks lõigatud heledad karmid juuksed — täitsa nagu fotonegatiiv. Ilu-

sat ju polnud ses näos midagi. Aga temast hoovas jõudu. Kuidas ta mõtles! Kuidas ta kirjutas, mingit nimekirja kokku seadis! Algaja lõbutüdraku meelad tunded, mis sõidu alguses varahommikul tugevasti välja kippusid, tõmbusid peatselt tagasi ning aimus, et veel on säilinud häbelikkust, tegigi haiget, pani unistama ja vihkama paksu ärijuhti, kes pillerkaarist väsinuna tukkus, kustunud sigarijupp suunurgas. Leida Neider ei teadnud, et ta vastas istub noor väejuht, kes eile hilisõhtul oli andnud telefoni teel korralduse alustada rünnakut.

Kogu ilu tuum seisis aga selles, et Toomas Roos ei teadnud ise ka, et ta on väepealik, kuigi enesetunnet kandis seesama salajõud. Tema olemuse olid haaranud idee loogika, erakorraline vastutus ja soov kanda auga kõiki raskusi, mis rünnakul ette tulevad. Ta polnud selles eas, kus ennast osatakse külma pilguga vaadelda, ja tal polnud minutitki aega seda teha, sest kogu mõte viskles kahe punkti vahel: streigi takistused ja Elgi Segler.

Streiki ei tohtinud kaotada, mitte mingil juhul! Tuli ette näha kõiki vastase käikusid ja leida vastuabinõud. Kaotus tähendaks ka lõppu Elgi Segleriga. Noor mees tundis ennast selles mõttes kõige paremini. See, mis nädal tagasi sündis rannas, jõudis kasvada teadlikuks, pidevat ühendust nõudvaks valuliseks ihaluseks, mida ei saanud hajutada ka päevade ärevus, sest see pinge ju lahutaski, takistas ja suurendas kunstlikult ihaluse pinget.

«Kütteõli!»

Ilus hommik. Jaamaülema aiake kirendas mitut värvi astritest ja linnud vahtrakroonides säutsusid üle pahviva veduri ja kauguses tümiseva vabriku.

Asula vahel liikus rahvast nagu pidupäeval. Poodide juures seisis naised trobikondades ja eemaltki võis märgata ärevust nägudel. Mure, lootus, võitlustahe olid murdnud urust välja heleda päikesevalguse kätte, kutsudes teadjat juhtima, õhutama, korraldama, manitsemagi.

Ja teadja läheb kodunt läbi astumata kiirel sammul sinna, kus pidi asuma staap.

Ühingu baraki juures ei paistnud hingelistki. Selge! Kõik hakkajad mehed on praegu mujal, seal, kus neid kõige rohkem vajatakse.

Raatsimata kulutada minutit ringile, läheb hallis pühapäeva-ülikonnas reisimees otse läbi kunagiste karjääriride, mille paeklibused kaldad on täis kasvanud takjaid ja putki.

Tuhmid mürtsud. Mida kuradit see siis tähendab? Kas ei saagi üksmeelset algust? Kes julgeb meestest jääda tööle? Või pole veel alanudki ja liikumine teedel ning vaikus ehitustel oli pettepilt?

Toomas kartis kõige rohkem ühe töölise pärast, kes talle veel mõned päevad tagasi oli vaikselt vastu porisenud, kelle meelest streikimine oli suur lollus, sest võitu niikuinii kätte ei saa. Nii arvas Rudolf Roos, isa väärrikus hääles ja sügav eluväsimus pilgus.

Isad ei ole alati ilmtingimata arad, aga nad on väsinud, skeptilised, ja kui nad kord oma jonniga ajama hakkavad, siis mõjub see poegadele väga pahasti, siis peavad pojad suurt häbi tundma, vaata et rinde juhtimisest koguni eemale tõmbuma.

Ja mis kergendus niiviisi kartva poja südamele, kui ta märkab oma isa halli pulstunud pead teiste töölt äratulnud kaevurite hulgas. Ei, ega keegi ei nõuagi, et just tema vaidleks insener Takjaliga ja vanemkümnik Segleriga. Selle jaoks jätkub julgemaid ja nooremaid.

Mis jaburat juttu nad ajavad streigi ebaseaduslikkusest? Kust see

pehme Takjal selle võtab? Ja Segler, tema muidugi rullib oma häälega üle. Kõva äia võib mõni mees saada.

«Mehed, tuln praegu Tallinna rongilt. Ebaseaduslikkusest ei saa jutugi olla. Tööliste pool ei ole põhimõtteliselt ühtki valesammu teinud. Praegustes turutingimustes saab tööandja meie nõudmistele vastu tulla.»

Takjali hää kadus meeste ärevatesse, kohest võitu ihkavatesse hääletesse. Äsjasaabunud polnudki enam olulist lisada, kuid on ärevaid momente, kus meelsasti kuulatakse ka seda, mis juba teada.

«Töötülide komisjoni otsus ei saakski enam olla kummalegi poolele kohustuslik. Meile öeldakse, et õliturg ei võimalda palgu rohkem tõsta. Tühi jutt. Miks nad ekspertiisi ei tee? Mis takistab neil ekspertiisi teha? Tuleb välja, et komisjon talitab ebaseaduslikult, sest juhatus ei soovi eksperte, juhatusele oleks ekspertiis kindlasti ebameeldiv. Nüüd rääkis sotsiaalminister komisjoni uuest otsusest ja Paukson muidugi oma meestega on väga lambana nõus. Aga meie oskame manöövrit läbi näha. Kõige labasem ajaviitmine. Praegu on osa komisjoni liikmeid puhkusele sõitnud. Ilus tervis! Sel ajal, kui meie teeme siin ilma puhkuseta rasket tööd ja loeme sente, kuidas peret toita, sel ajal need härrased pleegivad Pärnus või Narva-Jõesuus ja pole nende asigi, mida töörahvas sööb või kas tal riie seljas. Kaevuril on kõva kannatus, aga tal on ka oma uhkus. Igatahes niisugusele häbematussele oskame meie ka vastata.»

Takjal löi käega ja astus käratseva meestemassi hulgast välja. Temal, spetsialistil, ei olnud enam midagi teha kohas, kus möllasid kired. Soovib Segler sõimelda, sõimelgu.

Seda vanemkümnik tegigi. Ta soovitas karjuda, kuni veel leivapuru soolikasopis. Ta ennustas, et niiviisi istuvad kõik varsti kaevuvee peal, ja ärgu nad lootku lolli leida, kes nende mahajanditud päevad kinni maksab.

«Härra Segler, te saate küll kõrget palka, aga see ei kohusta teid veel ennustaja elukutsega õnne katsuma. Hiromandid pole kaevanduses moes.»

Väikest kasvu mehe ägedus võib hirmus olla, seda teadsid kaevurid strekkides õige hästi, aga nüüd siin heledas päikesevalguses paistis kõik lausa naljakas, nii et lendasid märkused isegi tema kehakasvu ja punetava ninajuraka kohta.

Toomas tundis, et niiviisi minnakse liiale mitte üksnes vihatud kümniku arvel, vaid ka inimeste endi arvel. Vaimuvaene tulepurse alandab mäge, ja nii või teisiti — seesama nässpakk hoollitses ühe hurmava olendi ilmaletuleku eest. Toomas haaras oma kanduva häälega uuesti ohjad pihku:

«Selge see, et tööseisaku venimisest pole meiegi huvitatud. Meie pole hiromandid. Teeme plaani järgi. Esialgu kaks päeva hoiatuseks. Nii saame ometi jutujärjele. Ja kui siis jutust välja ei tule, hakkame suruma. Pingutada tuleb, miks ei tule. Ütlen kohe alguses ära, et kui peaks niiviisi minema, siis võib viinapood rahulikult luugid ette tõmata.»

Sel silmapilgul hüüti raudteevallilt, et Sosnovski tuleb.

Tulgu!

Mis meestel Sosnovskist karta!

On ennegi kangeid mehi tùmaks tehtud!

Toomas polnud psühholoog, aga niipalju märkas temagi, et kuraasikate hüüatuste taga hiilib ja lömitab varjatud vedeldumine.

Koolivend Kaalu, va kõva Kaalu, nagu teda kutsuti, lubas Sosnovskile ütelda. Ta oli juba hommikul kohe otse näkku öelnud, nii et kõik kuuisid, oli selgesti öelnud, ja pangu mehed tähele, ütleb nüüd veel, nii et...

Aga tema kord ei jõudnud sugugi nii pea kätte, sest enne ütlesid niisugused mehed nagu Roos ja Unt.

Sosnovski hakkas ohvitserina pihta. Kes nimeliselt käskis alt väija tulla? Esimesena sattus talle ette poolkurt Komarov. Kaotanud silmapilk kannatuse, pöördus ta rässaka Suumani poole. Kes temale ütles, et ei ole vaja enam tööd teha? Kui järg juba kolmandani jõudis, hüppas Toomas lähemale.

«Härra Sosnovski, te näete asjatult vaeva. Töölisnõukogu ja ühingu juhatuse poolt kokkukutsutud seaduslik tööliiskoosolek tegid asjad klauriks. Otsus on selge: kui kaevanduse juhtkond ei võta meie tingimusi vastu, siis jääb kaevandus seisma kuni kokkuleppeni. Meie tähtaeg möödus, meie esindust juhtule ei võetud, ja ühingu virgatsid kandsid vastava teate igasse töökohta ja korterisse.»

«Kes teie niisugune olete?» küsis Sosnovski ja tema raskest hingamisest sai Toomas alles õieti aru, missugusesse pigisse võib võimumehi lit-suda, kui asja õigesti ajada. See andis hoogu.

«Te peaksite oma osakonna mehi tundma.»

«Ma küsin, mis asjamees te olete?»

«Vabariigi valitsus lubas tänavu veebruaris organiseerida töölisühinguid. Maikuust alates on ka põlevkivikaevandustel see ühing ja mina olen üks kaevur, kes ühingusse kuulub.»

«Niisugust ühingut mina ei tunnista.»

«Kuidas soovite. See on teie isiklik asi.»

Vaat siis, kuidas eluväsinud isad mõnikord talitavad. Nad trügivad teiste vahelt esile ja ütlevad, et pole nende pojad sugugi suuremad asjamehed kui kõik teisedki. Ainuke häda, et niisugused õiendused ei pruugi poegadele meeldida, ja ka muidu on neist vähe abi, kuna Sosnovski ei esitanud küsimusi mitte selleks, et teada saada, vaid selleks, et mõista anda, ähvardada, hirmutamise taganema sundida, üksikuid kildusid tervikust eraldada. Aga just seda ei karda õige asja eest võitleja.

Killustamistehnikat Sosnovski tundis ja sellele tuli otsekohe vastu virutada. Väike soonine Unt katsus esimesena selgeks teha, et kaevurite ühtsest massist kedagi välja lüüa on lootusetu ettevõte.

«Võite rahulikult ära koju minna,» ütles ta naljakalt silmi pungitades. «Alla ei lähe enam ükski lamp. On viimased paugud lahti ja mehed kõik üleval, siis jääb siia ainult valve maha.»

«Ahah, Unt hakkas ka hambaid näitama,» võttis Sosnovski tuld. «Peame meeles.»

«Mis siin meeles pidada,» sai alles nüüd kannatamatu Kaalu, va kõva Kaalu vahele hüüda.

Teda ei pandud tähele, sest Sosnovski ragises üleni. Kaevurid ei vastutanud kaevanduse vara eest. Vastutas tema, mäeosakonna juhataja. Aga niikaua kui tema vastutas, niikaua ta ka käsutas, ja ta nõudis, et mehed kohe marss! alla läheksid.

Ludvig Sepale ei istunud marssimine sugugi. Tal oli vanu arveid vene valgekaardiga ja just tema hüüdis nüüd kurjalt vastu:

«Ei siin ole teil Judenitši vägi, et marssima käsutate.»

«Ma annan aega... viis minutit. Kui selle aja jooksul ei lähe töö käima, võtan abinõud tarvitusele. Minul on suured volitused. Mida varem töö uuesti lahti läheb, seda väiksemat kahju kannatate. Praegu ma räägin veel heaga.»

Nagu mingis mänguhasardis tõstis ka Voldemar Unt häält:

«Ärge kartke!» Kas ta märkas kõhklemist? «Mitte üks lamp ei lähe alla.» Kas siis leidus juba minejaid? «Meile ei saa keegi midagi teha. Kuulsite, mis Roos ütles. Meil on õigus. Ja meist oleneb. Vabrik tossab ainult niikaua, kui kaevurid kivi annavad.» Ja siis iseendalegi ootamatu paatosega: «Kui meie, maa-alused, selja sirgu ajame, siis pind põrub.»

Küllap võttis kõne terve minuti, sest Sosnovski hüüdis:

«Jääb veel neli minutit!»

Niiviisi luges vahtkonna ohvitser Austrias kivimurrus vastuhakanud vangidele aega, ja seal igatahes võitis ohvitser, mehed lohisid viimasel minutil kõrvetava päikese kätte karjääripõhja ja võtsid kirkavarred pihku. Austria laagriohvitseri taga seisis sõjaaegne välikohus, mahlaskmise võimas jõud. Sosnovski taga polnud välikohtunike kivinägusid, polnud komandantuurisoldatite püssitorusid, aga tal oli meeles ähvardav vaikus karjääri kaldal lämmatav-palaval õhtupoolikul ja ta võttis koguni viis minutit traditsioonilise kolme asemel, et niiviisi ses matsikarjas esilekutsutud vaikust pikemalt mõjuda lasta. Jah, ainult vabriku tümin ja lindude vidin eemal valendava kartulipõllu kohal.

Siis aga rikkusid kogu loo kaks juurdetulijat. Juba raudteevallilt hüüdis Muda, ise lõbus nagu pulmaline:

«Mehed, ahhoi! Saarlased löid kampa!»

Ei tasunud nimetadagi, et kolmas minut sai täis, sest Older oma häälega oleks selle niikuinii matnud:

«Toetavad, nad toetavad meie mehi!»

Hea uudis paneb rahva liikuma, tekitab lõbusa kära ja julguse, mida üks tühine minutilugemine enam välja ei juuri.

«Veel üks minut! Kui minuti pärast ei hakka alla minema, siis...»

Naeruväärt. Mingu ise. Proovigu ka mõned tonnid välja pressida! Mingu lasku ise oma suruõhuga augud sisse! Maksku palka, ärgu koonerdagu! Kerigu ta põrgu!

«Segler! Ja teie ka, härra Takjal, kirjutage üles kõik, kes siin korralagedust teevad.»

Närviline kümnik sai ometi midagi asjalikku pihku. Just pliiatsijupp ja taskuraamat tal kogu aeg puudusidki. Takjalile ei paistnud see mõtetus meeldivat. Väljatulnud vahetuse mehed olid ju töölehel olemas.

«Kõik nad üles kirjutada, kõik! Need ka, kes siia muidu vahtima tulevad. Kes neid kutsus?»

Ja märganud tagasitõmbujaid, teiste taha pugejaid, asus ta ka ise kirjatööle.

Nimi on inimese hellim osa. Nimel võib olla kõla, mida on oivaline kuulda. Siis aga korraga moment, olukord, ja inimene heidaks endalt oma nime, peidaks ära, topiks teiste nimede taha, hoiduks olemast esimene, teine, kolmas nimi, oleks äärmiselt mõni viimastest.

«Asjata hirmutate,» läks Toomas tumedat viha täis nagu ikka noor, keda vana peitupugeja nägemine alandab. «Mitte mingit arveteõiendust ei tule, sest meie streik on seadusega kooskõlas. Jätku asjatu tembutamine.»

«Jah, kurat, mehed, mis asja mere kalda peal. Keda kuradit nad siin märgivad, ah? Kui mina ütlen, tead, siis...»

«Aga va kõva Kaalu ei saanud jälle päriselt ära öeldud, sest mööda põldudevahelist teed sõitis paksu tolmupilve maha jättes direktori must «Mercedes-Benz».

Vääris kõigi tähelepanu, kuidas tüse ja hele, punetav ja hingeldav mees autost välja tuli, Sosnovskile korraks käe pihku pistis, taskukella vaatas ja pahaselt pomises, mille peale tema kõrgel kohal teeniv väimees praginal põlema löi:

«Ülesässitamine! Vastuhakkamine! On vaja politseijõud välja kutsuda, mis me enam ootame.»

«Siin on mitu vahetust. Ma näen mehi... Kes kutsus ilma loata koosoleku kokku?»

Toomas tundis kerget krampi oma muiges, kui seletas, et pole mingit koosolekut, on ülestulnud vahetus ja uudishimulikud, kes tulid vaatama kaevanduse sulgemist ning kontrollpostide väljapanemist.

«Kas teie kõigi nimel räägite?»

«Just see, härra direktor,» ütles Segler karedalt vahele.

«Kuulge, vanemkümnik, ei ole ilus tarvitada inimese kohta see.»

«Ja see seal,» näitas ärritatud kümnik Voldemarile. «Ja need kahekesi ka,» läks punetav sõrm Olderile ning Mudale. «Tuntud ässitajad.»

Võimukas vanahärra ei paistnud kümniku teenistusvalmidusest huvitavat. Ta oli oma patroonlikul viisil murelik. Ja häbi oli tal ka sellepärast, mis tema kaevurid nüüd nii järele kaalumata toime panid. Talle oli mõistmatu, miks nad ära ei oodanud töötülide komisjoni otsust. Ta oli tõsiselt üllatunud, kui kuulis noore Roosi suust, et komisjoni sümpaatiat kalduvat selgesti tööandjate poole. Riikliku, erapooletu asutuse kohta midagi niisugust kuulda oli tema jaoks lausa liig. Nii et Unt pidi omal ägedal kombel täiendama:

«Meie nõudmise peale pidi komisjon ekspertiisi tegema, aga kus on ekspertiis? Komisjon ise puhkab alles rannas.»

«Siis tuleb ära oodata, Unt. Ära tuleb oodata.»

«Praegu on augustikuu. Tahetakse kõige parem aeg mööda juhtida, et töölisel vahepeal kusagilt muid otsi ei leiaks.»

Sellest said mehed hästi aru. Bachmann aga vangutas hallis juustepärjas punetava laega pead:

«On see siis nüüd mingi mehejutt?»

Toomas arvas, et see on täiesti mehejutt, et lõppude lõpuks tuleb ju ikkagi kokku leppida töölistel ja tööandjatel, vahekohtunikest sõltumata.

«Niisugustel tingimustel, niisuguste nõudmiste põhjal ei saa tööandja läbirääkimistesse astuda. Kollektiivlepingut me ei sõlmi ja ka muid tingimusi täita ei saa. Kas te üldse teate, kui suur on praegu bensiinimaks?»

Toomas ei teadnud.

«No näete, ja te räägite siin veel ekspertiisist. Ekspertiis naeraks teie palganõudmise välja.»

«Ega töölisel ei karda naeru. Mis meile üks tühi naer ikka teeks. Mina bensiinimaksu suurust tõesti ei tea. Aga niipalju tean küll, et bensiinimaks on aktsiis, millega tootjal pole pistmist. Selle maksavad kinni

tarvitajad. Teie, härra Bachmann, kui autoomanik muidugi maksate ka, aga see ei puutu meie praegusesse töötülisse.»

Meestele näis, et Bachmann sai pirni, ja naersid mõnuga needki, kellel aktsiiasjandusest aimu polnud. Toomas märkas Bachmanni juures iseäralikku joonekest. Seni oli direktor talle mitu korda otsa vaadanud. Kuid alles nüüd oleks ta nagu esmakordselt oma vastast näinud, nagu oleks mingi kaitsekile korraks rebenenud ja õiged silmad selle vahelt välgatanud. Ainult korraks. Siis olid need nägijad silmad jälle mööda-vaatavateks pleekinud silmadeks saanud. Isalik-terane huvi asendus taas direktorliku üldpilguga, mille juurde pidid paremini sobima sõnad kaevurite ametiühingust kui ebaseaduslikust organisatsioonist töötüldes.

«Meie seadus on lihtne ja õiglane. Meie sõlmisime ja sõlmime edaspidigi lepinguid iga töölisega eraldi.»

«Kirjutate igasse palgaraamatusse, mis teile meeldib. Lasete lahti, kes teile ei meeldi,» litsus Unt läbi hammaste.

Bachmann poleks pruukinud seda kuulda, kuid ta oli juba kord üldsuse ees ning otsustas vastata ka ilmsele ülekohtule:

«Mina tulen oma töölistele alati vastu niipalju kui võimalik. Aga ühingutega mina tegemist ei tee. Ärgu ta parem segagu tööliste ja tööandja vahele.»

Toomale meenus: «Nii vist ütles kord Saksa keiser Friedrich-Wilhelm.»

«Ei tea. Pole historias kodus. Pole minu eriala.»

«Ka tema ütles kunagi põhiseaduse projekti kohta, et ta ei saa enda ja oma rahva vahele lubada täiskirjutatud paberilipakat. Ütles niikaua, kuni tema armas rahvas ähvardas haarata kirved ja püssid.»

Sosnovski ennetas oma äia, piklik klassikalise ninaga nägu tungis ähvardavalt ette:

«Mis see tähendab?»

«Ei muud kui episoodi ajaloost.»

«Mis te sellega öelda tahtsite?»

«Ajalugu on mõnikord kasulik meenutada,» vastas Toomas masinlikult, ise hoolega mõeldes, kas ta ei rikkunud reeglit — tungi peale, aga ära lase ennast tulistada.

Nüüd tahtis ka Bachmann teada, kas noor Roos mõtles sellega kedagi konkreetselt ähvardada. Ja juba teist korda välgatas direktor-Bachmanni silmis inimene-Bachmann. Seekord aga mitte isalikult, vaid mingi salakavala kurjusega. Toomas tundis, et oli asjatult hiilanud oma teadmistega ajaloost, ning robustse Muda vahelesegamine tuli otse õigel hetkel. Muda meelest polnud siin kedagi ähvardada, sest ähvardus, terve meestevägi, seisab juba väljas ja ükski mees enam alla ei lähe.

Bachmanni paksud heledad kulmud kerkisid. Teda pani imestama, kuidas Muda nii hästi kaevanduse inimesi arvas tundvat.

Mudale oli see kukepea. Ta käis ju nendega iga päev läbi, oli ise üks nendest.

«Käite läbi nendega, kes teil seal ühingus,» leidis Bachmann, «aga kuidas on lood teistega?»

Muda oleks hoogusattunult vist teised põrgusse saatnud. Midagi niisugust arvas Toomas ta kitsal alati marraskil nahaga näol tabavat, ning astus kähku sammu ette:

«Teil pole vist õiget pilti, kui palju meil liikmeid on. Üksikud, kes

veel ühingus ei ole, võtavad oma seisukoha ühingu järgi või siis neil pole mingit seisukohta.»

Kõva Kaalu, kes oli ütlemistest pungil nagu laetud aurukatel, sai korraks heledal häälal ventiili päästa:

«Laudikul on seisukoht! Eide tagumendi seisukoht.»

See lihtne roppus vallandas valju kauakestva naeru, sest vingujal Laudikul oli kaevanduse kõige paksem naine.

Bachmann tahtis uut meeleolu kasutada ja hakkas isalikul toonil rääkima Saksamaast ja saksa tehnikast. Aga just seda poleks tal tarvitsenud teha, vähemalt mitte tehnikast alustada, sest maa-alused, kes diiselledurite suitsu said küllalt sisse hingata, tossutasid nüüd selle ühisel jõul direktorile näkku. Tulgu hingaku kas või päevgi diiseli-«Jungade» tossu sisse. Ja kuigi kompressorid olid pärit Rootsist, läksid needki saksa kiidetud tehnika kraesse, sest kaugemate käikude puurijatele oli igaveseks nuhtluseks suruõhu puudujääk.

«Nuriseda oskab igaüks,» katsus Bachmann möödalaskmisest kähku üle minna, «nurisemise peale oleme alati meistrid. Mina tahtsin seda öelda, et käisin hiljuti Saksamaal ja vaatasin lahtiste silmadega sealset elu. Ma nägin igal pool suurt töölust ja töörahu. Ei mingit nurisemist. Põhjus on väga lihtne. Ei ole neil kusagil seda kollektiivlepingut ja ei ole ka streikisid, mis elu lõhuvad.»

«On meilgi natuke aimu sealsete tööliste tööroõmust,» hüüdis Toomas.

«Nõukogude Venes ei ole ka streikisid, sealt võite selles mõttes eeskuju võtta.»

«Kui te otsite eeskujusid meie jaoks, siis võime ju tõesti kokku leppida. Võtame eeskujuks parem mõned väikeriigid, näiteks Skandinaaviamaad. Meile jätkuks esialgu sellestki.»

Bachmann löi käega ja pöördus massi poole.

«Mõtlege hoolega järele, mehed, et ei tuleks suuri pahandusi. Praegune konjunktuur teeb teid küll julgeks, kuna töölisi on tarvis, esialgu on veel tarvis. Aga ei ole hea, ei ole mitte sugugi hea, ma ütlen, kui te ajutist tööjõupuudust hakkate kurjasti tarvitama. Ei tohi õhutada tüli. Kui tuleb jälle töökäte ülejääk, siis niisugune tüliõhutamine annab ennast töölistele väga valusasti tunda, väga valusasti.»

«Eskätt muidugi nendele, keda õhutajateks peetakse,» ütles noor Roos vahele.

«Praegu ma räägin veel üldiselt.»

«Üldiselt — mustast nimekirjast.»

«Mõtlege, töölised-perekonnapead. Teie seda streiki niikuinii ei võida. Aga pärast? On juba kuulda, et Kehra kavatseb üle minna kivisöele. See pole väike hulk põlevat, mis Kehra meilt ostab. Kui see tellimine ära langeb, oleme sunnitud tööliste arvu piirama, vaata, et peame veel kolmanda vahetuse ära kaotama. Loomulikult ei hakka me lahti laskma häid, ustavaid töölisi.»

Kõiki neid mõtteid kaaluti juba ammu küll kokkusaamistel, küll perekonniti ja direktori sõnad ei tulnud kellegi jaoks uudse ähvardusena. Ometi võis nüüd näha, kuidas naerul näod massi hulgast kadusid, kuidas isegi noortel poistel elav lõbu mingiks pinguldatud grimassiks kipus.

Sel momendil sõidutas Preis oma susla tühjalt kaevandusest välja, viipas meestele käega märguandeks, et on asjaga kursis, ning kadus lõbusa kolksumisega kiirust võttes vabriku suunas. Sõnatult ilmus alt väravasse minöör Kurvits.

Viimased.

Nüüd ei jäänud alla enam ühtegi meest.

«Sellega on kaevandus suletud!» hüüdis Unt pidulikult. «Tööle jätame ainult pumbad. Postid kontrollväravas kedagi alla ei lase. Kütteõli kaevurite protestistreik algas. Kui kahe päeva pärast kokkulepet ei saa, siis läheb päris-streigiks kuni võiduni välja. Nüüd suundume kõik vabriku kaudu ühingu juurde. Kell kümme tuleb sinna veel rahvast. Valime streigijuhid, nagu kord ette näeb.»

Viiv hiljem liigub mööda väljaveoteed pikk ja kuidagi õige ähvardavalt mõjuv meestekolonn. Kõmisev jutt, ülemeelikud hüüded ja isegi laulukatsed näitavad mahajääjatele, et esimene lahing on neile kaotusega lõppenud.

Kaks noort kaevurit postil ainult irvitavad, kui kuulevad Bachmanni lausuvat:

«Kahju perekondadest. Mis neist niiviisi saab?»

Noortel kaevuritel pole veel perekondi. Nendele on elu pakkunud uut ja huvitavat.

Sünge Kurvits kaalutleb ainult hetke, kas jääda või koju minna. Ta ei sobi oma tolmuses ürbis ülemuste hulka, kuigi palga põhjal on temagi ametnik, ametnike kildkonna madalaim aste. Ta ei tea veel isegi seda, kas minöörid loetakse streikijate hulka või mitte. Aga ta uhkus ei luba kõrgete meeste juurde astuda ja teatada, et Otto Kurvits ei kavatses streikijatega ühineda. Ta hakkab kõige otsemat teed asula poole sammuma. Sellega peaks küllalt hästi näidatud olema, kui vähe huvitab üht ausat minööri kogu see jama, millega mehed on hakkama saanud.

Mööda madalat raudteevalli eemalduv meestekolonn on veel hästi tabatav. Sosnovskil ei tarvitse pingutada kujutlusvõimet. Ta teab, mida võiks korda saata üks valang raskekuulipildujast. Ta kollakad käed on rusikasse pigistatud.

«Tallinna helistada ja ratsapolitsei välja kutsuda.»

Seegi pakkumine ei tule tusasele direktorile päästerõngana, sest vana on iseseisev, ta on ette näinud tööliste grupiviisilisi kogunemisi, on seetõttu eelmisel hilisõhtul helistanud, teda on ühendatud siseministri era-korteriga ja pärast kahe tõsise mehe lühikest nõupidamist jääb nüüd üle ainult signaal anda.

Kas on asi nii kaugel? On vist küll. Või . . .

Kaevanduse nelinurksed mustad stollisuud vaikivad. Ei neela enam tühjalt kolisevaid vagonette, ei pressi välja kõigest jõust tossutavaid «Jungasid». Ainult linnud võivad jätkata muretut lõõritust valendava kartulipõllu kohal. Ja lepad kontrollputka taga võivad kerges tuuleõhus vangutada oma tolmhalle päid.

Veekanali valli taha peitunud pumbamaja podin oleks nagu lähemale nihkunud, justkui tahtnuks meelde tuletada, et veevinnamine käib endistviisi edasi, kuigi kaevandus vaikib tulutult.

Õlivabrikute toodang ei tohi mingil juhul takistatud saada. Vastutavad hr. Pällo ja hr. Grosberger.

Vabriku põlevkivilaos laadimistööd — hr. Essen.

Ehitustöö kiire käimapanemine — hr. Essen.

Uute kaevurite värbamine ja väljaõpetamine — hr. Sosnovski.

Politsei, kooperatiiv, streikijate meeleolud — hr. Kruise.

Side juhatusega, valitsusega — hr. Bachmann.

Nii oleks näinud välja ülesannete üldine jaotus esimese nõupidamise põhjal. Oleks näinud, kui oleks protokollitud.

17

Üldjuhtimine usaldada V. Undile.

Korravalve, postide paigutamine — O. Muda ja K. Larionov.

Kassa, kauplused, vabrikumehed — L. Sepp, T. Roos ja V. Prostakov.

Selgitus uute tööliste hulgas — I. Older ja N. Gerassimov.

Viinapood — T. Roos.

Ühendus naaberkaevandustega — V. Unt ja E. Laanela.

Kontori olukorrast — kõik mehed nii nagu saavad.

Enam-vähem sel viisil jaotas äsjavalitud streigikomitee kõige üldisemad asjaajamised, «portfellid», nagu Toomas Roos naljatades tähendas, ja niiviisi ka oma taskuraamatusse üles märkis, et hiljem vaidlemist ei tuleks.

18

Muusika kostis läbi lahtiste akende aeda. Sirelite peidus punasel aia-pingil istuja teadis, et toasolijad ei talu seda tõsist muusikat, ja ta kartis, et seda ei jätku talle kauaks. Aga neil seal sees oli vist muudki teha kui muusikat tähele panna. Ja helesinises suvekleidis kuulaja rändas ära, rändas vastupandamatul kutsel.

Nad lähevad koos. Mees ja tema. Ohud on ületatud. Mees on jätnud pimedas kobamise, hirmus köitva, kuid ohtliku ettevõtte, sest teda osati petta. Ta tuleb läbipõlenuna, kokkuvarisemiseni väsinud. Ta ei looda leida siit mingit tuge, aga ta ei saa jätta tulemata, sest armastusel on sundiv jõud. Ei, ta ei leia eest hukkamõistu, vaid sügavaimat arusaamist ja andestust. Kui hea on tunda mehe pead oma süles, tunda sõrmede all tema sooja karedat kukalt. Taasleidmise pühad võivad mõlemaid liigutada pisarateni, võivad ju? Ja milleks üldse anuda andestust, kui teda on kogu aeg oodatud, tema pärast hirmu tuntud, isegi palvetatud tema eest. Tõusku ta üles, tulgu kaasa, mingem koos! Ees laiuvad rohelised väljad, kirendavad lilled, säravad päikeses kuplid. Aga mitte sinna! Tumeda metsamüüri ääres võhumõökadesse kasvanud ojakäärus on til-luke talumaja, lõhnavate heintega, kanadega ja mesipuudega. Lahke vanapaar on neid juba kaua pikisilmi oodanud. Olgu see reipaks muutunud matkakaaslasel üllatuseks, kauneimaks armumärgiks. Nad lähevad koos. Kogu elu.

Kui kummaliselt võib mõjuda muusika. Kust võisid tulla kuulaja pähe need rohelised väljad, kirevad lilled, säravad kuplid, võhumõõgad, lõhnavad heinad, mesipuud ja lahke vanapaar? Mis vägivald geeniusel pärandi kallal! Just loodusest hoidus seekord geenius ja inimesed olid teda liialt kiusanud. Ta ehitas oma katedraali, hiiglarahnudest laotud hoone sügavate siseõuedega, süngete võlvidega, värvilisest klaasist akna-rombidega, pühade lindudega karniisidel. Katedraal põlatutele põlatu poolt.

Siiski, kui põlatu on noor naine, üsna noor, siis võtab ta küll ainult helilooja kumeda stiili ja ehitab sellele kõik, mida igatseb ta noor hing.

Asta teadis Elgi armastatumat paika aias, muidu ta poleks osanud teda üles leida.

«Oled ikka siin. Isa ütles, et sind pole kodus. Emna teadis, et oled. Mida sa loed?»

«Mismoodi isa siis...»

«Jälle Hamsun?»

«Ah, tead, ära naera mind, mul tekkis idee lugeda süstemaatiliselt. Kord on Hamsuni käes.»

«Ma ei suudaks nii. Romaanid on mulle puhkuseks. Ah, üldse saame nii vähe midagi muud lugeda. Mul on vahel tunne, et kui ma ükskord lõpetan ja päris omal alal töötan, siis kulutan suurema osa vabast ajast romaanidele. Öudne, kui vähe ma olen sinuga võrreldes lugenud. «August». On see midagi väärt?»

Elgi kehtas õlgu, pilk sõbratari kestendavatel tugevate marjadega säärtel, mis hooletu poosi tõttu peaaegu põlvedeni paljaks jäid. Kuidagi ei tahtnud välja tulla aus vastus, sest naljakalt oleks kõlanud jutustus ühest mitte nii ammusest jalutuskäigust Voose heinamaadel, kus vestluskaaslane rääkis ülima vabadusega Knut Hamsuni romaanidest, põhjustades just sellega siinse süsteemikindluse. Sääraseid asju ei tunnistata kellelegi.

«Mulle meeldis «Maa õnnistus». Ja «Paan» mõjus ka kuidagi huvitavalt, ma mäletan seda koolipõlvest. Aga see... Üldse ma saan aru, et Hamsun pole minu jaoks. Tema pessimism on...» Peaaegu oleks lipsanud lause, mida sõbratar võis oma kodus juba juhtumisi kuulnud olla. «Mulle ei meeldi tema naised. Tähendab see, kuidas Hamsun ise neist mõtleb või... Selles on midagi alandavat. «Naised kaevul», see oli kohe... prrr... Pärast lugemist tundsin tahtmist unustada ja kaua, kaua puhtas vees ujuda.»

«Ma ei tea, ei tea, aga tundes sind põhjani, võin öelda, et mind see vaevalt häiriks. Sina muidugi, seoke õrn süütu taim.»

See polnud enam punastamine, see oli tulipunastamine. Asta jäi sest hämmastavast vaatepildist ilma tänu «Augusti» äsjailmunud kõitele, mida ta tugev sõrm parajasti lehitses. Talle meeldis kõik, mis oli nägus, uus, puhas, lõhnav. Kehvades korterites, kloaagihaisustes majades kasvanuid võib tihti tabada puhtuse ja komfordi kirg.

Asta jättis raamatu sülle, vaatas õhtuses päikeses helkivat akent — doktori avatud aken paistis siia ära — ja muigas. Naerdes ta sarnanes oma vanemale vennale.

«Meie oleme vist praegu Eestis ainukesed, kes räägivad Knut Hamsunist ja mitte Palusalust.»

Elgi puhkes naerma. Asta vaimukused olid talle ikka nalja teinud, sest neil oli alati mingi rohmakas üleolek päevakajast — just see, mis Elgil endal puudus ja mida ta hing seletamatul kombel vajas.

«Mõtles ikka, jah, tuua Berliinist kaks kuldmedalit.»

«Lihtsameelne! Medalid medaliteks. Aga mis kaalus! Insener Saukas hüüdis üle laboratooriumi: «Pidage meeles, et raskekaalus! Seega on Palusalu maailma kõige tugevam mees.» Vaat siis!»

Nad naersid hästi, sest antud juhul sai raskekaalu apologeediks mehike, kes suures eestlusevaimustuses oli unustanud oma tillukese kasvu, mis muidu näis teda vist isegi unes piinavat.

Tõsistele isadele ei meeldi, kui nende lapsed naeravad. Neil on vist mingi kitsas arusaamine, nagu oleks naeru põhjuseks ainult roppus? Võib-olla ka nii. Igal juhul vana Segleri ilmumine aeda, tema kortsus-

kulmuline seismine kuuriäärsete tomatitaimede juures mõjus kainestavalt mõlemale naerjale.

«Lähme teeme ühe tiiru,» arvas Asta lahenduse leidvat.

Elgi kõhkles. Praegu ei tahtnud ta olla aias, kuid ka kaevanduse vahele minna oli natuke raske. Ta ei kartnud. Oleks koguni meelsasti läinud. Ta lihtsalt ei soovinud vastata isale, kes otsekohe oleks küsinud — kuhu?, sest isa kartis, isa leidis, et nüüd võib kaevanduse vahel kõikisugu jubedusi juhtuda. Tema meelest olid mehed loomad, keda ainult raske tööga vaos hoitakse. Kui niisugune kari koplis vabalt ringi hulgub, siis õigetest inimestel ei ole vaja ennast ilma põhjusega seal näidata.

«Tead, Asta, sa mine, nagu lähesid ära. Tulen sulle varsti järele. Oota mind ausamba juures.»

Ausamba juures? Ta pidi ometi kuulma, ta lubas seal oodata, ja ometi polnud teda seal. Elgi jalutas risti ja põiki läbi noore pargi, julges tungida isegi rahvamaja ümbritsevate akaatsiateni, kus jagelesid noored ülilaiades pükstes jalgrattamehed, näägutades itsitavaid tütarlapsi. Ei saanud ometi Asta oodata niisuguses kohas. Ja vaikiva ausamba juures ei olnud teda ikkagi. Kummaline. Läks ta hoopiski koju? Siis miks, taevane arm, mispärast?

Selgust võis saada ainult südame rinduvõtmisega. Ja Elgi võttis südame rindu. Kui kummaline, et jälle tuli süda rindu võtta.

SEE OLI nii ammu, kui tilluke Elgi esimest korda oma pinginaabrile külla tuli. Siis kanti sinna kappe ja voodeid, naised käisid ämbritega pumbakaevu vahet, lapsed mängisid kuuri ees puuprahis, kuigi tibutas vihma. Asta jooksis talle vastu, võttis käest kinni ja viis tuppa, mis lõhnas lubja järgi. Suur lahja naine, märg põll ees, pesi pliidi ees põrandat. Ta hüüdis vihaselt, et lapsed poriste jalgadega pestud põrandalauadadele ei astuks. Elgil oli häbi ja paha. Aga Asta aina naeris, haaras ämbri ja nad tõid kahekesi vett.

Hiljem istusid nad puhtas toas, kus olid ainult voodid, kaledad raudvoodid ja vanad toolid ja üks suur laud. Elgi meelest oli selles toas paha olla, tema poleks siin ilma peal saanud elada. Aga Asta oskas läikpaberist väga ilusasti välja lõigata igasuguseid vigureid ja siis nad lõikasid ja kleepisid. Sellepärast vist seekord Elgi tuligi, tema kaasatoodud läikpaberist see lõikamine-kleepimine käiski vist sel korral.

Siis tulid poisid koju ja Elgil oli huvitav teada, et see turrisjuukseline punase näoga neljanda klassi poiss on Asta vanem vend. Sel korral pidi Toomas ema käest tappa saama, sest väike viieaastane Eedu oli üleni märg ja Tooma pluus ja püksid olid ka päris märjad, nii et emal polnud raske arvata, mida poisid kuuri taga kraavi kaldal olid teinud. Külmal kevadisel päeval veesõda pidada — säärase lollusega võis ainult Tommi hakkama saada. Elgil oli hea meel, et Toomas oskas ennast välja rääkida. Vihma ju niikuinii sadas ja ema ei lasknud neil toas olla.

Pärast käis Elgi tihti Rooside juures, ilma et tal oleks tarvitsenud enam südant RINDU VÕTTA.

Sedapuhku aga tuli jälle nagu otsast alata. Ta läks mööda tuttavat teed ja tundis, kuidas süda kipub kurku. Inimesed aias. Inimesed hoovis. Mehed. Naised. Lapsed. Kõik nad näisid tulijat pilkudega saatvat, temast midagi ebameeldival kombel mõtlevat, tema kohta isegi omavahel midagi fasakesi õelalt lausuvat. Näis, näis, kindlasti vaid näis,

sest muidu oleks neist pilkudest pidanud süttima helesinine kleit astuja seljas.

Rudolf Roos istus köögis suure laua taga, kore linane särk eest lahti, traatraamidega prillid jämeda nina otsale vajunud ning tema ees ajalehel osadeks lõhutud äratuskell. See tõsine tasane mees nokitses alati midagi teha. Asta ütles ükskord vist, et isale tuuakse igasugu asju parandada, sest ta pidi tegema kõike väga põhjalikult palja aitäh eest.

Astat ei olnud kodus.

«Ood-ot, tema ütles siin natukese aja eest, et läheb teie juurde. Kui seal kokku ei juhtunud, ehk tuleb kohe tagasi. Sa oota siin ära, aa juttu.»

Elgi ei tahtnud heal meelel jääda, veelgi vähem aga meeldis talle uuesti mööduda inimestest, ilma et midagi oleks teada saanud. Natuke-seks ajaks võis ju tõesti taburetile toetuda. Aa juttu. Mis juttu sa aad, kui teine tasakesi nohisedes kella sisikonda sorteerib, ajamöötmaj mõis-tatab ja ise vist hoopiski unustanud on, et ta vastas istub noor täis-kasvanud inimene, mitte aga plikatirts.

«Leiate ikka vea üles?» küsis Elgi, et lihtsalt vaikust peletada, kuigi tal imelikul kombel polnud sugugi ebamugavam ka vaikusel oodata.

«Mis sa siin leiad või otsid. On teine tolmu täis võtnud, puhastan ära, säen kokku jälle, eks siis näeb.»

Elgi vaatas väikest vaskhammasratat jämedate parkunud sõrmede vahel ja tundis, kuidas järsku kuum kaastundelaine tast üle hoovas. Kaastunne ja häbi oma isa pärast, kes neid mehi siin all niiskele heina-maale üksteise otsa lükitud kasarmutes loomakarjaks, ohtlikuks looma-karjaks nimetas. Ja esmakordselt säratas hingest läbi ka uhke tunne noorte julgete meeste pärast, keda kontoris vihati ja kardeti.

Asta ilmus tõesti natukese aja pärast, nagu vana Roos ennustas. Ta muidu nii suur ja mehelik nagu näib hoopis väiksemana ja kui ta silmis poleks põiklevat läiget, oleks ta sel silmapilgul isegi väga nägus. Aga ta põikles ja tundus niisugusena hästi imelik.

Mis siis juhtus?

Toas oli juba päris hämaraks tõmbunud, kui Elgi lõpuks märkas tõusta ja kiirel sammul koju tõtata. Raudtee-ülesõidu kumeruselt heitis ta korraks pilgu taha. Eemal ühingu majas käis kibe töö, aken vilkus võidu ehavalgusega. Staadionil, maanteel, rahvamaja juures liikus rah-vast. Jaama juurest keeras teele kaks ratsapolitseinikku. Ei mingit oht-likku karja, ei mingeid jubedusi kusagil. Ei ühtki purjus kampa, kuigi liiklemise elevus tuletas meelde pühapäevaõhtust Kütteõli.

Ametnike rajoonis valitses täielik vaikus.

Elgi hinges kobrutas viha. Niisugune tunne annab ka argpüksile ootamatu julguse. Vana Segleri suu jäi sekundiks lukku, kui kuulis, et tütar tuli otse selle isiku korterist. Rooside korterist?

«Ma olen iseseisev inimene ja käin seal, kus vajalikuks pean. Olin sunnitud sinna täna minema sinu pärast, isa.»

«Mis see tähendab?»

Isa karmis näos oli tütre esmakordselt vastuhakkamisest nii palju kohkumust, et vastuhakkaja viha taandus ootamatu kiirusega, asendu-des abituse ja üldise haledustundega.

«Sa ütlesid Astale, et mind pole kodus. Tema ei pannud alguses tähele, aga pärast mõistis seda kui väljaviskamist. Kuidas sa võisid, isa...» Nutt lõikas lause katki.

«Vend on tal kaevanduses esimene punane,» sai Segler jälle õige

tuule sisse. Ega ta polnud loll mees. Tõusta oma väikese haridusega kaevanduse kõige tähtsamas osakonnas kolmandaks meheks — see tähendas armastada neid, keda Sosnovski armastas, ja vihata-nöökida neid, keda vihkas-nöökis Sosnovski. Kõike seda tuli teha oskuslikult, poliitiliselt. Eriti praegusel silmapilgul, mil Sosnovski käib ringi ja tuulab nagu togida saanud metskult. «Ei ole meil vaja mingit ühendust selle korteriga.»

«Mis puutub siia tema vend. Asta läheb oma teed. Miks härra Grosberger siis Asta suvevaheajal ametisse võttis.»

«Ametisse. Paljugi mis... Grosberger. Grosberger on keemiainsener, sakslane. Sinu isal, vanal mehel, on ainult mõni klass vana kooli.»

«Peab siis sellepärast nii inetult kartma. Sind on alati hinnatud kui head töödejuhti.»

«Kui asjad käima pandud, miks mitte,» tundis hea töödejuht ennast meelitatuna, «aga praegu on teised päevad. Tuhla nüüd seal laos kivi-vallide vahel nagu pime lammast. Mõõda ja anna neile iga päev aru. Vabrikus platsimehed õppinud viilid, mis töö see ka on. Essen karjub ühest nurgast, Sosnovski sikutab teisest nurgast. Grosberger veel mui-gutab küll suud, aga ka juba näitab sõrmega. Temale anna aga normi-kohast kivi. Hakkab nurisema, ega siis Essen või Sosnovski kannata. Kui sellest supist peaks puhtalt välja tulema, siis on küll ime.»

Tütär kuulas ja tundis, kuidas keegi talutab teda pimedas ületamatu müürini. Ei ühtki kiirt väljapääsust. Raskuste müür. Kõigil on raske. Kõigil.

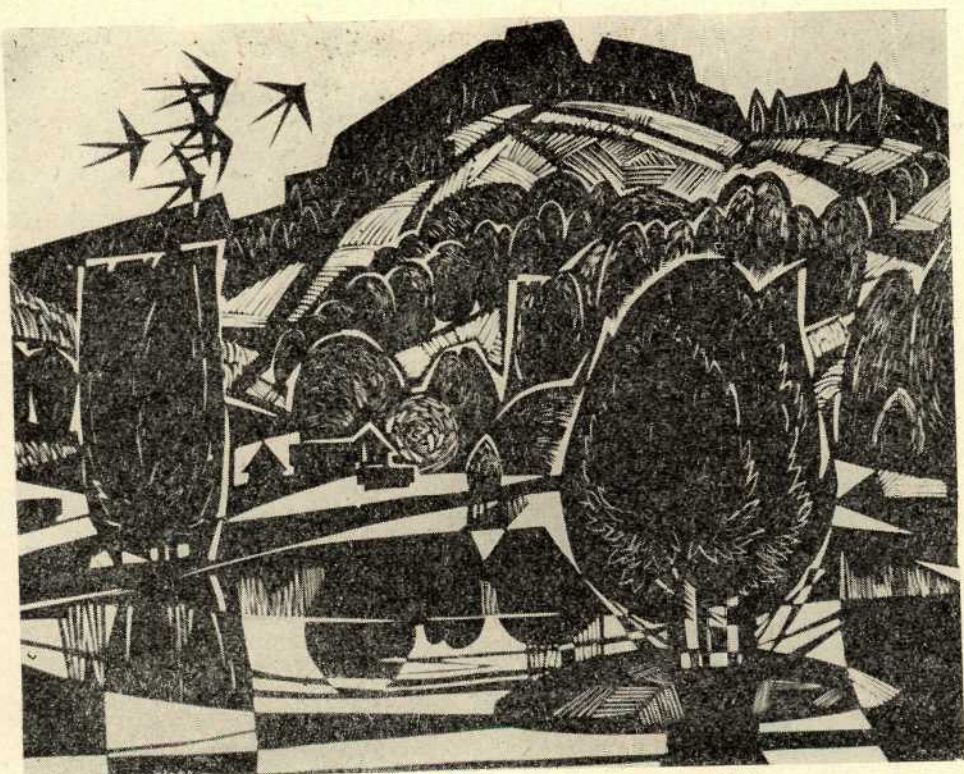
Enamasti aiast. Tema meelest olid tänavu suvel väga ilusad öhtud. Kunagine talulaps temas muretseb küll kartulikasvu pärast, mille põud paneb kinni, kuid linlase hing ei saa ka õhkamata olla, kui põuakuumale päevale järgneb nii tore öhtu.

Õöl iseendast ei olnud ka viga. Sume augustikuu öö, nii soe, otse udarast lüpstud, et võib ka milaneesist öösärgis istuda lahtise akna all ja mitte teda tähelegi panna, kui muud mõtted luugiks ette tõmmatud. Elgil oli esialgu tegemist muude mõtetega. Mis hirmus mõistatus? Kõik talle tuntud-teada inimesed on head, isegi armsad, väga lähedased. Ja ometi käib nende vahelt läbi külm jube kõhin kui tapapussi ihumine.

Asta Roos. Kui hea oli temaga hulkuda mööda Tallinna tänavaid, erinevad vormimütsid peas, ja saada oma kaubakatest kaaslaste käest tappa varielu pärast, ning omada tõelist varielu Asta vennaga. Kui hea on ema, kes poriseb küll päevast päeva, kuid seisaks nuttes juures, kui peaks juhtuma ka midagi niisugust, mis... Ja isa? Hirmus inimene. Aga ükskord, see oli nii ammu, kummardus ta üle voodi ja läbi paksu palavikuudu tungisid ta silmad, terashallid, kutsuvad, anuvad, ellu tagasikiskuvad. Ning veel üks vaikne vanamees väsinud pilguga, pisike vaskhammasratas jämedate tööst kangete sõrmede vahel.

Elu, kuhu kaod sa? Lase ennast korrakski lahti koorida! Onnid ja lossid, me teame seda. Onnides olevat raske ja lossides polevat õnne. Aga kus on siis õnn?

Küsi mõte väsib ja laseb kerkida ainutundel. See on otse naha all, otse sileda milaneesiga kokkupuutes, otse käega silitatav. Oh, see ju oli. Hiljuti, üsna hiljuti, kui uskuda kalendrit. Võimatu. Kõik see oli nii ammu, et hing otse kisendab soojas lämmatavas auras.

V. Tõnisson

Paganamaa (Plastikaatlõige) 1966

Kooperatiivi juhatus ütles avansstoitlustamisest ära.

Frolov ei andnud varemgi heal meelel võlgu, ainult üksikutele õige kindlatele peredele. Mismoodi ta nüüd pidi järsku lolliks minema ja oma kaupa tuulde loopima.

Tammaru Voose külje all kauples rohkem talupidajatega, tema sügas oma paksu kukalt ja mõtles alles, kas võtta leib letti ja kas tal tasub seda kaugelt pagariilt vedada, kuigi tal uute kundede vastu poleks midagi, kui leidub garantii.

Sealt just väntaski noor kaubandusminister õhukeses võrksärgis, päevinäinud portfelli rattaraami küljes, päike kõrvetamas kuklasse. Tolm kleepus higisele nahale, tungis ummistavalt pooridesse. Neljas päev ja kassas pole rohkem kui sada viiskümmend kaks krooni liikmemaksu. Kõik. Ole siis mees ja sööda rahvas iga päev ära. Kaupmehed vist aimavad, küllap teavad, et lubadustel pole katet.

Ei jää muud kui veel kord lõbusa lese juurde, lahke Pleisi emanda külje alla, kuigi ta võttis juba endale rahvast juurde, kuigi tal on vanu võlglast, kellelt praegu pole lootagi õiendamist.

Ühingubaraki esine karjus ikka veel korrastava käe järele, aga kellel kuradil seda aega. Küll oleks naljakas praegu niisuguse jutuga välja tulla. Nüüd pidi seisma saksa kapitali vastu, millega ehitati juba teist vabrikut ja mis ei tahtnud ühtki eesti senti üle miinimumi anda nendele, kes käterammuga pruuni kivi utmisele toimetasid.

Staabis kihas elu. Uue kino ehitajale oli vaja kümmet meest lihttööle. Pakkujaid üle viiekümne. Volli oli tige. Ole selgeltnägija, kelle peres see kõige suurem puudus. Alati rahulik Prostakov tuli just sel hetkel lahendusele, kui Toomas sisse astus. Einoh, mis Roosilgi selle vastu, kui kino ehitusele määratakse kümnelised grupid vaheldumisi iga viie päeva järel. Aga parasjagu siis, kui mehed nimekirja järgi gruppe kokku löid, need toetusnimestikest hasardiga üle kandsid, jõudis pärrale üleni tolmune Larionov, kes oli vara hommikul sadamasse propsilaadimise tingimusi uurima sõitnud.

«Sita seal laadivad. Ainult kolm mehed võtavad, ja see kõva mees, kes kaks kroonid pävas lööb.»

«Kurat! Seda võis arvata,» püüdis Unt rahulikuks jääda. «Siis jääb ikka üle kuuekümne.»

Üle kuuekümne neid, kes vajasisid otsekohe raha või streigikomitee tšেকে, mida kaupmehed ei usaldanud.

«Sa, Roos, mina ikka Linda juurde, tee talle silmi ja räägi ka, et Tallinnas keskliidus juba korjanduslehed käigus,» masseeris vana Sepp noormeest, kellele Linda Pleisi palge ette astumine ei paistnud sugugi istuvat.

«Leib on raha, silmategemisega seda välja ei kaubelda,» tahtis Roos vanamehelik olla, kutsudes aga just sellega esile toasolijate naeru.

«Kuule, tõsijutt, sul kuulukse naiste leeris edu olema ja Lindale sa istud, ma võin mürki võtta,» agiteeris Unt. «Esiteks, see on sinu ülesanne, ja ole nüüd kõva poiss. Ära tule kohe tulema.»

«Mis mul üle jääb. Sada krooni peaks talle seniste võlgade katteks pihku pistma, et ta saaks käivet laiendada, ja nii kui pangast laenu kätte saame...»

«Selge, lase käia. Sinust oleneb streigi saatus.»

Lõõpimiste taga on ikka oma eluline tõde. Kui Linda Pleis nägi sise-

nejat, välgatasid ta tumedad silmad otse karmenliku särtsakusega, kuigi ta pidi aimama, et võrksärgis noorel mehel pole kulunud portfellis raha, vaid uued võlgusoovijate nimed. Ta jättis ostjad naised ootama ja liikus pehme karme sammuga puhtama poole peale, kus tal kangad, särgid, nõöbid-näidid riulitel kirendasid. Siin oli veidi hämaram, kuid ikkagi pisut nagu eraldi koht muudeks juttudeks. Soovis ju Toomas Roos muud juttu.

Nimekiri pani teda issandat hüüdma.

«Ma kohe mitte ei või nii hullusti riskida. Kas siis Frolov sugugi ei taha võtta?»

Toomas toetus ka küünarnukkidega letile, nii et nende silmad jäid ühekõrgusele, ja ta oli täiesti veendunud võidus, kui ütles:

«Sellele paelussile pole kundesid vaja, toome kõik teile, proua Pleis.»

«Oh, mis kunded nüüd... See on igatepidi keeruline. Ma kohe tõesti enam ei tahaks.»

«Pangalaenu saame, asi on vormistamises.»

«Ja teie julgete niiviisi siduda?»

«Aga mis parata? Võitlus käib. Raske võitlus. Bachmanni kamp on kõrgete palkadega kinni makstud, nad katsuvad oma saksa peremeestele näidata, mis oskavad, aga meie poolt on konjunktuur, me pigistame oma välja.»

Väike ilus eideke, kelle jaoks suhkrukaalumine pooleli jäi, osutus uskumatult õelaks. Ta porises lausa kuuldavalt:

«Nemad ka kedagi pigistavad. Seisa nüüd siin, ei saa oma raha eest ka kaupa kätte.»

«Kohe, kohe, proua Leinkask.» Ja siis Roosile: «Teate, härra Toomas Roos, ma pean veel mõtlema ja praegu on ostjaid. Tulge pärast kuut, tulge kella seitsme ajal, kui saate.»

«Kui saate! No miks ma ei saa.»

«Siis räägime rahulikult läbi, tulge hoovi poolt. Jätke nimed siia, ma vaatan ja mõtlen, eks ole.»

Ükskõik, mida küsija ei küsiks, ta peab leppima sellega, mis talle vastatakse. Ja peab tulema täpselt kell seitse hoovi poolt, nagu öeldud.

Lesk elas pöe peal mansardil, seda Toomas teadis. Kuidagi piinlik oli mõelda, et peab nüüd üksinda üksiku naise eravaldusse tungima ja seal Sepa nõuandmist mööda silmi tegema. Võimalik, et just päeval tehtud märkuste ja lõõpivate nõuannete toimel muutuski õhtune minek nii naljakas-vastikult kõditavaks. Pleisil käis aeg-ajalt minöör Kurvits, seda teadsid kõik. Ja minek sinna ei tähendanud ju hoopiski midagi. Aga need silmad, mis üle leti välgatasid, ja see hingamine, mida võis nii selgesti kuulda, kui nad teine teisel pool letti seisid, kippus kangesti õigust andma Ludvig Sepa elu- ja naistetundmisele.

Proua, ohoh, kui kenas heledas kleidis, tuli parajasti kuuri tagant aiaast, klaasvaagen kuhjaga küpseid karusmarju käes.

Kas kell siis juba nii palju? No muidugi, muidugi. Astugu külaline aas. Mehed lähevad ikka trepist ees. Oh, see trepp ka nii kitsas ja järsk. Selle pärast oli kadunud mehega mitu korda juttu, aga mehed on ju nii põikpäised. Üldse oleks Linda Pleis ise selle maja hoopis teisiti ehitanud. Nüüd on siin, nagu näha, ühe ilusa suure ja huvitava toa asemel kaks kõige tavalisemat. Mis nad siin pididki tegema kahega, mees lapsi ei saanud. Aga mees arvas, et talvel võib üks tuba seista kütmata, ja tema viis alati oma tahtmise läbi.

Tuba, kuhu külaline kitsast esikust juhiti, oli isegi ootamatult suur,

mahutades ära massiivse teravate nurkadega puhveti, rullidega diivani, kirjutuslaua ja ümmarguse tugeva söögilaua. Räästapoolne sein koosnes lakitud vineerustest, nähtavasti kasutati pimikut panipaigana. Teises, kõrges seinas ilutses tikandvaip. Tuba oleks avara akna tõttu õige valge, kui perenaine poleks armastanud kaharaid ripplilli, mis kahelt kõrgelt postamendilt alla vohasid.

Jutukas perenaine pani marjavaagna diivani ees seisvale lauale, mida kattis kollakas pressmuustriline puhtusest lõhnav lina, millele lisandus veel väike heegeldatud servaga ümarlinik. Siis ta vabandas ja ruttas kuhugi, käis all tagumise ukse kaudu poes, liikus tõtlikul sammul köögis.

Toomas istus pehmel tumbal, toetudes seljaga vastu jahedaid glasuuritud ahjupotte.

«Teate, härra Roos,» ütles perenaine õhetava näoga üle ukse vaadates, «mina olen tavaliselt sel kellaajal einetanud.»

«Palun, palun, ma ootan,» vastas härra Roos masinliku viisakusega, ise seejuures hambaid kiristades.

«Ei, vaadake,» astuti nüüd juba päris ukseraami, «kui te oleksite nii lahke ja lubaksite laua siia katta meile mõlemale, mulle teeks see head meelt.»

Pärast kerget üliviisakat puiklemist ja vastastikuseid põhjendamisi lepidi ning elav perenaine hakkas kiirel hõljuval sammul heegeldama köögi ja toa vahet.

Tooma meeleheitele lähedane tunne leebus iga roaga, mis lauale lisandus. Lõppude lõpuks võisid mehed ka temata arutada uue vabriku monteerijate küsimust. Muda luureandmetel selgusid esimesed streigimurdjad, kaevurid, kes ennast Tallinna ehitusmeeste kirja lasid lükida, tegelikult aga laadisid laos kivi või vinnasid vabrikuplatsil pigitunne. Oli küll ka karta, et nii ei saa kirja õhtuse rongiga Tallinna saadetud. Toomas kirjutas peaaegu igal õhtul Töölisühingute Keskliidu peasekretärile kirja või postkaardi, informeeris olukorrast ja küsis nõu.

Seakeel hernestega, maksapasteet, suitsuvorstilõigud, helekollane või, tomatid, värsked kurgid — niiviisi oli Toomas kes teab millal viimati einetanud, jah, kunagi ammu onu Alfredi juures, kus peeti lugu heast ja ilusasti serveeritud lauast. Kaevur seda endale lubada ei saanud. Viimasel ajal iseendast mõistagi. Kolm viimast kuud, kui ta ühingu teiste osakondadega tariife võrdles, oma osakonna nõudmisi välja töötas ning streiki ette aimama hakkas, pani ta niigi säästlikule emale kokkuiuklambrid peale, et mitte võitluse käigus esimeste hädaliste hulgas olla. Just või, liha, vorstid kadusid sootuks, ja nüüd neid hõrgutavaid saadusi ilusatel vaagnatel vaadates tundis noormees isu otse suhu plahvatavat.

«Kuidas te vaatate napsi peale?»

«Väga halvasti.»

«Ah, see on nii ilus, kui noor mees ei tarvita napsi.»

«Töölise suur vaenlane. Seltsi . . . Tähendab ametiühingu mehed määrasid mu nendel päevadel viinapoe «komissariks». Kes viina võtavad — toetusest ilma jalamaid. No oleks küll nali, kui viinavalvur ise purjus peaga kaevanduse vahele ilmub.»

«Siis võimegi lauda istuda ja kõik rahulikult läbi arutada, nagu lubasin. Aga oodake, mul on ühte niisugust asja . . .»

«Ei, ei, siin on ju isegi kõike küll,» ajas Toomas enda tumba pealt püsti.

«Siiski, seda te võtate kindlasti. Ma kohe.»

Kurat küll neid naisi! Kohe. Tervelt kümme minutit jõudis kollases puukestas kell suure «Telefunkeni» ees raadiolauakesel edasi tõtata, enne kui jälle all poes, siis köögis ja teises toas askeldanud naine ilmus, sedapuhku toatuhvlid valgete kingade vastu vahetatud, käes tume pudel.

«See on minu möödunud aasta sõstravein, seda te peate küll proovima.»

Koduveini süütuse ees jäi ka viinapoe range komissar täiesti relvi- tuks. Seda muidugi võis, miks mitte, eriti veel nii kaunitest pokaalidest, mis võõrustaja puhveti läikiva klaasi tagant välja tõi.

Haruldane vein tõega. Milline lõhn! Ja milline maitse!

Aa, seal on valitud pöösad musti sõstraid ja punaseid ka ja siis veel neidsamu karusmarju, mida perenaine julgeb ka kõige meeldivamale külalisele pakkuda.

«Muuseas, te ärge oma töömeeste pärast muretsege. Otsustasin teiega ühineda. Riskite teie, riskin ka mina, saab mis saab.»

Toomas heldis. See inimene ta vastas rohelise korjuga toolil oli ju ilus, hele kuju. Tänu voolas tulvana esile.

«Sööge, võtke ette ja maitске veini.»

«Aitäh, küll saab, väga maitsev. Uskuge, töölisel ei unusta, kui neid hädas aidatakse. Võlgu me teile ei jää.»

«Jah, ega ma muidugi ei ole veel mõelnud, mida ma siis teeksin, kui pankrotti läheksin. Ei oska ju midagi muud ja küllap kontori juhid or mu peale verised, aga kõik see on juba otsustatud. Saatke hädalised minu juurde, tulgu hiljem mis tuleb. Kui võidame, siis olen ka mina uusi kundesid juurde võitnud...»

«Selles olge kohe päris kindel.»

«Ja kui kaotame...»

«Kaotada me ei või, ei saa. Võidu peale joon terve klaasitäie seda veini. Uuh! No küll on alles maitsev jook.»

«Jaa, see õnnestus vist küll. Kui ei vea armastuses, siis veab milleski muus, nagu räägitakse. Mul on tervelt kaksikümmend pudelit all keldris...»

«Möödunud aastast?»

«Aga jaa, mis ma nendega teen? Üksinda. Viimati tõi paar pudelit lauale vist lihavõtteks, nojaa, siis oli mul külalisi. Sööge ometi ja valage veel, teeb kuidagi hingealuse meeldivalt soojaks.»

«Eks see olene hinge algmaterjalist ka. Teie oma on ise ka soe. Teie terviseks, proua.»

Proual polnud midagi tervise vastu. Ka priskel kehal näis juba soe hakkavat, kuigi tuba oli kõrgete leinakaskede varjus paras istumiseks. Kahju ainult, et täna ei saanud akent avada, kuna tuuleke puhus vabrikusuitsu siia poodide peale.

Elu, elu, mida kõike pole ta pakkuda osanud. Toomas nõrutas viimase tilga nektarit, kui proua oma kadunud Juliusega parajasti likvideeris Kodaveres oma külapoodi, mille häbitu salaviinamüüja Tepner oskas välja võistelda.

«Teate, ma laskun veel keldrisse,» pilgutas eluraskuste meenutamise- st lõbusaks muutunud poepidaja silma.

Vaat siis, kes pilgutas.

«Ei tea, kas maksab enam.»

«Oo, miks ei maksa. Täna on tähtsate juttude päev ja liitu peab kinnitama. Olen silmapilk tagasi.»

Kingakontsade kõpsumine trepil, uste liikumine all poeruumis võttis seekord hoopis vähe aega.

«Õelge, mis see tähendab, et mul täna nii hea tuju on?»

«Ei tea. Ka minul on hea tuju, sest ausalt öeldes on üks kõige raskem punkt mul lahendatud.»

«Valage. Ja sööge.»

«Täna, proua. Kõik saab tehtud. Väga hea pasteet.»

«Palun, palun. Kui puudu tuleb, toon juurde.»

Proua Pleis igatses omal ajal Tallinna, kuid mees ei riskinud selle vähesega, mis Kodaverest järele jäi. Üldiselt tegi ta õigesti, et valis tol korral tööstusaleviku, kuhu rahvast järjest juurde tuleb. Kriisi ajal muidugi oli ka raske, vaata et hakka jälle likvideerima, aga siiski õnnestus kuidagi vee peale jääda. Eks see mitmekordne närveldamine panigi Juliusele paugu, oli ikkagi juba vanem meesterahvas. Niipalju pidi talle küll au andma, et võlgasid maha ei jätnud, viimseni maksis kinni, enne kui päriselt uinus.

Säärast laadi meenutused ei lähe ilma pisarata.

«Kuulge, proua Pleis, te olete ikkagi üks hea inimene.»

«Ikkagi?»

«Einoh... Nojaa, vaadake, mina olen, kas teile see mõiste midagi ütleb, olen klassiteadlik tööline, ja eraomandus, sealhulgas loomulikult erakaubandus, mu silmis armu ei leia. Teoreetiliselt peaksime olema vaenujalal. Meie aga istume praegu siin kui kaks kõige paremat sõpra.»

«Jumal hoidku, ma ei või teid vaadata, te olete nii noor.»

Ei võinud vaadata, aga pilku ära ka ei pööranud.

«Mis noor. Septembris saan kaksikümmend viis. Nero valitses selles eas maailma.»

«Näete siis. Kuigi teile võib anda palju rohkemgi. Aga mis sest ikka. Meestele ei tähenda vanadus seda mis naistele.»

Külalise kohus oleks öelda, et majaperenaine täiesti asjatult halab, kuna seisab kaugel vanadusest, kuid sedapuhku oli tegemist külalisega, kelle seltskondlik lihv ei suutnud veel siirust sundida ohvrimeelsusele. Niipalju muidugi, et närtsimise märkidest vastasistuja näos ta rääkima ei hakanud. Ta läks lihtsalt vaikides küsimusest mööda, sinna, kus tal huvitavam tundus:

«Tuleb välja, et on olemas ka erandkaupmehed. Ja kui lubate, siis tõstan mina küll selle klaasi oma seniste tõekspidamiste muutmise puhul.»

Niiviisi.

«Mina mäletan teid poisikesena. Siis te olite niisugune tore siil, hästi teraste silmadega. Mul oli alati kange tahtmine teile kommi pihku pista, aga siis oleksin pidanud teistele lastele ka andma, ja kuna Julius, mees, ei sallinud, kui ma lapsi vaatasin, siis... Pärast läksite Tallinna, kadusite kui vits vette. Jah, ja ükskord ilmusite juba päris noore isandana, värviline mütsilott peas ja kaks preilit kaasas. Öde ja see Segleri tütar, eks? Oh, ma ei tundnud äragi, alles teie omavahelisest jutust sain aru. Sõitsite vist randa. Tüdrukud ostsid küpsiseid ja limonaadi kaasa. Teie naersite neid ja ostsite rõnga vorsti ja saia.»

«Ja teil on see kõik nii hästi meeles?»

«Imelik, aga on. Miks, ei tea. Kõik, nagu oleks alles möödunud suvel juhtunud.»

«Vorstiga sai rannas nalja. Olime ju kõik pärast võrdselt näljas, aga kuna nad alguses ei tahtnud, siis... Jah, sellest on tõesti juba tervelt kuus aastat tagasi. Teil on hea mälu.»

«Mõnikord. Muidu mitte,» vastas perenaine mõttesse vajunult kõrvale vaadates ja ta õhukesed ninasõõrmed värahtasid. «Kuus aastat. Elu läheb lennates. Siis ma põetasin veel meest.»

«Mis tal õieti oli?»

«Ajuvalum. Üks pool halvatud. Terve aasta ja kakskümmend üks päeva, kuni teine valum selle loo lõpetas. Valage veini.»

«Jah.»

«Kas te teate, et...»

«Jah?»

«Te ütlesite, et olen hea inimene, ütlesite vist?»

«Ütlesin ja ma olen veendunud.»

«Aga kas te teate, et... Seda ma ei ole veel kellelegi rääkinud, mitte kellelegi. Te saate aru?»

«Jah.»

«Tehke nii, et kuulsite ja unustasite. Ma soovisin tema surma. Mitte kohe. Alguses olin hirmsasti kohkunud, kui esimene atakk tuli. Aga kui ta siis lamas, lamas ja kui ma pidin päevast päeva... Hommikul ärgates... Õhtul üles tulles vaatan, ikka ta näitab käega, et midagi tarvis. Vahel oli kohutavalt kahju, siis aga tuli jälle pime vihahoog nagu metsloomal peale. Naised ikka harjuvad niisuguste asjadega, aga mina ei harjunud. Mis hea ma olen. Kartsin, et lähen arust ära. Vahel mõtlesin isegi, et söödan midagi sisse, aga kui lehest lugesin, et kusagil jälle keegi kinni mõistetud, siis tuli hirm peale. Pärast ei varjanud üldse oma viha, tegin talle nägusid, ja siis vahel nägin unes, et ta on terve ja tahab mind kägistada. Hirmus. Ma ei teagi, mis kell ta suri. Läksin teda õhtul hilja veel kasima, aga tema oli juba läinud. Oh, siis alles tundsin hirmu. Väljas oli pori, märtsi lõpp, mina aga toatuhvlites otse läbi loikude ja lume Helevee uksele kloppima. Ajasin terve maja ärevusse. Heleveedel oli juba siis telefon sees. Härra Viherpuu helistas doktor Vainole, ma kuulsin kõrvalt, kuidas see ütles, et nii rahulikkude patsientide juurde ei tule ta enne hommikut. Selle peale härra Viherpuu naeris, ja siis alles hakkasin ma nutma. Kas teate, ma olin tihti ette kujutanud matuseid ja seda vabadust, mis siis pidi tulema. Aga kõik läks kuidagi teisiti, ja uskuge, mul on siamaani vahel hirm ja rahutu olla üksinda neis tubades, eriti pimedatel öödel, kui väljas maru möllab. Valage veel.»

«Jah.»

«Muutusin jutukaks. Hakkas pähe.»

«Jah. See on päris kange vein. Miks te talle üldse läksite? Pidi olema teist ligi kakskümmend aastat vanem.»

«Noore tüdruku asi. Meid oli talus neli tüdrukut. Temal, vanapoisil, käis abiks kõrvalt üks poolpime eit, see jäi voodihaigeks ja mu ema sokutas mind ülepäeviti käima, et natuke kõrvalt teenida. Elasime vaeselt, kuigi tööd ei põlanud. Oh kui kerge ja tore tundus poes. Isa kärkis meiega põllul ja loomade pärast, tema oli aga kõigega rahul ja rääkis viisakalt. Siis hakkasid rahva hulgas jutud liikuma, et Poe-Pleis olla noore passija tulekuga lausa õitsele läinud. Jutustati ja sosistati, kuni ütlesin üles. Närv läks mustaks. Nädala pärast ilmus ta meie tarre veinipudeliga. Olime parajasti kartulimaalt õhtule tulnud. Noh, ja mardipäeva paiku oli laulatus. Sain siis kahekümne kaheseks. Selles eas teeb naine kõige suuremaid lollusi.»

«Kas selles eas?» võpatas kuulaja.

«Kindlasti. Sest palju tal veel seda arukest, aga tunne on tal niisugune, et vanadus varsti käes, kõige kaunim juba nagu möödumas. Miks te mind niiviisi vaatate? Te ei usu?»

«Ei, mitte seda. Ma jäin mõtlema, et elu on ikka pagana imelik. Ma ei ole varem kunagi nõnda mõelnud. Teate ka, et teid kutsutakse lõbusaks leseks?»

«Miks ma ei tea,» lausus lõbus lesk nii nukra muigega, et vastasistujal hakkas temast kahju.

«Mõtlesin minagi, et olete alati naerul näoga, et mis teie elul ka viga. Aga teie pole sugugi rahul, olete koguni õnnetu.»

Proua Pleis tõstis korraks oma ümaraid õlgu. Õnnetuks ta ennast lugeda ei tohtinud, kus sa sellega! Mis peaksid siis olema mõned, kellel näiteks lapsed järel ja mees joodik. Ei, kaugel õnnetusest, aga mitte ka lähedal sellele, mida õnneks võib nimetada. Üksiku elu. Päev läheb päeva järel. Mõtle aga sellele, mida tellida või tellimata jätta, kuidas vedudega odavamalt hakkama saada, kuidas võlad kätte nõutada, et vahel ka natuke toetada ema, kes vanadusele vaatamata jonnakalt seda viletsat maatükki edasi orjab ja koduväiga vägikaigast veab.

Tal oli hirmus hea meel, et härra Roos oma kasinast ajast veidigi ohverdas, sest inimesel on vahel vaja ennast tühjaks rääkida.

Härra Roos oli väga tänulik kõige eest.

Proua Pleis arvas, et härra Roos leiab mõnikord mahti sisse astuda kohe päris ilma põhjusteta, mille peale veinisurinas kiirelt vilav mõte jõudis reastada vastuse:

«Kardan, et pean teid tülitama põhjustegagi juba küllalt palju.»

Need sõnad öeldi vastastikku ära kitsas esikus kinnise köögiukse ees, otse esimesel trepiastmel, kusjuures ütleja hoidis perenaise kätt lahkumismärgiks peos.

«Teie ei tülitata, mõistate?»

Küsitu ei tahtnud päriselt mõista, oli natuke piinlik mõista, ei olnud kuigi viisakas mõista.

«Ma arvan...»

«Ah, teid küll!» hüüatas Linda ja tutistas noormeest kuiva sooja käega kuklakarvust, ise kuidagi imelikult naeratades.

Nüüd alles tegi Toomas silmi, tegi täiesti isikupärasel viisil. Ta haaras tüsedä naise embusse ja oleks teda suudelnud, kui see poleks oma nägu mehe õlale vajutanud. Nii nad seisis, mees pingul teadmatusest ja tärkavast uudishimust, naine lõtvumas mingisse kuuma unetardumusse. Katsudes selgus alles õieti, kui palju kogukam oli proua Pleis Elgist. Kogukam, pehmem ja soojem. Mehele tundus, nagu jääks tal käte pik-kusest puudu, naise rinnaümarus oleks nagu takistanud täielikult ja tugevasti lähedalesurumist. Ning uudishimutuksatus asendus abituse ja häbitundega. Just sel hetkel tõmbus naise keha pingule, käed surusid kergesti, aga otsusekindlalt mehe keha eemale.

«Ei maksa, ei tohi.»

«Miks?»

«Nii ei kõlba.»

«On see siis patt?»

«Oh, mehed... Kas ma siis sellepärast... Te olete veel nii noor, ma ei julgeks pärast endale otsa vaadata.»

«Ei maksa rääkida rumalusi. Kas ma pole siis...»

«Me võime olla lihtsalt... head sõbrad, kas pole?»

«Me võime seda olla nii ja teisiti.»

Naine tunneb, millal teda nõuab mees, millal aga mehelikkuse põhimõte. Seepärast ütles Linda päris kainelt, kuigi kerge nukrusega:

«Oleme siis juba nii, eks?»

Ja kuna ta hakkas kõpsuval sammul trepist alla minema, järgnes valjastatud mehelikkus talle paratamatusemõistet hästi tunnetava olen-dina. Uksel küll paisusid silmad veel korraks pungi:

«Nüüd muidugi naerate mu üle.»

Äkki jälle kuidagi lõbusamaks muutunud naise näos säras tõesti naeratus, kuid sõnad kõlasid tõsisena:

«Te olete liiga hea poiss, et teie üle naerda. Ja Elgi Seglerile ärge tehke iialgi paha, ta on kindlasti ka väga hea.»

Tumenenud näoga Toomas vaatas põrandat. Siin trepikojas oli veel hiljaaegu seisnud mingi tünn, heledama laigu järgi võis arvata, et see oli seisnud siin kaua aega. Heeringa ja nahakaupade lõhn tungis ka siia.

«Ma tänan,» tõstis Toomas järsku silmad. «Te olete suuremeelne.» Ütles ja läks kiiresti välja, kus oli saabumas pöuapäevale järgnev sume õhtu.

Ta ei teadnud, et järgmisel hetkel lamas äsjane võõrustaja kleidis ja kingades põiki üle laia abieluvoodi, vaatas valgeks värvitud kitsaid lae-laudu ja kordas tasakesi sosistades:

«Suuremeelne. Suuremeelne.»

Toomal ei pruukinud sugugi teada säärast laadi segavaid asju. Ainult tema puuduski komiteest. Kõik teised olid kohal. Plankudele, telefoni-postidele ja aianurkadele olid kleebitud teated: «Kes kolme päeva jook-sul ei ole tööle ilmunud, loetakse vallandatuks.»

Tõsine sõnum. Seda tuli arutada, kuigi midagi säärast võis ette aimata. Tooma tulek tõi meeleeollu kõva kapatäie reipust. Tema silma-tegemine aitas. Mida talle siis kogu aeg räägiti! Hurraa! Võitlus kestab. Võit pole mägede taga.

20

Kiri Tallinna jäi hiljaks. Narva—Tallinna rong oli ammugi läinud, kui viimane paljundus masinaga Undi terase pilgu alt läbi oli käinud.

Lipikud oli vaja veel samal õhtul kontori ähvarduse kõrvale kinni-tada, et rahvas võiks lugeda:

«Kaevanduse töolistel ei tarvitse tööandjate ähvardustest endid sega-dusse lasta viia, kuna

- a) meie streik on majandusliku iseloomuga ning ei ole seetõttu keh-tivate seadustega vastuolus;
- b) streigist osavõtjate vallandamine ainult streikimise pärast on sea-dusevastane;
- c) ähvarduse täideviimine praegustes tööturu tingimustes ei ole töö-andjale kasulik, sest uute kaevurite väljaõpetamine nii suures ulatuses tähendaks tegelikult kaevanduse pikaajalist varjusurma.

Kaevanduse juhatuselt võib edaspidigi oodata läbimõttlemata ähvar-dusi, millest ei tule ärevusse sattuda niikaua kui me ise korda peame ja üldkehtivate seaduste raamidest välja ei lähe.

Streigikomitee.»

Inimene, kes pärast ühist pikka ja ägedat arutamist niisuguse teksti

kirja pani, selle kolm korda läbi kopeerpaberi ümber tippis ja ühe osa sest saadusest oma käega lugemiseks väljagi pani, võis küll õige sügava rahumeelega soojas öösametis koju sammuda.

Aiapoolne aken oli veel valge. Asta õppis, tusedad köited laual lahti, ööliblikad pekslemas põleva pirni kuumuses. Kui ta kuulis venda sisse astumas, tuli ta kohe toast kööki.

«Ma tahan sinuga rääkida,» ütles ta sosinal.

«Palun, ole lahke,» vastas vend samuti sosinal.

«Lähme aeda.»

Mõte aias rääkida tuli magajatest. Ema magas toas sirmi taga voodis, isa oli endale köögis nari teinud, seda kasutas ta päeval istepingina, öösel magamisasemena.

Aed kujutas endast kaheksast ribast koosnevat maatükki. Iga pere kasvatas ja haris oma riba isemoodi. Aga see oli siiski kokku aed juurviljaga, marjapõõsastega, üksikute noorte viljapuudega ja isegi lilledega. Asta läks pimedas eksimatult oma ribale ja istus pingile, mille Eduard oli enne sõjaväkke minemist meisterdanud.

Ta ei alustanud kohe, mistõttu Toomas küsis:

«Ega sa kavatse ema huvides rääkida?»

«Miks ema huvides?»

«Ta kardab, et saame mõlemad isaga suled sappa, ja tahab mind päästa, meeste hulgast ära tõmmata.»

«Ei, ma ei räägi ema ülesandel, sest sellest poleks niikuinii midagi kasu. Mind huvitab ennast, mis siis sinust ülepea lõpuks saab?»

«On just nüüd vaja seda arutada?» küsis Toomas tusanedes. Liiga huvitav päev oli seljataha jäänud, et nüüd siin mõelda sellele, mis ülepea lõpuks saab. Ülepea lõpuks saab surm.

«Sa mässid ennast asjadesse, mis ei jäta sulle mingeid väljavaateid edasijõudmiseks.»

«Räägid karjäärist.»

«Ei, milleks säärased sõnad.»

«Minule meeldib otseste sõnadega rääkida. Karjääri teha pole ju mingi häbiasi. Iga mees teeks karjääri, kui saaks. Mina tahan seda teha ihust ja hingest. Ei maksa muretseda, küll minagi jõuan elus edasi.»

«Niiviisi seal streigikomitees iga päev mütates?»

«Jah, just niiviisi, Asta. Peame palgavõitluse ära, võitleme kätte kindlama positsiooni ja siis ma räägin keskliidu meestega kas õppelaenu asjus, või siis leiavad ehk niisuguse töökoha, kus ma jõuan töö kõrvalt lõpetada.»

«Ma ei usu sellesse.»

«Noh, sina ei usu.»

«Elgi ei usu samuti, et sest midagi välja tuleb.»

«Elgi? Mis puutub siia Elgi?»

«Ära vigurda, ma tean kõik.»

«Mida sa tead?»

«Me olime täna koos, ta rääkis kõik, mis teie vahel on. Nagu ma aru saan, oled just sina temas tunded äratanud, ja ma leian, et sa talitad praegu väga hoolimatult, otse ebaaumehelikult.»

«Kuidas? Mismoodi?»

«Tuleb välja, varem saite salaja kokku. Ma ei teadnudki seda. Nüüd ei anna sina üldse enam ühtki elumärki, sekeldad igal pool ringi, tema aga väriseb su pärast ja nutab.»

«Asi ka, mille pärast nutta,» tegi Toomas hääle võimalikult madalaks,

endal hinges äkki kõlamas sügav soe kellade kumin, just see kõige ilusam hää siin ilmas, millest üks alati kaine ja mõistusepärane öde ial midagi lähemalt teadma ei pea. Ei olnud streigikomitee mehel aega luuslanki lüüa. Seda muidugi võis jämedal häälel öelda ning lisada: «Ta on loll, kui arvab, et olen temale pahane. Ei tea mille pärast. Saagu aru, et mul on praegu hommikust õhtuni rapsimist. Nagu ma ise ei tahaks vahel mõnda vaba väljasõitu teha.»

Siis nii kaugel on lugu. Ta nutab. Istub seal puhtas toas või oma lilleaias ja nutab. Ei peaks küll ial laskma sel armsal olendil nutuga silmi rikkuda, peaks talle sõna saatma, et üks Toomas Roos pole väärt Elgi Segleri pisaraid, aga kellega sa saadad? Öde teab nüüd kõik, aga tema kuuldes oleks armastusest niisama naljakas rääkida kui isa või ema kuuldes. Isegi palju sai öeldud, küllap Asta juba edasi annab ja omalt poolt ehk juurdegi lisab, ja kui siis ükskord leidub vaba moment, miks mitte kokku saada. Kes võiks sellele pahasti vaadata? Mehed ju üldiselt aimavad, on varem vihjanud, Muda prääksatas ükskord lausa välja, et Roosil on kontoriga salasidemed, ja kõik naersid sel korral, nii nagu ikka naerdakse, kui mängus on tüdruk. Isegi Puusild, kes sel päeval Tallinnast oli kohale sõitnud, taipas ja muigas kaasa. Elgi on aus inimene, mis sest, et Segleri tütar ja kontoris koha peal. Iga mees teab, et tema pole seal muud kui väike sekretär-käsitäitja, kellest midagi ei olene. Mis võiks olla tema vastu?

Imelik, et inimene murrab mõnikord nii vägeva õlaga lahtisest uksest sisse, et ei pane ise tähelegi, kui kangesti ta seda teeb. Köögis suure kapi taga krääksatasid voodivedrud iga natukese aja tagant ja suitsule rapsiti tuld peaaegu hommikuni.

21

Konstaabel Mitt ei mäletanud nii lolli lugu, nagu tal nüüd tuli ajada. Korrapidamine kaevanduses käis ta käes kellavärgina, sest ka korrarikkumised — kaklused ja mürtsutegemised — toimusid korrapäraselt palgalaupäevadel ja rahvamaja pidudel. Kuminuiaga tee eest puhtaks löönud, ei pidanud ta otstarbekaks tülikaid protokolle kirjutada. Neid tuli niikuinii küllalt ette pussihaavade puhul — enamasti suvel rannas —, neid tuli koostada numbrita jalgratta meestele, maksukohustustest möödahiilijatele, sahvriarguste ja auhaavamiste asjus. Kõik see oli lihtne sissejuurdunud majapidamine, millega turske tõstesportlane hästi kohanes ja asulas koguni omamoodi autoriteedi võitis. Ega teda muidu nii kergesti poleks kaevanduse spordiühingu «Võim» esimeheks valitud.

Nüüd aga istus siin madala laega kitsukeses politseijaoskonna kantseleis «Võimu» juhatuse liige Otto Muda, päris hakkaja maadleja, kusa-gilt Vaivara kandist sisserännanud talusulane, kes polnud midagi niisugust korda saatnud, mille pärast talle paar sirakat üle künnapute tõmmata. Aga just sirakat oleks talle muhe valada, sest rohekad silmad ses plekilise nahaga näos aina muigasid häbematu pilkega.

«Lähed mul Narva ja ei tule sealt enne aastat, pane tähele,» kordas konstaabel Mitt oma ähvardust.

«Narva võid mu tassida, aga tagasi olen küll nagu viis kopikat. Ei tea mis eest ma peaksin sinna jääma?»

«Küll sa tead. Ässitad riigivastaste juttudega.»

«Keda nii? Mis juttudega?»

«Küll meie ka teame midagi.»

«Tühja te teate. Mina ei ole kunagi riigivastane olnud ja kedagi ma riigi vastu ässitanud ei ole. See peab küll kõva mees olema, kes mind saab riigivastaseks tembeldada. Nende trikkidega minusugust ei püüta. Annan laimamise eest kohtusse et laksub.»

«A mis sa eile seal väravas ütlesid?»

«Kellele?»

«Kurvitsale ja nendele teistele.»

«No kuula nalja! Minöör tahab võõraid mehi alla viia siis, kui streikimine käimas. Seda ma ütlesin, ja mis riigivastane ma olen?»

«Vaatame, vaatame, mis ta siis ütleb, kui ükskord suud lukku lüüakse.»

«Teistega rääkimist ei saa keelata.»

«Küll veel keelatakse,» urises konstaabel väsinult. Ruumis oli umbne, niisama umbne nagu jutuaajamine, mida tuli kunstlikult venitada, sest mees, kes seda nõudis, istus ukse taga vahetoas ega mõelnudki nähtavasti lagedale ilmuda ja kogu seda jälki krempelit enda kätte võtta. «Keelatakse, nii et veel vingute mu käes.»

«Streikijatel on õigus postisid välja panna.»

«Aga mitte mögiseda. Seiske seal palju tahate, aga mokk olgu maas,» ähvardas konstaabel pisut energilisemalt, sest ta oli härra Kruuse jutust hiljuti kuulnud, et mingi määrus, mis streigipostidel keelab rääkimise, on valitsuses kaalumisel. «Ja mina tahan hea seista, et Muda on esimene, kes mögisemise pärast resti taha läheb.»

«Vabandust, konstaabel, mina ei mögise, vaid räägin.»

«Mis teeb üks välja,» vastas Mitt masinlikult, et ainult hall vasknööpidega vormikuub ta seljas viimase sõna saaks.

Mitil oli kõht tühi. Öhtuti sõi ta ikka tugevaid roogi, mis ei rikkunud tema isu ka pruukosti järel. Ta teadis, et üks priske rõõsk naine juba ootab teda maja hommikupoelses tiivas kuumas suures köögis, kartulikastrul rätiga kinni kaetud, hakklihakaste pliidiserval asjatult podisemas, valge hapupiimakann ja tassid-taldrikud laual ootevalmis. Mitile meeldis oma naine, rõõmus Mulgimaa tüdruk, kes viitis küll köögis teinekord palju aega, aga kui siis hakkas lauale kandma vaagnaid, oli lausa mõnu ta tugevaid käsivarsi vaadata. Ei ta peenutsenud kokaraamatutega, nagu kordnik Lelle noorik pidi tegema. Lihtsalt, toitvalt ja maitvalt käis ta käes see lugu. Pühaderoad aga meenutasid politseikonstaablile noorukipõlve Mulgimaad, sealseid pühi, ristseid ja matuseid. Virve oli naine, nagu üks naine pidi olema. Eks tal olnud õigus nuriseda, et mehe amet ei lase täpseid söögikordi sisse seada. Enamasti ju sai, aga mõnikord tuli midagi vahele ja siis lendas kogu tsükkel kuradile. Nagu nüüdki. Öhtusöök tuli ülesande tõttu ettenägelikult kella seitsmeks tellida, varem ei tulnud assistent Aasnurm kohale. Nüüd istus too kuradi Kuldhammas juba kakskümmend minutit vahetoas ja kuulas pealt kõige lollimat juttu, niisugust, mida Mitt oma kantseleis kunagi varem polnud ajanud. Ise ta soovitas — ähvardage, ähvardage! Mis kuradi moodi sa ähvardad, kui teine neid ähvardusi ainult naeruks paneb. Kumminuiaga üle kaela — see võtaks mehe kohe tõsiseks, aga mis eest sa talle valad, kui teine pole määruse järgi korda rikkunud. Vaata, et ajab oma õigusega veel mingi sekelduse kaela. Tema ei mögise, vaid räägib.

«Ja niikaua kui määrust ei ole, räägime kui kulda. Tagantjärele karistada ei saa kedagi.»

«Küll me teile veel leiame paragrahvi, nii et vingute. Lähete kogu kambaga.»

«Mis asja pärast te minu siia kutsusite, härra konstaabel? Ainult sellepärast, et ilma tunnistajateta läbi söimata ja ähvardada? No kurat, mina pole seda mesti mees, kes endaga mängida laseb. Mina, kas tead, tõusen püsti ja kõnnin minema, kui miskit muud juttu ei ole.»

«Küll tulevad muud jutud, küll tulevad veel.»

«Tulevad, tulevad, kui kaua nad tulevad. Mina pole siin muud kuulnud kui tühja möga. Vat see on küll möga, härra konstaabel.»

Nüüd läks tige, aga loid panter äkki hoogu, valmistudes hüppeks:

«Möga? Kes ajab siin möga?»

«Mina küll mitte.»

«Ei sega siin enam vett! Kelle kohta need sõnad käivad?»

Muda jäi igaks juhuks vakka. Ta polnud Mitti nii vihasena kunagi näinud. Kust võis tema teada, et Mitt on õige näljane, ja et näljane mees ise teab täpselt, missugune laualust ootamas, kui ainult siit minema pääseks.

«Mina, politseiametnik, kutsun mehe välja, et teda hoiatada, ametlikult hoiatada, ja see mees ütleb, et mina ajan möga. Nii tuleb välja?»

«Noh...»

«Ah nüüd on noh. Kurat, mina oma ametiülesannete täitmisel... Punkt. Selle mehe ma panen nüüd küll istuma.»

«Ei lähe läbi. Ei võta omaks.»

«Ei võta omaks?»

«Misjaoks? Pole ma miskit öelnd, rääkigu üks mees palju tahes.»

Sel momendil tehti lahti madal kollane uks Miti selja taga ja sisse astus peene kondiga, seljast vimmakiskunud keskmistes aastates mees, hea helehall ülikond seljas, kibe muie kitsal sügavatest vagudest uuristatud pruuniplekilisel näol. Muda nägi teda esmakordselt, aga kui märkas mehe kullast esihambaid, sai järsku aru, kellega tegemist. See pidi olema Narva kaitsepolitseist, keda olevat viimasel suvel kaevandustes liikumas nähtud.

«Teie, härra konstaabel, võite momendil vaba olla. Teete pärast ettekande. Mina kuulsin pealt, mina kinnitan.»

«Selge,» ütles Mitt ja vabastas mürinal oma koha laua taga, et kohe säärikute kriuksudes läbi vahetoa kööki tormata.

Virve Miti pliidist kuumav nägu peegeldas perenaise tavalist hädaldust. On ikka küll amet, mis ei lase inimest õigel ajal söömagi. Aga kui varsti valges särgis ja toatuhvlites mees veel ainult kalifeede kaudu oma ameti küljes püsis ning ehtsa eesti ahnusega köögilaua taga matsutas, siis rahunes naise nägu ja ta julges vastutasuks nõuda isegi üksikasju mehe tööpäevast sel imelikul ajal. Tööpöolest imelik aeg. Kui algas streik, telliti Tallinnast välja ratsapolitseinike rühm. Punapüksiline meeskond võis rahumeeli magada kontori keldrikorrusel, mis seks puhuks vahtkonnaruumiks sisustati, ja nende uhked hobused võisid pista tallis heinu ja kaeru, sest isegi kohalik konstaabel ja kordnik ei leidnud oma nuutidele tööd, mida nii kangesti ennustati. Korrapidamine kaevanduses oli eeskujulik. Ja ometi rippus pea kohal pidev rahu. Mingi seletamatu oht varitses nii ööl kui päeval parajat hetke, et rabada neid, keda näiline kord oli uimastanud.

Konstaabel ei armastanud oma teenistusasjust rääkida. Ainult mõne umbmäärase sõnaga vihjas vahel. Ja viimase asja kohta polnudki tal midagi öelda. Kust tema võis taibata, mida kaitsepolitsei assistent ühest

räuskajast streigijuhist päriselt tahtis. Igatahes õige imelikult ta oma värki ajas küll.

Alati hämaras jaoskonna kantseleis, kus haises hiirte ja tolmu järgi, arenes sel momendil konstaabel Miti paksu kolba jaoks tööpoolest õige peenike jutt.

Muda istus endiselt politsei laua kõrval taburetil, Aasnurm oli enda seadnud seina äärde kõvale Lutheri vineerist painutatud sohvapingile, nii et võis vastast oma nööpsilmadega üleni kobada. Teda huvitas kangesti salapärane seos Otto Muda ja Sillaoru kaevanduse vahel. Selles väikeses rootsi kapitalile kuuluvas kaevanduses alustati kolm päeva tagasi solidaarsusstreiki. Seda puhtpoliitilise iseloomuga streiki oli Sise-ministeeriumil naljaasi maha suruda, tänaseks töötaski kaevandus jälle normaalselt, kuid kaitsepolitseid huvitas tagantjärele kõik: kes õhutas? kust levis batsill? mida keegi millal ja kus ütles?

Muda jaoks olid need tasased luuravad küsimused hoopis ohtliku kõlaga ja teda vaevas kogu aeg veel konstaabel Mitile näkkupaisatud sõim, mida see iniseva häälega Kuldhammas oli pealt kuulnud.

Sillaoru meestega polnud tal mingit pistmist.

«Aga miks te nii tihedasti selles kaevanduses käite?»

«Mina?»

«Ei maksa tagasi ajada. Meil on andmeid, et käite jalgrattaga seal. Maa sinna on küllalt pikk. Mis ülesannetega te seda vahet olete hakanud käima?»

«Ülesannetega? Ei mingite ülesannetega.»

«Ahah, nii et võtate ikka omaks Sillaorul käimised.»

«Ei võta ma miskit omaks,» punnis üleni higine mees vastu, kuigi aimas, et on ohtliku salajase mängu ohvriks veetud.

«Kaudselt te seda tunnistasite, mis teeb üks välja. Mis ülesannetega seal käite? Kes teid juhendab?»

«Mis juhendab?»

«Kes teil käsib seal käia?»

Muda näris põidlaküünt. Kõige lihtsam oleks nüüd kogu lugu ära rääkida, kuid just möödunud laupäeval avaldas Aino, et asjad on sedapsi, ja üks poiss niisuguse jutu peale kas hakkab valmistuma pulmadeks või manööverdab varju. Kuigi Ainoga klappis vahvasti, otsustas Otto varju tõmbuda, sest töökohad ja rahad ja tööblid ja toad ei andnud kuidagi muudmoodi rehkendada. Mismoodi üks poiss peaks nüüd välja ütleva lihtsa tõe, mida oleks kasulik varjata?

«Paistab siis nii, et käite seal puht-isiklikul algatusel?»

«Käi ma seal miskit. Niisama vahel lusti sõitnud.»

«Ärge tehke nalja.» tõstis Aasnurm järsku häält, nii et Mudal käis judin kõhukoopast läbi. «Mina ei tulnud siia nalja tegema. Kas te teate, et Sillaorul oli poliitiline streik? Üheksa meest juba istuvad. Või teie ei tea, et poliitilised streigid on seadusevastased ja sellele õhutamise riiklik kuritegu?»

«Sillaoru meestega pole minul pistmist. Mul on seal... pruut.»

«Pruut? Nimi?»

«Aino Lilleväli.»

«Lilleväli? Lilleväli?»

«Nimi on eestistatud. Enne oli Blumfeldt.»

«Ahah, Blumfeldt. Lilleväli. Õige. On olemas küll niisugune pere. Nii et väntate pruudi pärast?» Viimast küsimust saatis kibe-kahtlustav muie, mis siiski oli muie.

«Tema siia ei vänta,» muigas Muda kramplikult vastu. «Ja mida ta siit leiakski, elan ju poissmeeste barakis.»

«Pruut oleks muidugi iselugu. Seda asja me veel vaatame. Konstaabli teotamise eest istute nii palju küll, et üks õige pruut hakkab rahutust tundma.»

«Mina pole kedagi teotand.»

«Kuulge, me oleme praegu kaks meest omavahel. Mina olen kõva tähenärija, kui... vaja. Ja ma pole üldse tähenärija, kui pole vaja. Ma kuulsin kõik, mis te siin rääkisite. Aga ma ei pruukinud ka kuulda.»

Higi Muda selgroom hakkas järsku jahtuma. Aga ta oli üleni valvel, silmitsedes libedal istmel lösutavat meest, kes võis kord olla nii, kord naa.

Mida siin õieti taheti?

«Olete ikka küll kaugelt pruudi valinud. Kas lähemalt ei osanud otsida?»

Muda kehtas õlgu. Juhtus nii, mis parata.

SEE OLI mineval suvel, kui Muda oma paarimehega kõvadele kihtidele sattus. Nemad hakkasid esimestena uut hinda kauplema ja läksid Segle-
riga raginal raksu. Olderiga koos tungisid nad siis kuni Sosnovskini. Kui see oli nad samuti läbi sõimanud, võttis poissmees Otto Muda oma «Husqwarna» ja kihutas kõva pärituulega Kävasse. Kävast Kukrusele. Kukruselt Sillaorule. Paremaid otsi ei leidnud ta kusagilt, vähemalt mitte niisuguseid, mis oleksid kraaminatukesega kolimise ära tasunud. Pika päeva peale oli esimene vihagi lahtuda jõudnud, ainult et tagasi-
sõiduks kippus aeg hiliseks jääma. Laupäev, kuhu see kiire. Öömajale võttis üks talumees. Värsked heinad külje all, kantsakas leiba ja liiter piima — kõik kokku kakskümmend viis senti.

Maja ühes otsas elas peremehe noorem vend, kes käis kaevanduse värks-
toas. Olid selleski kohas värkstoa lukksepad uhked mehed, kes lihtkaevurile ülalt alla vaatasid. Tütrega hoopis teine lugu. Simmanile saata küll ei lubanud, aga kui kohalikud poisid pudelite toimet terikesteks muutusid ja võõra näo vastu ikka rohkem ja rohkem huvi tundma hakkasid, oli Aino Blumfeldt see ainuke tuttav, kes äkki poolelt tantsult sosistas: «Saatke mind kohe koju!»

Aino polnud teab mis esimese numbri tüdruk, aga ta rääkis ja ütles sääraseid sõnu, mis muutsid ilma valgemaks, kohe nii palju valgemaks, et Otto hakkas ennast nägema oma täies suuruses ja kanguses. Niisuguses hoopis valgemas ja meeldivamas kohas TASUS KÄIA.

«Siit Sillaorule on üle kolmekümne kilomeetri. Kas ei ole ka mõtet tulnud hoopis sinna tööle minna?»

«Ei tea mis head sealt leida? Uusi mehi nõõgitakse alguses ikka ja praegu ei tuleks kõne allagi.»

«Aga pärast?»

«Millal pärast?»

«Kui teil lips läbi on. Ärge lootke võita. On otsustatud. Olgu või kahjudega, aktsiaseltsi juhatus ei tee järeleandmisi. Streigikomitee mees-
tega räägitakse siis aga üks lühike jutt.» Kuldhambad paljastusid ja luised sõrmed põristasid vineeristmel marulist marsitakti.

«Naah!»

Assistent Aasnurm viskus ühe hüppega laua taha, kirjutas kiire kra-
binaga midagi paberile ja lükkas selle Muda ette.

«Kirjutage alla!»

Muda võttis raske vasest sulepea, luges, kõhkles hetke ja täitis käsu, ise seejuures uuesti üleni higiseks minnes. Karistuse ähvardusel ei tohtinud ta selle jutuaajamise sisu mitte ühelegi inimesele avaldada.

«Kui keegi pärib, ütlete, et olite konstaabel Miti juures. Sellest, mis teil temaga oli, võite rääkida palju kulub. Nüüd aga asja juurde. Oleme siin küllalt aega raisanud.»

Asja peale kulus tõesti pisut vähem aega.

Kui Otto Muda lõpuks välja pääses, käis ta pea ringi. Öhtu oli soe. Vabriku poolt kandus bituumenivingu, kostis tuttav tume müra. Muidu oli kõik vaikne, otse pahaendeliselt vaikne.

Muda hakkas alguses ühingu baraki poole minema, kuid keeras ülesõidukohal ära, möödus staadionist, kus ratsapolitseinikud poisikeste uudishimulike pilkude saatel hobuseid jooksutasid. Muda peatus ja jälgis ilusaid musti ratsahobuseid rohelisel murul traavimas. Vaiadele taotud pinkide juures seisid kolm jõude politseinikku. Üks neist pööras järsku pilgu Mudale. Muda sülitas ja hakkas astuma mööda kaevandusest väljaviivat teed.

See oli streigi kolmeteistkümnes päev.

22

Streigi neljateistkümne päeva öhtupoolikul tuli Rudolf Roos kaugetl Varnja külast viljaveolt. Ta oli natuke pahane, kui leidis ukse lukus olevat, sest kogu tüütava tee kõrvetava päikese all kujutles ta Melanie nägu, kui see avab töötasuks kaasapandud kompsu. Väsinud mehe meelest näis, et kotiriidesse mässitud soolapekikamakad panevad naise rõõmsalt ahhetama, ja tal on siis täielik õigus varsti lavatsil kõhutada ning mõnutundes ägiseda, kui elukaaslase karmid käed ta valusaid pihasooni mudivad. Hangumine kui harjumatu asi võtab kaevurilgi pihad valusaks.

Nüüd tuli tal peki- ja kruubikomps korraks koridoripõrandale asetada, kange seljaga kummarduda ja mati alt võti välja otsida.

Kuhu pärgel see rahvas kõik kadus? Tuba tühi. Pliit külm. Ega sest polnudki asja. Viljaveo lõpetuseks andis lahke noorik päevilistele isonaulauale munarooga pannil, mis suur kui tõllaratas.

Rudolf kiskus rasked tanksaapad jalast, riputas kuue ukse külge taotud naela otsa ja seadis enda lavatsile konte sirutama.

Läbi lahtise õhuakna kostsid väljast kuuri juurest mängivate laste heledad hääled. Ei need paistnud veel midagi mõistvat vanemate muredest. Neil jätkus omigi. Üks väike mehike läheneski juba hirmsa kisaga, mille peale naise kile hääle kohe nõudma hakkas: «Selma, kas ma pean vitsa võtma? Mis sa tegid, et Kalju jälle nutab?» Maksi naine vastas korterist. Va kuradi Maks ise sokutas enda vabrikusse Krulli meeste hulka. Selma oli neil pliiniküpssetajatel tragi tüdruk. Vastas emale, nii et õu rõkkas: «Mina ei teinud talle midagi. Me mängisime sara taga ja Kalju astus kana kaka sisse.» Väsinud mehe habemekarvus näole sigines muie. Vaat siis, kuidas ilmas neid hädasid seeditakse. Kui kahekümnendal aastal tuli talu maha jätta ja siia Voosele kolida, ei heitnud nad kumbki meelt. Noor tugev Melanie korra koguni naeris, et näed, vähemalt neli kana jäi kahes kastis talust kaasa võtta.

Kirjakandja käis sel kellaajal, kandis lõunase rongiga tulnud posti laiali.

Eduardilt oli kiri. Ets kae! Rügemendi laskevõistlustel esikoht ja kolm päeva puhkust. Aga koju ei lasta. Poiss tige kui pullike ja puistab lausa sõimu venna pihta. Arvab, et streigi pärast peetakse kinni.

Melanie tuli natukese aja pärast, rätt kuklas, jakk eest lahti, nägu väsimusest kortsus. Kogu ta hoiakust võis lugeda naiselikku tähtsust, seda tüütut munakaagutust, mida tõsised mehed ei suuda sallida. Kus ka asi — üks täis marjakorv!

Ja sellestki oleks äärepealt ilma jäänud, kui Sujeva Tatjanat poleks kaasas olnud.

«Kust me teadsime, et selle jõmmi metsas korjasime. Panime veel viimast kihti, kui see tuleb järsku raginal läbi põõsaste. Valagu me marjad maha. See on tema talu maa ja tema ei lase ühtki marja minema viia. Mina oleksin esimese ehmatusena valanudki, aga Tatjana tõmbas roika pihku ja siis sain minagi jaksu tagasi. Nii ilusad vaarikad, hommikust saati korjatud, ja valagu maha. Ssa taevane kohus!»

Vaarikad. Temal polnud muud meeles kui vaarikad.

«Eduardilt kiri või? Näita, mis ta kirjutab?»

«Näe, ei viitsi toast prillegi ära tuua, mees andku talle omad ette. Ta ju nii palju maad maha vantsinud ja korvitäie vaarikaid koju kandnud. Nagu vaarikas kedagi ka toidaks.»

«Ei tea, kuis küll Eduard meil nii virisk on kasvanud. Ei kõlba talle heeringas, ei kapsasupp. Millega mina teda hellitada olen saand. Parem ka, et puhkus ära muudeti. Pole talle siin miskit kodurooga ette anda. Ja nüüd siis kardab, et pärast ei saa Tooma tõttu värkstuppa tagasi. Ajab mullegi hirmu peale. Mis siin kompsus on? Tohoh! Ilus pekk. Ja kohe päris voliit. Kruubid. Sina said viljaveost või?»

Ühtki häält ei kosta «Päevalehe» laiade külgede tagant. Tõepoolest, kes see siis veel pidi soolapekki koju kandma? Kas Asta, peenike preili, kes käis puhvetis söömas, või Toomas, streigikomitee asjamees.

«Nüüd kohe ikka natuke, millega panni määrida. Homme teen õige laari kruubiputru. Kuule, pane mul tuli pliiti, ma lasen marjad keema. Keha ka nii lage. Eks sinagi.»

«Mina olen söönud. Veolistele anti kõva maotäis teele.»

«Seegi hea. Kas vahepeal Toomas käis? Nojah, sa ju ka ei tea, kui alles tulid. Ta ajab enda küll niiviisi hullusti ära. Lase siis käia.»

Mees, kes on toonud koju pekki ja kruupe, ei pruugi otsekohe naise käsku kuulda võtta. Ikka pikkamisi ja asjalikult. Leht väarikalt kõrvale, prillid aeglase võttega ninalt, pikk haigutus ja võimalikult ükskõikne seletus:

«Bachmannil ülehommene juubel. Lehes kah pikalt sees.»

«Näita.»

Mehel sai tuhk juba pliidi alt ämbrisse kistud, kui naine Bachmanni vägeva elulooga lõpule jõudis.

«Eesti põlevkivi pioneer. Aga sellest mitte sõnagi, et pigistab töölisi, nii et nüüd streik lahti.»

Küllap oleks direktorist rohkemgi ta juubeli puhul arvata, kuid sisse lendas Asta. Tõesti lendas, sest kui naine on saanud kätte uue kleidi, sarnaneb ta kõnnak liblikalennule. Pakk lahti, vana toolikorjule, uus selga ja peegli ette. Ömbleja juures vaatamine ei loe. See on alles proov. Kleidil pole veel eluõigust, teda võib mokaotsast kiita või kri-

tiseerida, koguni maha jätta. Nüüd on ta aga oma, on kodus, on varsti kõikide pilkude jaoks.

«Ohoh, see ju sul nii uhke,» andis ema ukstel seistes esimese vaataja hinnangu.

«Mis uhke. Tavaline peokleit. Kaenla alt nagu kisuks. Ei tea ka.»

«Pidid ju laskma Tartus õmmelda.»

«Nojaa, aga tuleb ju direktor Bachmanni juubel.»

«Kas sind's ka on kutsutud?»

«On jah. Kuule, vaata, kui ma niiviisi astun, kas ta ei kisu tagant?»

«Ei kisu. Väga uhke kleit.»

«Siis ikka proua Saar on õppinud tegema. Mulle tundub ka, et võib kanda.»

Nagu tellimise peale ilmus Elgi. Ta oli üleni evelil, silmades miilas ülihea uudis. Aga enne tuli läbi teha uue peokleidi rituaal.

Tore! Kena! Tõepoolest uhke!

Ülihea uudise kandja näeb ka kõige tavalisemas peokleidis toredust, kenadust, uhkust.

Asta lükkas ukse kinni, sest külm pliit selle raske palava ilmaga pahvis vastikut põlevkivisuitsu kööki.

Tüdrukud olid veidi aega kleidi vangis. Siis oleksid nad läinud jalutama, et peensusteni arutada ülihead uudist, aga kööki sadas Olga Maikova ja nad jäid Maikova vangis. Läbi akna ronida ei lubanud neid sündustunne, sest üks aken avanes hoovi, kus mängisid lapsed, ja teine aeda, kus inimesed kõblisid ja kastsid.

23

Olga Maikova oli täis kui tint.

Taevane kohus! Kust ta niisugusena tuli? Kui seda peaks nägema Toomas.

«A mina sinu Toma ei karda. Mis Toma minul teeb? Melanja-durotška. Me kaks tööorjad. Oh, malina, kus sina nilus malina võtad?»

«Oleksid sa hommikul minuga metsa tulnud.»

«A mina täna poisi käin vaatama. Oma Borja-sirotka seal Moldova külas, kaugel.»

Maikoval oli ikka asja ka. Borja karjatalu naabrid vajasisid koristuse ajaks tüdrukut lapse juurde. Kas Melanie ei teadnud nõu anda, kellel on niisugune paras tüdruk hea otsa peale saata. Tema räägiks täpselt ära, kus talu asub.

«Noh, meie vastasmajas Kaalul paras ilus tüdruk, Aime,» teadis Melanie kohe juhatada.

«Õigus, sinul õigus on. See Aime juba kuusteist, suur tüdruk, aina kolab ja poisid vaatab. Mina lähen räägin. Borja alles kolmteist. Oi, bedninki! Mina tema palkas peremehe käest kroon küsinud. Parem mina špek võtnud. Nüüd kroon läbi ja kõik läbi.»

«Mis sa siis sest viinast pidid ostma?»

«Aah, ära sina minu sõima, minu vaese lesenaise kümnik Kullerkup platvormi peal küll sõima. Sinul mees on, hatj vana ja durak, no mees ikka on.»

Mees istus parajasti laua taga, vana õlgkaabu pähe unustatud, ja kohmitses lakitud kastikese kallal, mille kaas oli peenikestelt hingedelt maha kulunud. Talle oli muidugi uudiseks, et on vana ja durak ja et

neist meestest pole nüüdsel ajal kasu miskit, kuid nende uudiste mikrokoopilisus ei võimaldanud tal naistega vestlusse laskuda.

«Ei ole kasu, ei ole,» nõustus purjus naine. «Mis sina, Roos, istud, šljäpa pias. Minjorid täna alla läinud, kivi kõik välja vedavad. Kui sina ka enne paukut lahti lasknud, ära nüüd mõtle, ei ole strekis vagonetkasse midagi panda.»

Melaniel jäi puukulp õhku seisma. Uskumatu alatus!

«Kas mina sinule valetanud? Puha välja vedavad. Politseiski väravas. Ei lase me karauulil ütelda sõnakest. Mina täna mehedega vina võtnud. Mehed hirmus vihastanud. Kus õigus? Šahtjor dinamiit kinni mak-sab, šahtjor aukud puurib, a minjor tuleb vedab ja saab oma palka ja veel vagonetka ees. Ah teie litsipojad!»

«Ära sa niiviisi . . . Astal on külaline.»

«Aa, pened preilid. Eeh, Melanja-durotška! Sinul rikas vend linnas sinul lapsed rikub ära. Mis Toma sai gümnazis? Põlevkivi ikka vedab. Asta õpib zubnoi vratš. Kust pärast tema koht võtab? Kust kroonid võtab, et kabinet ostab? Estonia, ptüi! Mis tema, Pjotr, minu siia toonud? Ise lagi alla kõrvad paneb, a minu, leske, maha jätab. Borja-sirootka karja käib. Venemaal hatj töö igal pool, mina tian. Ja vene inime-ne on vene sjüda. Eeh, kui u nas v Orjole solovei laulab, siis sina tule kulama, mis on solovei. Sial minu isamajakene.»

«Räägid nüüd siin enda nutma. Sa mine õige koju puhkama.»

«Mis koju minul on? Kvartira.»

«Ja minu lastest pole ka vaja niiviisi mõelda. Kooliharidus kulub igale inimesele ära. Toomas on seal meestest kõige noorem, aga näed, ilma temata ei tehta seal praegu midagi.»

«Mis sina minu peale vihastanud, Melanja-durotška! Kas mina paha ütlenud? Mina sõimanud meie kord ja meie elu. A sinu lapsed akurat, dai boh, hatj minu Borja nõnda õpinud ja nisike inimene tulnud kak sinu Toma. Sinu Toma hatj äge on, a hia sjüda. Mina tian. Tema ilus pois, kõik naised vahtinud tema, a tema hukka ei läe, ei läe. Olnud mina noor, mina sinu Toma võtnud i prjama v Orjol. A kes mina nüüd? Vana eit, babije leto, kurrat! Ptüi! Sinul vina ei ole?»

«Meie majas viina! Ja kas sulle ei aita juba? Mine parem puhkama.»

«A vot ei läe. Mis sina minu õpetab. Mina veel meste barakk läe, mina võtnut see jodik Kāmar ja läinud temaga Kullerkup aken alla. Tema, prokljätaja roža, minu alati söimama . . .»

«Jaa, jaa, ma tean ju,» püüdis Melanie vältida isand Kullerkupu sõnavara tsiteerimist.

«Nujaa, sina tiad, Kullerkup minu söimama vene lits, las nüüd vaat-tab oma aken, kui mina jodik Kāmar kaasa võtab . . .» Siin pani loodud kujutluspilt kujutleja mõnusasti kihistama. «Vot siis alles nali saab. Eeh! Mina kodu läe. Nu, vana Roos, hatj püksid sina kannad jalgas, a durak oled, nui durak! Aah, sinuga räägid või vasikas võidu jookseb. Nisukene teil poslovitsa. Oi, minjorid, siad, pekša, pekša neil vaja. A minul ka pekša, pekša vaja. Minul päeva otsa Borjakene silma ees. Puu ei ole sial, põõsas ei ole. Puha lage. Pjaike kuum. Nina pial tema nahkat ei ole, kõrvalehtekesed puha kärna täis. A ise nii lõbus, kui mina tulen. Ja nuttab, kui mina läe. A mina tema palka joonud . . .»

«Mis sa siis kohe vesistad. See üks kroon, eks see olnud ju käsiraha, mille nüüd tagasi said.»

«Käsiraha? Nujaa! Nujaa! Käsiraha. Voh, sina õigus minule räägid. See minu raha.»

Purjune tuleb sisse raginal, kuid lahkub aeglaselt ja rohkete vilede saatel nagu laev sadamast. Kes teab, kui kaua oleks Maikova veel Rooside köögis ahastanud, kui teda poleks äkki kutsunud uus sadam, Kaalude korter vastasmajas. Seal võis ta uuesti läbi tuututada minöörid, kümnikud, riigikorra ja iseenda.

Seal pidi talle antama pikemaltki aega, sest üks tema ju sokutab nende tütrele väikse teenistuse.

24

Noor jõuline mees, kes päeva jooksul on midagi korda saatnud ja keda järgmisel päeval ootavad veelgi raskemad pähklipuremised, peab ennast koju jõudes kõige tähtsamaks. Ta käitub vihurina. Hääl on kõlav. Sõnad selged. Toon ülinõudlik.

Toomas Roosist peab sel õhtupoolikul just niiviisi aru saama. Ta lendab vihurina uksest sisse.

«Ema. Süüa! Ja kas sul puhast särki on? Sõidan õhtuse rongiga Tallinna. Puusild on siin. Sõidame koos. Prostakov tuleb ka. Katsume homme hommikul riigivanema juurde trügida. Kurat, nemad arvavad, et võivad siin Hitleri seadusi maksma panna.»

«Preili Segler on siin,» sosistab ema kiiresti ja ärevalt vahele.

«Mis sellest? Mis see minusse puutub? Ma loputan kähku tolmu maha. Jaa, see on hea särk. Tore.»

Sel ajal, kui poeg suure riidekapiga eraldatud pliidinurgas tolmu maha loputab, imestab vana Roos, et ta varem ei teadnudki, et Bachmann ka Bakuus töötas. Ülakeha ja palavat nägu loputav noormees ei imesta millegi üle, ta on lihtsalt satiiriline:

«Juubilar... Pikk lugu lehes... Aga et selle direktori... kaevanduses... töölised juba kolmandat nädalat... streigivad... sellest mitte rida... Eesti ajakirjandus.»

Hoog langeb, kui mees istub toidu ootel puhtas särgis laua taga ja loeb noorema venna kirja. Mis hoogu võibki anda vend, kes kurat teab mil viisil nii vastikuks kutsikaks kasvanud.

Ja teises toas istub Elgi.

SEE OLI ülemineval suvel. Narva kahuriväelane Toomas Roos sai siis ka võistluse abil kaks päeva puhkust. Temal lubati küll sõita. Ja-jaa. Ei raatsinud siis sõdur õhtust rongi ootama jääda. Laenatud ratas jalge vahel, kihutati maha üle kuuekümnemeetri, et olla tund aega enne rongi Kütteõlis.

Et näha tund aega varem maailma kõige ilusamat tüdrukut. Tasus ära. Kahekesi randa-sõitmisest ei tulnud kahjuks midagi. Imekaunist loojangut vaatas jälle kombekohane kolmik: Elgi-Asta-Toomas. Alguses võttis õe taktitu kaasasõit kangelase meele tusaseks. Hiljem läks lõbusaks, igatahes nii lõbusaks küll, et kangelane oma võiduka jooksu üsna täpselt ära kirjeldas. Rügemendi võistlus kolme tuhande meetri murdmaas. Start ja finiš Peetri platsil. Poole tuhande mehe hulgas üks, kellel spordipükste puudumisel sõduri valged aluspüksid üle põlve keritud, paeltega kenasti kinni sõlmitud, nii et summas ei torka silmagi. Esikoht viis, teine kolm, kolmas kaks päeva puhkust. Eesmärgi suurus annab mehele mürsu jõu. Nii kui kõlab stardipauk, viskub aluspüksiline mass ette. Varsti jääb jalamadin sillutisel kaugele. Väike juhtgrupp teab, mis tähendab tempole mass. Kaugel selja taga on see hiigljääd. Selle

sees olemine aga jõuetus. Pidi olema küll tohman, kes andis stardi korraga kogu sellele karjale. Tõeline võistlus arenebki ainult viie esimese vahel, õigemini küll nelja vahel, sest kuulus Vironen, viie-tuhande-mehe, on juba ette teadupärast esikohal. Poole maa peal hakkab neljandana jooksvat sõdurit vallutama tige kahtlus. Kas tõesti rohelised spordipüksid ta ees näpsavad ära kolmanda koha? Tagasiteel linna läks armutuks rebimiseks. Vastupidavuse ja tahtejõu mäng. Lipukestega märgitud siledal jalgrajal jõuab neljas kolmandale järele, meeletu pingutus kasteses rohus ja roheline spordipüks ähib selja taga. Õilsat pingutust kroonib aga madalaim, alatuim autasu. Vasakul reiel alaneb pinge ja püksisäär vajub möödapääsmatult alla. Ei mingit mõtetki sättida. Esimesed majad. Aed. Jahe rada aialippide varjus. Aga paelad, need püksipaelad kui hiiresabad oskavad teeveersest rohust kattet nilpsata ning hakkavad nüüd iga sammuga valusat piitsa andma teisele säärele, mis jonnakalt eelistab paljaksjäämist. Linnamajad ja muidugi ka pealtvaatajad, keda vapper kolmas jooksjä sugugi nukraks ei tee. Oh ei, oh ei. Vihaselts pingutav üksisäär arvab end läbi kadalipu jooksvat, ja ta veel ei teagi, et just enne Peetri platsi, kuhu tihedalt on koondunud ohvtsere oma prouadega ja muud peenemat publikut, et just seal veidi enne lõppu praksatab neetud pükste eest üks üsna oluline nõõbike ning annab niigi mõnusale pildile säärase täienduse, mis paneb mehi naerust lõhkema, daame aga (osaliselt) päid ära pöörama. Nii jõuab sõdur Toomas Roos tol kaunil pühapäevahommikul kolmandana finiši — palju kuulsamana kui Vironen, viie-tuhande-mehe, keda niikuinii teati esikohale tulevat. Mis tühja. Peaasi — kaks päeva kodus, kaks kuldset päeva ELGI LÄHEDUSES.

Nüüd istub Elgi teises toas. Mis nad seal teevad? Peaks minema sinna ja natuke juttu ajama. Aga niiviisi kiirkorras...

Eduard, kõva peaga nahahoidja, kardab oma värkstuba kaotada. Kui ta oleks söömanud tüdruku pärast, oleks mõistetav. Kas oleks mõistetav? Jah, oleks küll, sest selles eas võib tüdruku pärast hirmsasti hinge minna. Aga see ju kardab ilma jääda oma kohakesest, mille ta tont teab mis moel oskas endale mugeldada.

Ei! Mitte norutada. Kogu ilma soojaks ei küta.

«Sina, isa, kartsid, et jääme alla?»

«Bachmanniga nalja ei ole.»

«Mispoolest nii?»

«Rahakott on tema käes.»

«Noh, kui tahad teada...»

Ena tõi aurava jahukördi lauale ja teadaandja tõstis mõlemale vanale hoiatavalt sõrme:

«Pidage meeles, see on suur saladus. Mitte üks sõna kuskil. Rootslased aitasid meid hädast välja.» Täpsustus järgnes pärast lühikest pausi: «Rootsi mäetöölise ametiühingult saime täna seitse tuhat krooni toetust.»

Melanie ajas silmad pärani, kuid elutarkus sundis otsekohe heas halba nägema:

«Mis sestki abi. Räägitakse, et minöörid olla alla läinud.»

«Ab, see näitab ainult, et häda ei anna enam kontoril häbeneda. Las lükkavad ka õlaga neid jõehobuseid stelli kokku, las proovivad, kui magus on. Edasi ikka ei saa. Käisime täna kõik vedurimehed läbi, ja teate, isegi paks Laanemaa sai asjast aru, kui me talle Undiga selgita-

sime.» Rusikapõmmudest lauale pidid vanemad mõistma, mismoodi see selgitamine nüüd vahel käib.

Isa vaikis. Ema ohkas. Poeg aga võttis iga lusikatäiega uut hoogu:

«Raha taha enam asi seisma ei jää. Pane kas või veel kaks nädalat streiki. Ma tahaksin näha, mis need härrad teevad, kui vabrikul toss väljas. Ja tossu me välja võtame, kui nad enne meid kummardama ei tule. Nüüd räägime meie. Sina, vana, ei uskunud. Aga mis tuleb välja? On olemas maailma töölisklassi solidaarsus.»

«Ähvardavad lahti lasta,» ütles Melanie pliidi juurest.

«Nojah, nägite, nimekirjadki juba väljas.»

«Ja sina naerad? Mis meist siis nüüd saab?»

«Küsi parem, mis saab kaevandusest ilma töolisteta.»

«Veavad mujalt uut väge.»

«Ega meiegi maga. Petserlased peteti kohale. Aga nad said otsekohe meie jutust aru ja keerasid juba jaamas otsad ringi. Nüüd raha jätkub. Ma annan homme ajalehtedesse kuulutuse. Nemad kuulutavad, pakuvad tööd. Aga meie kuulutame vastu, et kaevandustöölise ühingu Kütteõli osakonna vahetalitusel võib meilt saada igasuguseid oskustöölisi.»

«Mis seegi aitab,» ei tahtnud elatanud naine poja innukusest hoogu võtta.

«Miks ei aita. Me saame niiviisi üle riigi teatavaks teha, et streigime, ja ükski aus töötatöeline ei sõida nende kuulutuste peale siia.»

Asta pistis pea ukse vahelt kööki ja küsis, kas Toomal on minut aega ühe uudise jaoks.

«Mul on aega koguni kümme minutit,» ütles Toomas söömist lõpetades ja püsti tõustes. Nagu näha, kohtumist siin ei saanud vältida. Mingu siis juba bravuuriga.

Tüdrukute juurde tупpa astunud, kaotas vihurina esinenud mees äkki suure osa oma hoost. Isegi nagu kangestus pisut.

Elgi vaatas talle ainult korra otsa, et siis kohe oma õnnelik-äreva pilguga sõbratarile rääkimisvoli anda.

Tal oli heleroosa plisseeritud seelik ja kriitvalge džemper. Sellisena vanal, Eduardi poolt loquks magatud kušetil ettevaatlikult istudes näis temast otse õhkuvat puhtust ja hurma siia kehvalt sisustatud, kollase sirmiga poolitatud tупpa. Ka Asta tundus kuidagi erilisena, lausa pidulikuna. Toomas ei mõistnud selle põhjust, kuna ta ei märganud, et Astal on uus lillaõieline peokleit.

Toomas oleks meelsasti tahtnud kindlana näida, isegi hooletu ükskõiksusega õpikutest kuhjatud suure laua taha istet võtta, sest mis uudist neil plikadel nii kangesti võiski olla. Aga uudisetooja polnud enam plika ja Astagi teadis midagi sest loost. Võib-olla koguni kõik? Mis paganama kombel seda tõugu naised endi vahel neist asjust räägivad? Muidugi mitte nii nagu nood seal Ruutholmi talu laudas.

Ta tahtis istuda hooletult, aga istus kohmakalt, kinganina vastu tooli-jalga lüües. Tahtis naeratada leebe üleolekuga nagu mõnikord siis, kui need siin olid veel patsikandjad, aga tundis, et nägu veab kramplikult virilaks ja suu tõmbub kuivaks.

Elgis oli kõik endiselt kütkestav, kuid oli ka midagi sootuks uut. Kül-lap oli see sügavale peidetud häbelikkus, seesama, mida ka noormees nüüd äkki pidi kogema ja varjama. Olid nad ju rannas juhtunu järel esimest korda uuesti vastamisi.

Ja momendil polnudki Tooma jaoks pingutavaid päevi, mis tekitasid nii pika lahusoleku ning määrasid nüüdki tema siinviibimise aja.

Momendil oli selles toas häbelik ja samal ajal mingist rõõmsast teojulgusest laetud Elgi. Ärevate päevade tõttu kaugenenud, tagaplaanile surutud igatsus istus järsku ise siin, lõhnav, üleni hele, terve jume päevitunud näol, särav kellake peenel valkjate ihukarvadega randmel.

Kui sa teaksid, kui sa ainult teaksid, Elgi! Nii oleks Toomas praegu õhanud. Kuid Asta, kes seisis hoovipoolse akna juures, võttis võimaluse neid paljutähendavaid sõnu pilkugi mahutada. Pealegi kuulis Toomas oma õe suust kummalist lugu. Kuidas? Kuidas? Mismoodi?

«Ma räägin ometi selge sõnaga. Härra Pärkmaa läheb varsti Tallinna üle. Tema koht kontoris jääb vabaks ja Bachmann kavatses sellele kohale kutsuda sinu.»

Tooma keha värskelt pestud ja triigitud särgi all pahvatas üleni kuumaks. Meenus kiilaspäise Kruuse naer, kui Toomas sõjaväest tulnuna kontorikohta käis vaatamas. Kerkis silme ette referent Pärkmaa jäik härrasametniku kuju. Sai selgeks Bachmanni alatu kavalus, kes niiviisi streigikomiteele jalga taha kavatses panna.

«Tohoh tonti,» ei osanud ta muud midagi vastata.

«See on tõsi,» kõlas Elgi meeldiv hää, «ma täna kogemata kuulasin pealt nende salajast nõupidamist.»

«Salajast?» küsis mees, justkui sellel oleks mingit erilist tähtsust, kas nõupidamine oli avalik või salajane.

«Jah,» läks Elgi hoogu, «Bachmann tuli Kruuse kabinetti, seal olid Pärkmaa ja Essen juba ees. Essen sai hirmus vihaseks, vaidles vastu. Bachmann tõstis samuti häält, ja nii pidin ma paratamatult kuulma iga sõna, istun ju seal ees, otse ukse kõrval.»

«Ah vaidlesid vastu? Oi, oi, oi,» hakkas Toomas naerma.

«See ei tähenda midagi, sest Bachmann on direktor ja ta just niiviisi ütleski. Ma kuulsin, ma lihtsalt . . . »

«Aga, Elgi, see on kontori saladus, vähemalt niikaua kui Bachmann mind ennast pole oma plaaniga tuttavaks teinud.»

«Mina pole sellest kellelegi rohkem rääkinud ja usun, et siit majast see kaugemale ei jõua.»

«Nojah.» Toomas jäi mõtteisse. Kuum viha hakkas kusagilt maosügavusest üles kerkima. See võis välja lahvatada ja need pikajuukselised särasilmad üleni ära kõrvetada. Hambad kokku! «Nojah, hästi. Oli tõesti huvitav uudis.»

«Mõtles, Toomas, sa . . . » tahtis Asta pakutud koha tähtsust rõhutama hakata, kuid venna järsk püstitõusmine katkestas.

«Oli huvitav uudis. Kahjuks ei ole mul praegu aega seda siin üheskoos seedida. Muuseas, Asta, ei ole praegu hea, et lased ennast õhtuti vedada sinna ametnike palliplatsile.»

Sellega oli öeldud kõik. Peenelt ja teravalt.

Tüdrukud taipasid silmapilkselt. Elgi oleks nagu kõssi vajunud, vaatas suurte lauavahedega põrandale, värvudes pikkamisi punaseks. Asta lõkendas üleni, kui ütles:

«Mina pole veetav.»

«Kõik on veetavad.»

«Mina käin ise seal, kus tahan, ja teen, mis meeldib. Võta teadmiseks, et ka mind on kutsutud Bachmanni juubelile, ja ma lähen sinna väga hea meelega.»

«See ei ole põrmugi ilus. Võiksid siiski kaaluda. Seal ei märkaks sinu ärajäämist keegi. Sinu osavõttu aga näevad minu mehed, ja kuigi vaevalt minule ütlema tullakse, aga ma tean, õhku rikub see kõvasti.»

«Alatu jutt. Kui alatu see kõik on.»

«Mispärast alatu? Inimesed on praegu raskes olukorras. Suurtele peredele saame anda sõna otseses mõttes ainult leivarahha. Bachmann aga kutsub oma ametnikud kokku ja korraldab nagu pilkeks vägeva prassimise.»

«Ainult sinu tigidas kujutluses prassitakse. Pilkeks! Aiapidust juubeli puhul oli juttu juba enne teie streiki.»

«Noh, mis siis ikka. Soovin head pidutuju.»

«Seda on meil ilma sinu soovidetagi.»

«Ära pärast ainult mossita, kui direktori ai-a-pi-du eriti lõbusaks ei kujune.»

«Mida te kavatsete?»

«Kuulete-näete ülehomme.»

Asta katsus pärast venna lahkumist ärevusega ette aimata, mida streikijad laupäeval kavatsesid teha, et pidu rikkuda. Elgi ei suutnud sõbratari ärevale huvile kaasa elada. Ta oli liiaks masendatud, ta kehas polnud jõudu, et tõusta, kuigi paistis, et siin väikeses kehvast toas istumiseks puudus tal nüüdsest peale õigus, ta nagu oleks siit lõplikult välja visatud.

Kõiki teisi võis huvitada direktori aiapidu. Tualetid, õhtuülikonnad, juubelikõned, mage flirt, positsioonid. Astale oli see suve suurimaks elamuseks. Temale küll, sest tema oli ainult vennaga tülli läinud.

Aga tema vend oli võimeline pilkama seda, kes... Tõusis püsti ja kõndis minema. Kogu päev oli elatud mingis õnneudus, põues palav teadmine elumuudatuse suurest algusest, ja siis...

Midagi hirmus tähtsat oleks nagu seest välja lõigatud. Punakas õhtuvalgus toas ängistas ja lapsed hoovis karjusid kreissaagidena.

Toomal oli õigus. Asta ei mõista. Mees peab olema niisugune. Võitlemine on jõu jäägitu kulutamine. Mitte ühtegi tolli ei anna ta järele. Temal on õigus. Asta ei suudaks seda mõista. Peab armastama, peab armastuse kaotama, et aru saada. Kui õudselt lihtne. Mees ei saa tulla sinna, kus naine, ja naine ei saa, ei julge, ei jõua tulla sinna, kus mees. Ja kui mees saaks tulla, kui ta tuleks, ta poleks enam see mees, ta oleks teine, oleks kellegi teise jaoks. Kas tõesti peab naine võima, julgema, jõudma? Kas ta jääb siis samaks, sama mehe jaoks?

Elus on midagi lootusetult viltu asetatud.

(Järgneb)

Öö läänesaarestikus

Viimaks ometi siin.
Kevadöö kui hahasuled pehmed.
Lõhnad roomavad maadligi tuulega.
Langeb toomingatelt õieehmeid,
kajakaid ei enam kuule ma.

Meri magab, hallikas kui hüljes,
udu tõstab valge palaka.
Miks mu hing on selle saare küljes,
mõte siia rändab salaja?

Niidul heina krõmpsutavad hobud,
pardipaar veel lendab madalalt.
See kui kauge lapsepõlvkodu,
nagu hiigelküünlad kadakad.

Tean, ka siin on teekann suurel pliidil,
tulevarjud vabisemas laes.
Ootab ema tütart koju siingi.
Viivuks tundub seisma jäävat aeg.

On, kui jällegi su kuresaapaid
pestaks õhtul sooja pliidi ees.
Nagu polekski neid läinud aastaid,
nagu polekski veel käidud teed.

Linnastumine

Kulurohtu ja konnakudu,
lillat hõõguvaid leppi ja sulavett,
jürikuu lobjakat, lehekuu udu,
kajakakisa ja päikest kui sulamett;

neid ma mäletan lapseea kevadest
ühes jalge all lirtsuva rajaga,
tean, kuis pajuokstel pool-lebades
ühte kuulusin ruumi ja ajaga.

Suurtel muredel oli veel nimi siis,
põhjus ja algus — ning nad olid väiksed,
ehkki neid kanti kui vesikivisid,
kuigi nad tihtigi varjasid päikse.

Nüüd on kevaded talvetahmased,
sulavetel on õlikirm,
lahelt tulevaid tuuli ahmates
vahel hakkab nimetult hirm.

Kevadkellaks on eided trepil
sinilille- ja ülasekimbuga,
jäätis tänaval, räimed letil,
mootorratturid lärmi ja vinguga.

Varsakapju on autoistmetel
lõrtsunärtsinult pühapäeval.
Kevaded ranna ja rabamaa ristteedel
sellised välja nüüd näevad.

Pungad puhkevad peidus kesk pimedust,
kui nendel alles on juured.
Väiksed mured on siin veel, ja nimetult
suureks on kasvanud suured.

Asfalt on sile, kuid talda ei paita,
pargipink mitmele — mõtteid ei viljasta.
Pidurid kriiksuvad — rutt ei aita. —
Kuulata! Vahest veel kajakas kiljatab.

Kohtus

Mälestuskild

oridori plekist tahvlil, kuhu kriidiga märgiti vangide arv, oli ka kuupäev — 27. august 1930. Sel päeval märgiti kommunistid rubriiki «kohtus». Kui mind kongist välja hüüti, seisis Martin Kitsing juba koridoris kahe «musta», s. o. valvuri vahel.

Villem Kuusik toodi viienda jaoskonna üksikkongist. Ta kandis vangi suvist riietust — takusest kotiriidest ürpi. Vana sepp Mikk Lunt pandi inglise käeraudadega ühte Pärnu kommunisti Vassili Vitsaga. Minu kõrvale tõmmati Martin Kitsing. Tema randmele osutus käeraud kitsaks. Martin hakkas nõökama: «Saatke lordidele Londoni tagasi — teid on petetud!...» Sedamaid toodi suuremad ja raskemad. Käeraudadest vabariigis puudust ei tundud. Kuusik jäi üksikuks ja tema käed suruti klõpsatusega rinnale kokku.

Vangla väravas ootas meid sõdurite ja vangivalvurite topelt-spaleer. «FIAT» tõldauto kõrval, millesse pidime pugema, seisis veltveebel revolvri ja võtmega. Uks meie järel lukustati. Auto laes olevast peopesasuurusest traatvõrguga kaetud aknast nõrgus viletsat valgust. Sõit-sime vangla lähedal, Patarei tänaval asuva punastest tellistest kahekordse majani, kus Sõjaringkonnakohus istungeid pidas.

Pimedast veokist astusime päikesepaistelise päeva. Auto porilaul seistes nägin kahel pool uulitsat protsessile ruttavat rahvast. Plangule roninud reporterid plõksutasid fotoaparaate. Kuusik astus parajasti jalgväravast sisse, kui ma autost välja kobisin. (Pilt sellest momendist paigutati sama päeva «Päevalehte».)

Kohtumaja ümbrus oli sõduritest sisse piiratud. Nad olid teraskiivrites ja gaasimaskides. Õuel seisis tagavarakolonn. Meid juhiti vahialuste tuppa. Koridorides seisis sõdurite spaleerid. Trellitatud aknaga toas vabastati meie käed raudadest. Kohtu algust oodates said vanad semud jälle pisut koos olla.

Meeleolu oli elevil, optimistlik, isegi sõjakas. Vassili Vits rääkis, kuidas ta oli poega õpetanud vaenlasi vihkama. Kui ma vangist tagasi ei tule, siis tasu neile nii, et Vitsa mäletaksid!

Vits oli minust peaaegu poole vanem, ent ikkagi veel noor mees, kolmekümne kolmene. Tal oli terav kullinina ja läbitungiva vaatega hallid silmad. Mehe kohta tütarlapselikult heledad kohevile hoiduvad kräsus juuksed.

Kullil ja Reinsteinil oli, mida meenutada ühiseist õpinguist Väike-Maarja gümnaasiumis. Noorusele vaatamata oli Kull juba mõnda aega revolutsioonilisest liikumisest osa võtnud. Ühtaegu Nõukogudemaal inseneriks õppinud ja isegi kuulsa Turkestani—Siberi raudtee ehitamisel käinud. Mikk Lunt aga meenutas malepartiid, mis tal Kulliga oli areteerimisel pooleli jäänud.

«Te polnud ikkagi ideelised mehed,» torkasin vahele, «viitsite kallist

aega mänguga! Iga minuti, iga hingetõmbe oleksite pidanud revolutsiooni heaks töötades elama...»

Naerdi lõbusalt. Kuid enda arvates rääkisin ma päris tõsiselt. Mu eluvõoras, naiivses ettekujutuses olid tõelised revolutsionäärid ju vandeseltslased, askeedid, ainsa idee ja eesmärgi teenrid. Kes tolele ideaalkujule ei vastanud, seda ei pidanud ma ka revolutsionääriks.

Järvamaalt, Koigist pärit Kitsingust pidasin ma Tööliste Majas väga lugu. Teatud ajani ta vastas mu ettekujutusele õigest revolutsionäärist. Kuid siis... Sel ajal oli suurmoeks jalutuskeppi kanda. Kui Kitsing ka kepi ostis, langes ta väärtus mu silmis palju. Teiseks moeks meestele oli ketikese kandmine randme ümber. Kui Kitsing kepi järel ka ketikese ostis, siis pidasin ma teda revolutsioonile peaaegu kadunud meheks. Nimetasin teda kerglaseks moeahviks. Minu pahameeleks Martin ei vihastanud, vaid oskas oma teguviisi väga veenvalt õigustada. See tegi mind veelgi tigemaks. Niiviisi tudasena sõpru vaagides oli silmapilke, kus ma kõik välja kraamisin ja ainult ennast õigeks revolutsionääriks pidasin.

Muide, ette rutates pean mainima, et elu korrigeeris armutult mu hinnanguid seltsimeestele. Vanglas nägin, kuidas Martin Kitsing aina kõrgemale ja kaugemale arenes. Hiljem ta organiseeris parteitöötajana Juunipööret ja nõukogude võimu kaitstes langes kangelasena, vaenlasi lähivõitluses viimse kuulini hävitades.

Vahialuste toas tirises kell. Pikk ohvitser kamandas meid süüpinki. Kohtusaalis paremat kätt seinä ääres, treitud jumikaist barjääri taga oli kaks rasket kollakat pinki. Esimesele pingile suunati naisvahialused. Neid oli seitse nagu mehigi. Meist vasakule jäid pealtkuulajad. Kõik ei mahtunud pinkidele ära, seinte ääres seisti püsti. Paremal, külanäitelava meenutaval poodiumil punasega kaetud kohtulaud. Meie vastas, seinä ääres olid tunnistajaile määratud pink, laud advokaatidele ja ajakirjanikele.

Sõjaringkonnakohtus on kommunistide protsessi puhul elav liikumine, mida siin ei nähta harilike protsesside ajal. Tungil täis pealtkuulajate pinkides istuvad kaebealuste omaksed — naised ja lapsed. Ema vaatab mind rahva hulgast väsinud, nutetud silmadega.

Taas kellahelin. Ohvitser vajutab mütsi kõvemini pähe ja karjub: «Valvel!»

Ta raporteerib midagi; kellele, jääb mulle selgusetuks.

Ka täna on eesistujaks vana vene valgekaartlane Tšistjakov, eestistatud nimega Helk. Ta on punase lihunikunäoga, veidi viltuse ninaga. Kohtuliikmed erinevad üksteisest vaid mundrilt: Luppe on major, Hansen aga kapten. Nad istuvad tardunult nagu martsipanist nukud. Kahel protsessipäeval ei avanud nad oma suud kordagi. Prokuröri toolil kohtulaua parempoolses otsas istub pikk kahvatu ja tõmblevate põskedega kolonel Trakmann. Sekretäriks on sõjaväeametnik Leht.

Õhk on nagu elektriseeritud.

Helk (Kuusiku poole pöördudes): «Mis haridus teil on?»

Kuusik: «Kommunistliku ülikooli lõpetanud.»

Helk: «Teie amet?»

Kuusik: «Venemaal töötasin ajalehe toimetuses. Siin oli võitlus eesti kodanluse vastu.»

Helk: «Kas olete varem kohtu poolt karistatud?»

Kuusik: «Proletaarse kohtu poolt karistamata, kodanliku kohtu ees seisan esimest korda.»

Helk: «Mis see kodanlik kohus on?»

Kuusik: «See, kus praegu seisab.»

Ma sain enne vangistamist kaheksateistkümneaastaseks. Kindlat ametit ei olnud, seepärast vastasingi Helgi küsimusele «Mis elukutse?»: «Töömees igal alal!»

Helk tõstis pea kõrgemale, vaadates mind vihasel pilgul. Ajakirjanikud muhelesid.

Süüdistusakt kubises kirja- ja mõttevigadest. Ta oli nagu ankeediandmete ja vaba fantaasia hübrid. Kümneid lehekülgi oli pühendatud põrandaalustele kommunistidele Kuusikule ja Kullile. Kirjeldati, kunas ja kuidas nad Nõukogude Liitu sõitsid, kus õppisid ja töötasid, millal Eestimaale tagasi tulid, kus sõid, ööbisid ja kellega mõne sõna vahetasid.

Kaebalustele Mikk ja Marie Lundile olid tolles tüsedas «teoses» pühendatud ainult järgmised read: «Abielupaar Lundid andsid ülekuulamisel segaseid seletusi, kuid ei salanud, et nende juures on vaheaegadega elanud «Liisi», «Alma», «Ruts», «Valter» ja lõpuks ka «Peeter». Märgusõnaks olnud siin: «Kas teil on müüa pruun koer?»»

Martin Kitsingu kohta loeti ette: «1. aprillil 1930. aastal andis Martin Kitsing Siseministeriumi Politsei Peavalitsusele teadaande, et ta soovib hakata välja andma ajakirja «Võitlev Noorus». Toimetus ja talitus pidid asuma Vaksali puistee 8-a.

Asja selgitamisel tuli ilmsiks, et Martin Kitsing on Paides tegutsenud Eesti Tööliste Partei organiseerimise alal, selleks juhtnööre saades Valter Kaaverilt.»

Mind süüdistati . . .

«Ülekuulatud Richard Ehrlich seletas, et ta 1928. a. astunud noorte sektsiooni «kirjanduslikku ringi». Teine ring olnud «poliitring», hiljem ühinenud mõlemad ringid. Kuukirja väljaandmise küsimus olevat olnud kaalumisel juba kauemat aega. Kuukirja väljaandmine on leitud tarvilikuks «Üle-eestimaalise töölisnoorte konverentsil», mis peeti 24. veebruaril 1930. a. Otsuse täitmine pandud Tallinna linnakomitee peale.

26. apr. 1930. a. oli läbiotsimine Voldemar Ehrlichi korteris, kusjuures puukuuris pakk-kastis leiti käsikirjad «Sõjahädaoht», «Töölisnoorte ilmavaade», «Maha noorsoo militariseerimine», leht Morse tähestikuga jne.»

Meie süü «maksva riigikorra» vastu oli nii raske, et see tuli vaagimisele tsaariaegse Uue nuhtlusseaduse ja Vene Ajutise Valitsuse määruse (Seadluste kogu 1917. a., § 556) alusel.

Mu ees istus Pauline Köster, elukutselt juuksur. Tema elas Kodu tn. 20, mina 17. Tundsin teda, nagu naabreid tuntakse. Olin näinud teda poes, tööle minemas, linnast tulemas. Imelikult küll ristuvad inimeste teed.

Kangur Aliide Bergholz oli praktilise perenaisena kõik ostud paberile märkinud — jälle üks süüdistusmaterjal rohkem.

«Milleks teie, üksik inimene, ostsite terve neljakilose leiva?»

Tõesti asi, millega sõjakohtul tuli tegelda. Aga kui sama aasta märtsis Rotermanni elevaatoris Jaama tänaval põletati tuhat vagunit vilja, ei uurinud seda keegi. Uurimatagi oli selge, sest viljahinnad maailmaturul langesid järsku, härradel aga oli vaja kindlustusraha tasku pista.

Advokaat Maydell arvutas välja, et tuhandest vagunist viljast oleks saanud küpsetada nii palju leibu, et neid otsakuti pannes oleks võinud sillutada taevatee peaaegu kuuni.

Bergholz oli konspiratiivkorterit pidaja nagu ka abielupaar Lundid,

Luisse Hari ja Sophie Jürisson Pärnust. Neile määrati sama karistus mis elukutselistele riigikukatajatele. Advokaat Maydell, parunivõsu, väitis veenvalt sellise praktika absurdsust. Kõigil on teada, et ka kommunistid kasutavad taksiautosid, ometi pole juriidiliselt alust taksojuh-tide vangistamiseks. Kui sõbranna tõi Bergholzi juurde oma kavaleri, ei tarvitsenud kaebealune sugugi teada, et tegemist on kommunistiga. Ja ka sel juhul, kui Bergholz seda teadiski, pole talle midagi ette heita. Meie seadused kindlustavad usu ja maailmavaate vabaduse. Kommunistliku maailmavaate pärast ei või kedagi vangistada ega karistada.

«Tegelikult on teisiti,» hüüdis Kull.

Advokaat muigas, lisades: «Ma rääkisin seaduslikkusest, vabariigi seadustest.»

«Seadused on kaante vahel,» rõhutas Kull, «pusamus paberit. Vabariigi seadused nuhtlevad ainult revolutsionääre. Nuhid tapavad neid nurga tagant, kisades ise samal ajal kommunistide terrorist. Mõrvajaile on kindlustatud suured rahalised preemiad. Trükitud aga on, et inimese tapmine loetakse kuriteoks. Tähendab, kommuniste ei peeta inimesteks.»

Meie kõik, välja arvatud mõned konspiratiivkorterite pidajad, loobusime advokaatidest ja otsustasime endid ise kaitsta. Sõjakohus oli kodanluse klassikohus, vägivaldjalagan. Siin mõisteti süüdi, määrati aastaid mitte seaduse, vaid värvi järgi!

Nagu kõikidel kommunistide protsessidel, esines ka siin peatunnistajana Tallinna poliitilise politsei asekomissar Ed. Kapsta. Suurem osa tema süüdistusest oli eelmistel protsessidel peetud kõnede sõnasõnaline kordamine: Kominterni nõudel ühinesid kaebealused maksva korra relvade jõul kukutamiseks.

Advokaat: «Mis materjalidele tunnistaja tugineb selliste ränkade süüdistuste esitamisel?»

Kapsta: «Agentuurandmeile.»

Advokaat: «Kohtule pole relvi esitatud. Järelikult ei saa juttugi olla relvastatud vandenõust.»

Kapsta: «Meie teame kommunistidest väga palju.»

Advokaat: «Palun rääkige sellest kohtule. Karistada saab ainult kordasaadetud konkreetse teo eest. Fakte kaebealuste seadusevastastest sammudest esitatud ei ole.»

Kapsta: «Ametisladused ei kuulu avaldamisele.»

Advokaat: «Relvastatud riiki ei saa ilma relvadeta vägivaldselt kukutada. Järelikult puudub alus minu kaitsealuste, konspiratiivkorterite pidajate süüdistamiseks riigi kukutamises.»

Kapsta: «Meil on ülevaade kommunistide relvastusest.»

Advokaat: «Palun esitage andmed kohtule.»

Kapsta: «Ametisladused ei luba seda teha.»

Selline ütlus oli lihtne kate, mille taha ka kõige rängemate süüdistuste esitamisel poeti. Iga inimest võidi vangistada ja süüdi mõista salapärase agentuurandmete põhjal.

Kehtivas süsteemis, kus poliitilise politsei nuhid ise su peale agentuurandmeid septsesid, nende alusel su vangistasid ja hiljem kohtus süüdistasid, ei võinud ega saanudki mingist seaduslikkusest juttugi olla.

Tuli välja nii, et kõik meie protsessi kaebealused «tabati vägivaldselt riigikukatamiselt». Asitõendeid mingisuguseid ei olnud. Nuhi sõnast piisas küllalt jesuiitlikuks kohtumõistmiseks.

Advokaadi repliigid olid nagu hane selga vesi. Tema sõnad õigusest ja seaduslikkusest langesid nagu kõrbeliivale.

Olime rahul, et kaitsjaist loobusime. Kommunistid ei vaja kodanluse klassikohtus advokaate. Neid kaitseb nende ideeline veendumus.

Mina olin palunud kohtusse kutsuda kaks tunnistajat, kes teadsid, et ajakirja väljaandmise otsustas töölisnoorte konverents Tallinnas 24. veebruaril 1930. aastal. Konverents oli avalik, tema otsused seaduslikud. Mitte kohtu veenmine polnud mu siht, vaid avalikkusele kodanluse alasti terrori näitamine.

Karikaturist Mapp (kodanikunimega Jurjev) rääkis nii, nagu asi oli — seaduslikkuse raames.

Riigikoguliikme Leonhard Kääri vend Fromhold oli konverentsil Narva saadikuna. Nüüd teenis ta sõjaväes sundaega.

Sõdur tuli saali mürtsuval sammul. Kõik temas kõneles reipusest, julgusest.

Eesistuja Helk, kasutades majoripaguneid, püüdis kõik välja panna sõduri mõjutamiseks kohtule soovitud suunas.

«Rääkige, tunnistaja Käär, süüaluse kommunistlikust tegevusest.»

«Süüalust,» Käär vaatas minu poole, «nägin ma esimest korda konverentsil ja täna näen teistkordselt selles saalis. Konverentsil ta protokollis, samuti nagu poliitilise politsei esindajad Varts ja Malsvell, kes konstaablivormis olid saadetud seaduse esindajaiks.

Kui avaliku koosoleku protokollimine on kommunistlik tegevus, siis mispärast ei istu süüpingis ega anna kommunistliku tegevuse eest vastust poliitilise politsei esindajad?»

«Tunnistajal pole õigust kohtule küsimusi esitada,» porises eesistuja pahaselt.

Käär jätkas: «Konverentsil me arutasime talumatut olukorda vabariigi ettevõtteis, kus paljudes kohtades puuduvad pesemisevõimalused, seebist ja käterätist rääkimata. Üks seadus lubab sellest rääkida, aga samaaegselt teine seadus keelab sellest rääkida. Sellest väärnähtusest rääkijad veeti kommunistidena vangi.»

Tundsin uhkust sellest sõdurivormi topitud proletaarlasest. Kolm poega — kolm võitlejat. Kolm venda — kolm kommunisti! Neist vanem, Richard, vangistati pärast 1. detsembri ülestõusu nurjumist koos Lillakaga Aegviidus ja lasti Tapal maha. Keskmine vend Leonhard — keskkooli lõpetanud, hea kõne- ja kirjamees. IV Riigikogu liikmena nägin teda korduvalt esinemas Tööliste Majas ja tormilistel miitingutel. «Silm silma ja hammas hamba vastu!» oli Leonhardi üks lemmikfraase. Ta põgenes areteerijaist jälitatavana 1930. a. märtsis Nõukogude Liitu.

Karikaturist Mapp-Jurjev tuli nagu ikka, lööbates ühte jalga, vanas mustas ülikonnas, kummikrae ja kiisulipsuga. Välimuselt oli ta kidur, vigane mehike. Ma olin vaimustatud ta andest — häid karikatuure tegi. Igast ideekavandist, mis talle ära seletati, oli varsti karikatuur valmis. Ta isa oli poliitvangina kinni istunud. See asjaolu tõstis Elmar Jurjevi meie silmis usaldusväärsete seltsimeeste hulka.

Palju aastaid hiljem, kui klikivõim uperkuuti löödi, sain teada, et Jurjev oli Tööliste Majas politseinuhiks olnud.

Kuid seekord kohtus rääkis ta konverentsist tõde. See oligi mu siht.

Tunnistajad istusid pärast ülekuulamist üksteise kõrvale. Saalis oli võrdlemisi umbne. Mustusest tähnilistel aknaklaasidel lendlesid kärbsed. Päike paistis soojalt. Nuhid pühkisid näolt higi. Nende pilk eksles nurkades, põrandal, meile näkkuvaatamist nad meelsamini vältisid.

Nuhkide osa ja ülesanne oli lihtne. Valetada, nii et suu suitses, ja küsimustele vastata vaid: «agentuurandmed, teenistuslik saladus».

Protsessi käiku tõi elevust Tapa poliitilise politsei abikomissari Ervin Viksi «töötlemine» areteeritud Robert Reinsteini ülekuulamisel. Viksil oli harjumuseks vangi raudupandud käsi köiena väänata. Muide, tosin aastaid hiljem saatis Viks okupeeritud Eestis sakslaste käsikuna massiliselt inimesi surma.

Lõunavaheajaks viidi meid kongi, pealtkuulajad aga jäid kohale. Vanglast toodi meile ämbriga suppi.

Hammustasin tüki leiba, mõni teine proovis hernesuppi — polnud kellelgi õiget isu. Olin protsessil kõige noorem. Sophie Jürisson Pärnust, Luise Hari ja Marie Lunt Tallinnast kutsusid mind hellitavalt «pojaks». Tahtsin olla kõigiti tubli poiss, terane, tark ja sõnakas, aga — kõrvalhed aina punetasid, nägu õhetas. Ma ei olnud endaga rahul. Ma ei närvtusenud mitte kartusest, vaid sellepärast, et ma ei suutnud, ei osanud kommunistliku partei poliitikat kaitsta nii mehiselt, nagu vajalikuks pidasin. Tundsin, et poliitilise märtri krooni sain liiga noorelt, «vähese vaevaga». Eks näidanud see fakt samal ajal ka vastaste vilestust. Niisugune mõttekäik justkui lohutas.

Kohtukomöödiasse ei suhtunud me kuigi tõsiselt. Jälgisin rohkem inimeste nägusid, unustades puhuti, et olin fookuses, kuhu olid pööratud paljud silmapaarid.

Esimese protsessipäeva hilisõhtul tuli mul kongis pikem jutuaamine endise ohvitseri Alfred Mettikuga.

«Kes need kohtunikud olid?»

Ütlesin nimed.

«Tunnen neid,» seletas Mettik. «Kohtu sekretär Leht lasi endale kord kuuli rindu. Prokurör Trakmann nuusutas kokaiini. Sellest tekiski näokramp.»

Jutt läks ka riigikohtunik Palvadrele, kelle vend oli tuntud kommunist.

Palvadrest olin üht-teist kuulnud, õigemini kahest liinist Eestimaa Kommunistlikus Parteis — Anveldi ja Palvadre liinist. Nende liinide sisuline olemus jäi mulle segaseks. Aga nii vähe-palju kui sellest Töölaliste Majas kuulsin, pidasin ennast Anveldi liini pooldajaks. Anveldi liin olnud, räägiti, käremeelsem. Sellest maagilisest «käreduusest» piisas mu võitmiseks. Ja kui keegi oleks Anveldist veelgi pahempoolsem olnud, siis oleksin ma tollal kõhklemata olnud selle mees!

Ajakirjanikud kirjutasid nobedasti. Toimetuste käskjalad viisid täiskirjutatud lehed ära.

Prokuröri vastas, laua teise otsa juures istus Sõjaringkonnakohtu nukulik sekretär Leht. Ta oli kondine, kahvatu, nagu mundrisse topitud skelett. Prokurör Trakmann aina grimassitas — ta näonärvid tõmblesid.

Jälle ja jälle peatus mu pilk emal. Mulle oli ta hindamatult kallis. Kõik paremad, ilusamad mälestused olid temaga seotud. Ta riidles vahel küll ka, aga — alati andestas. Temast paar rida kaugemal istusid paar kahvatut poisikest. Maavillaseis ülikondades nägid nad välja kohmakad. Kanged. Küllap need Vassili Vitsa pojad olidki. Neile oleks isa abi-tugi veel hädasti vajalik olnud. Pole kerge elu alustada ilma hari-duseta, elukutseta. Aga kes sellest küsis-hoolis?

Prokurör Trakmann süüdistas. Ta oli kokku kirjutanud mitu lehte ja luges maha. Eesti keelt valdas ta eesistujast paremini. Helk ütles artiklid asemel ikka «artriklid» ja sotsiaalreetreist luges ta välja «sotsiaälrandurid».

Minuni jõudes sõnas Trakmann:

«Väideti, et tema tegevuse kohta pole süütöendeid. See ei muuda asja. Tema esinemisest, käitumisest kohtu ees on küllalt alust karistuse kohaldamiseks. Temale palun määrata karistus kohtu äranägemise järgi.»

Jällegi vana võte: isik on tarvis kõrvaldada — kohus saatku ta vanglasse! Vangina kohtus oma mõtte avaldamise eest lasti Jaan Tomp maha.

28. augusti hilisõhtul loeti otsus ette. Eduard Kull oli kärmas aastaid kokku arvama:

Kull	}	x 12 aastat = 36
Kuusik		
Köster		
Hari	}	x 10 aastat = 50
Jürisson		
Vits		
Lunt		
Reinstein		
Kitsing	}	x 8 aastat = 16
Ehrlich		
Kuuseoks	}	x 6 aastat = 12
Bergholz		
Marie Lunt		— 3 aastat = 3
Kihu		— 3 kuud = 0,25
<hr/>		
Kokku 117 ja veerand aastat		

Sunnitöökaristus kõigi õiguste kaotamisega.

Kas juhus, kokkusattumus või tava, aga otsused kommunistide kohta loeti ette ikka ööpimeduses, viletsas valguses. Kohtusaali aknad mustasid, kohtunike mundris kogud olid ähmased, sünged, nende varjud kolestlikult pikad. Paberilehed krabisesid hauda aetava kruusana. Välisele vägevusele vaatamata polnud eesistuja hääles loomulikku kindlust ja ta ruttas lugemisega — saaks kähku kuriteopaigalt kaugemale!

Otsuselangetajad kadusid näitelavalt pimedusse. Meid pandi taas raudu. Kohtumaja väravas — ma ei tea, kuidas ta oskas momenti tabada — astus mu juurde ema. Ta tahtis mulle mõned õunad anda. Mu käed olid raudus ja mul ei läinud õunte vastuvõtmine korda. Ämblikuna kargas ööst meie vahele ohvitser, kes lõi õunad ema käest maha. Valge puuvili kukkus porri, kus ohvitser selle katki trampis.

Öösel oli vangla väljast hästi valgustatud. Ta oli nagu osake elust kahe — valguse- ja varjupoolega. Täna suleti Keskvangla rauduks mu selja taga pikkadeks aastateks.

Ma ei kiirustanud autost väljatulemisega. Tahtsin kuulata tuules kahisevaid pappleid, näha valgusekumas Tallinna. Jaa, varasügisene, mere kargusest ja maa andidest rikas õhk oli vangile — unelmaks! Täna pidi see kõik jääma neile, kes võisid elada väljaspool vanglamüüre.

Lahkudes paljudeks aastateks, suudlesid abikaasad Lundid süüpin-gist tõustes. Sellele mõtlesin ma ikka sisemise erutusega.

Vangla pikkades võlvialustes koridorides kannab öövilu sammude kaja kaugele. Meie sammud on kindlad, meie huultel on muie, meie sil-mades võitlussära.

Lüüriline intermetso

On miski murdunud me tundekoes
ja härjavõitlus pole enam moes.
Härg leiab puhkepaiga lihapoes
ja matadoorid mõnulevad roes.

On elu lühike, kuid kunst nii pikk,
et pole põhjust olla murelik.
Las saab areeni aardeks haisev sikk
ja talle kuulub au ja tulevik,

kunst kunstiks jääb ja loom on ikka loom,
ükskõik, kas hõrk või vänge ta aroom.
Poeetidestki üks on küürus gnoom,
kuid teisele maailm on aerodroom.

Kui hümne üürgab kohimeeste koor,
et naksub, raksub iga erk ja poor,
siis, muusa, kaitsku kirgas iluloor
su hinge, mis on helisev ja noor.

On hea, et vahel tõmbud varju Sa,
et uue valgusega harjuda,
seal maitsed endaleiu tarju ja
võid naerda üle aja karjuva.

Laul ainult siis on suur, laul ainult siis on tõus,
kui puhkeda ta suudab täies jõus.
Kes aga tukkujatega on nõus,
sel pole kohta taidurite tõus . . .

Kõik on kõige peegeldus

Iga hääletult hävinev silmapilk
on sillalt aeglaselt pudenev tilk.
Vood voolavad hoogsalt,
nad iial ei peatu,
ja kaasa peab minema veaga ja veatu;

ja helisev hardus ja vabisev valu
veel vilksatab korraks kesk ükskõikseid kalu.
Ja ahastus ahtub ja igatsus jahtub
ja ihalus lahtub

kesk musta vahtu . . .

Vaevalt midagi riivad

ja juba see möödub,

ja kõik su võidud sul peost on löödud.

Nagu vihm, mis ei lakka,

on silmapilgud.

Neid sajab ja sajab,

ja sildadelt tilgub.

Ja kõik on tume

ja kõik on lige.

Aeg irvitab

nagu hambutu ige.

Kõik kordub, et uuesti tunda

ja salata,

ja väsinult surra

ja jällegi alata . . .

Tuleb ingel ja puudutab vett

Franz Kafkat lugedes

Sa veenad marru sukelduma laeva.
Surm heliseb kui muusika etüüd.
Õõ kaldal keegi valvet algab aeva,
kõõrsõnad suus ja ihul võõrad rüüd.

Sa oled igatsuse hiigelvõpe,
piir, mille taga hing on hirmust tumm.
Seal tajub paiku ta, kus ükskord lõpeb
hõõghetki laulma pannud lennulumm.

Sa oled karje vaiksest viigisalust,
kus vigastatud unelm ravib end
ja toibub pettumuse piigivalust,
et meenuks taas too targu ununend,

kuid ammugi su paaritanud paine,
mis seest on ängistav ja väljast umb.
Tuul tõukab sind. Sa poolitud kui laine.
Üks suundadest on õige. Aga kumb?

Ja kes- ja kus- ja milleks-millal-piinu
su ümber tiirleb, kiivab, riivab sind.
Sa kurbi hõiskeid neelad nagu viinu,
ja süda — see on vilgukivist lind.

Sind krooniv mõte kustub, kiirgub üha
ja tulevik on sinu jälgi täis.
Sind sunnib taidekirg. See kirg on püha.
Saab suureks, kes ta nimel hálbi käis.

Asüüliunne hingab sinu virgus,
su sügavuste udust kõrguv kõrv,
tõe õudne õndsus, pingsalt ringav sirgus
ja põrgut õilmitsema panev põrm.

Su sünge hellus laiub üle taeva,
ürgüksildaste ulukite hüüd,
mis kaunilt kannab needust, vabalt vaeva
ja vapralt väsimust ja sulnilt süüd.

Kauge Lõuna kütkes¹

Kohtumisi mitmes ringis

uhuslikud kohtumised võõrsil on sundimatamad. Austraalia parimaks juhukohtumiskohaks peetakse «pub'i» — õllebaari. Pole muud, kui astu pärast kella viit, tööaja lõppu, meestest kubisevasse ruumi sisse (naised seal ei käi, pole kombeks!), võta õllekann kätte ja räägi kellega tahad, direktorist lehepoisini. Seal vahet ei tehta, seal on mehed omavahel, jutt omaette — jookseb nagu juhtub. Keegi kellegagi end tuttavaks ei tee. Aga iga letinurga või seisulaua taga peetakse maha pikad vaidlused võiduajamistest poliitikani või kinotähtedest kalaõngitsemiseni — nii kuidas huvid. Austraallane armastab krõbedat päevakohast nalja, armastab täie häälega naerda. Ning «pub'ides» see nali ja naer õige kõla saabki...

Kuid turist jääks üsna välispidiseks vaatlejaks, kui poleks kohalikke, kes hoolitsevad ka asjalikumate kohtumiste eest. Tublit tööd teevad selles osas Nõukogude—Austraalia Sõprusühingu aktivistid niisamuti kui Kanadaski.

Canberras peatusime ainult ühe päeva. Aga The Australian National University sõprusühingu grupp jõudis meid kontakti viia terve rea vastavate erialade töötajatega, jõudis anda ülevaate õppetööst, õpetingimustest, serverida isegi kaks väga maitsekalt söömaaega. Ning Sydney's, niipea kui lennukist maha saime, anti üle kutse olla kahe tunni pärast New South Wales'i Ülikooli inglise kirjanduse osakonnas lantšil. Anglosaksi maade akadeemiline rahvas on alati täpne. Nii tuli jätta majutumismured pärastiseks, kohver hotelli juurde sõitvasse bussi, teha mr. Jago masinaga väike tripp ja rutata ajalt kohale. Ega seal, noore ülikooli õppejõudude klubiruumis, nüüd teab-mis-suuri kirjandusprobleeme arutatud, rohkem viisakuseavaldused vastamisi ja lühiformatsioon. Aga külalislahkuse fakt ise väärrib hindamist. Et šotlastest šeikspirololoog üritas rääkida Balti-Skandinaavia omapärast ja suurte liitlaste poliitika järsust muutumisest pärast sõda ning et talle tuli vastata töölisliikumise ja klassivõitluse ajaloo meenutamisega Baltikumis, on päris arusaadav — kui võtta arvesse kaugelt eemalt vaataja positsiooni, teiselaadilist mõtteviisi, harjumusi, kogu maailmavaadet. Rahvaste enesemääramisõiguste sfääris on ju nimelt Suurbritannia pärast Teist maailmasõda teinud läbi kõige keerukama evolutsiooni. Inglise, kelle naelsterling pole enam maailma esimene valuuta, taipab peagi, et impeeriumid ajas ja ruumis tekivad, kergesti aga sulavad ka üles nagu või päikese käes...

Tolsamal pühapäeval, kui ringleme Sydney' läänepoolses ümbruskon-

¹ Vt. «Looming» nr. 6 ja 7.

nas, leian «Australian Hotel'i» tagasi jõudes eest mrs. Nora McLennani sõnumi. (Telefonistidel on siin nagu Ameerikaski heaks kombeks iga teade saata kirjalikult tupp.) Nora McLennan teatab end tulevat kell kuus mulle järele, mind kutsuvat külla Sydney' PEN-klubi ning tema olevat minu saatjaks . . .

Väga rõõmustav! Aga PEN-klubi, ülemaailmne kirjameeste koondis, kellega meil regulaarseid käibevahekordi ei ole? Teiseks, nagu tean, toimuvad nende kokkutulekud enamasti luksushotellides ja öhturiietuses. Mina aga olen lihtsas hallis reisiülikonnas. Võtan telefoni, et vormilistel põhjustel ära ütelda. Kuid helisev naisehäääl teeb silmapilk selgeks: pole mõtet, kohtumine toimuvat eramajas, täiesti koduses atmosfääris, ilma igasuguste formaliteetideta. Oldagu lahke!

Punkt kell kuus laskume Läti Raadio toimetaja sm. Liepaga vestibüüli ning meile astub vastu energilise olemusega noorevõitu brunett, naerdes juba eemalt: «There you are!» Jah, need me oleme. Aga luba-tagu, kuidas võib ta eneses nii kindel olla. Vaadake, seletab Nora McLennan, olen advokaat, harjunud inimesi esimese pilguga läbi nägema . . . Autoroolis paistab see noor naine olevat sama osav kui inimeste tundmises. Ristleme läbi weekend'ilt saabuvate masinate parvede peagi Kings Crossi välja, sealt edasi mööda siiru-viirutavaid teid üles märke, kuhugi Wallarhu kanti.

Perekond Millard-Hacktin'ite elamu mäeküljel, varjuliste puude all on samasugune kui sajad teised selles piirkonnas. Lahtine rõdu, avar võörastetuba ja söögituba, magamistoad ülal. Kokku viis-kuus ruumi. Muidugi kamin, mitmeid väikseid laudu ja lauakesi võörastetoas — pinda jagub. Lilled laudadel, igihaljad kasvud postamentidel. Graafikat ja kujakesi. Põrand üleni peidetud pehme vaiba alla. Kõik nagu ikka siinmail ja Atlandi ookeani tagagi.

Tutvumine läheb pigem naljatades kui range kombekusega. Heledas kleidis sihvakas perenaine ulatab parema käe, vasakuga juhib tähelepanu rinnale: nagunii ei jää öeldud nimed meelde, seepärast loetagu. Seal seisabki selgelt: Mrs. . . . Kohalolijail on juba nimekaardid rinnas, meiegi saame omad. Ning nõnda on kätt ulatades vaja mitte üksnes viisakalt silma vaadata, vaid ka kähku pilk kaardile heita, et pomiseda kombekohane: «How do you do», mrs. või mr. . . . Praktiline ja lõbus — silmapilk on kontaktid loodud, jutud lahti. Koguneb kahekümne inimese ümber. Nende hulgas on Sydney' Kirjanike Fellowship'i (koondise, sõpruskonna) esimees mr. McLehan, kohaliku PEN-klubi sekretär mrs. Roland, kirjanik Ryss, teatrijuht ja lavakirjanik Thompson. Peale selle ajakirjanduse ja raadio töötajaid. Kahjuks ei jõudnud kõikide nimesid meelde jätta. Vist mitte ära lugesdagi.

Eialgu väike imestus, et vene kirjanik Juri Arbat ei tulnud (tema kord oli lebada haigevoosis!), et esindatud on ainult väikesed Läti ja Eesti. Kuid paratamatusest tehakse silmapilk voorus sõnadega: austraallasedki on väikerahvaks suures anglosaksi rahvaste meres . . . Ja haaratakse reipalt pakutud klaasid. Kes veini, kes viskit, kes konjakit maitstes ja tillukesi sändvitše peale hammustades, nii vesteldakse tükk aega püstijalu. Siis palub perenaine teise tupp kaetud laualt toitu ette võtta ja grupeeruda vastavalt jutujooksule lauakeste äärde. Seal sööme oma traditsioonilise steegi ja joomme kohvi — muidugi kogu aja küsides, vastates, seletades ja informeerides. Meil Liepaga on tegemist, et rahuldada seda huvi, mida meie kauge kodumaa vastu tuntakse. Kõne all on nii majanduslikud, kultuurilised, geograafilised kui ka lingvistilised kü-

simused. Neil ei olewat mitte sagedasti külalisi nii kaugest põhjast ja seletagu nüüd meie, missugune on öieti too kuulus põhjamaa talv, kuidas välja näeb lumi, kuidas inimesed seda taluvad, kas lätlased ja eestlased teineteise keelest aru saavad ja palju muud säärast, mida põhjaniing lõunapoolkera asukad kohtudes ikka vastamisi küsivad. Inimlikult ja lihtsalt.

Pärast kohvi kõhatab mr. McLehan pisut ametlikult, istub tugitooli toa ühte otsa ja palub kõiki poolringis enese vastu aset võtta, et ajada ka sõnake asjalikku juttu. Tegemist olewat PEN-klubi traditsioonilise kokkutulekuga, kus võidavat ka seisukohti võtta ja otsuseid teha, kui vaja. Pangu sekretär mrs. Roland end protokollimiseks valmis. Klubi traditsioon nägevat ette, et külaline või külalised tutvustavad koosliijaile mõnd oma kodumaa kultuuriprobleemi. Kas mina ei oleks nii lahke ja selgitaks, missugused on ja mismoodi töötavad Nõukogude Liidus niinimetatud paksud ajakirjad, eeskätt säärased nagu Moskvast ilmuv «Družba Narodov», mille nimes juba kõlab sama printsiip kui PEN-klubi põhikirjaski.

Selgitan, leian kohase olewat lisada mõni sõna ka «Loomingust» ja «Karogsist» toonitusega, et pakse ajakirju ei ilmu mitte üksi Moskvast, vaid kõikide liiduvabariikide rahvuskeeltes. Muidugi tekitavad taas furoori meie tiraažid ja raamatumüük. Tahetakse teada, kuivõrra tuntakse meil austraalia kirjandust ja näidendeid. Avaneb võimalus vihjata Tallinnas väljaantud austraalia novellivalimikule. Seda peetakse aegunuks, kui kuuldakse esindatud autorite loetelu. Pärast sõda, Inglismaast eemaldumise järel olewat neil kirjandusse tulnud sootuks uus põlvkond uute printsiipide ja seisukohtadega. Pean tunnistama, et tuneme seda vähe, et tihti on inglise keeles kirjutavate autorite vahel raske vahet teha, kes on austraalia, kes kanada, kes briti kirjanik, sest teosed ilmuvad peaaegu samaaegselt igal nimetatud maal ühe- ja samanimelise kirjastuse väljaandel ja Austraalias sündinud kirjanikud elavad tihti Inglismaal, Kanadast pärit autorid aga Austraalias. Nii peame mõnegi puhul küsima, kes on kust.

See võetakse õigeaks ning temperamentne mr. Thompson teeb samas ettepaneku pöörduda valitsusasutuste poole nõudega hoolitseda paremini austraalia kultuuri propaganda ja kirjanduse tutvustamise eest välismaal. Mr. Ryss lisab: võetagu otsusesse ka punkt, et Austraalia Välisministeerium saatkondade kaudu tutvustaks neid teoseid, mis austraalia kirjandusest väärivad tõlkimist teistesse keeltesse.

Ja kohtumisest saab silmapilk PEN-klubi koosolek, kus külaliste osa jääb täiesti kõrvaliseks.

Palutakse järjekorras sõna, väideldakse ja vaieldakse, kuidas paremini korraldada austraalia kirjanduse tutvustamist välismaal. Tüüpiline väikerahva kirjaniku mure. Kodune tundmus!

Viimaks on otsus paberil. Kokku lepitud komisjonile, kes kaalub asja läbi ja töötab välja ettepanekud. Siis pöördutakse taas külaliste poole. Nii sm. Liepalt kui minult päritakse, mida meie oma kirjandusest soovitaksime tõlkida ja mis on juba tõlgitud inglise keelde. Pean taas põhimõtteliselt puudutama hella küsimust, et peale venelaste teised suurrahvad väga loiuult suhtuvad tõlkimisse väikerahvaste keeltest. Toon näiteks Ed. Vilde ja A. H. Tammsaare, räägin nende tõlgete avaldamise raskustest inglise keeles ning püüan veenda, et nende looming võiks huvi pakkuda austraallasest lugejalegi. Kahel käel tuuakse rida paralleele, rõhutatakse, et selles osas on ka PEN-klubi suutnud väga

vähe ära teha. Keegi põrutab otse välja, et ega ei teegi senikaua, kui kirjastused on ärikirjastused ja mitte kultuuriasutused...

Esimees kergitab klaasi rahvaste sõpruse ja koostöö terviseks ning püüab sealjuures sõnu «družba narodov» hääldada nii hästi kui see tal korda läheb.

Lahkume viisakalt esimestena südamlike soovide ja mitmete lantsikutsetega saatjate poolt.

Oli heatujuline, mõnus õhtu. Jäi kokkuvõttes mulje, et meiegi vajaksime ehk kaugematel maadel kaubandusesindajate kõrval inimesi, kes suudavad midagi ära teha ka kultuuripropaganda alal. Vähemalt Austraalias, aga ka Uus-Meremaal ilmnev tõeline huvi Nõukogude Liidu rahvaste kultuurisaavutuste vastu tõendab, et pinda tööks peaks leiduma. Eeskätt intelligentsi hulgas.

Kuid ka tööliste ringis, ametiühingutegelaste ridades on huvi Nõukogudemaa saavutuste vastu suur. Oli juhus käia kohtumas Newcastle'is ja Wollongongis. Üks neist on Sydney'st üle saja miili põhja pool, Austraalia rauamaagikaevanduste ja terasetööstuse keskus, teine seitsmekümne miili ümber lõunas — samuti terasetööstuse linn koos suure väljaveosadama Kemblaga.

Newcastle'is sõidutati meid mitmekordse maja ette, millel ilutses suurte värviliste tähtedega kiri: Workers Club. Harjunud kogema, et töölisorganisatsioonid kapitalistlikes maades asuvad enamasti kuskil kitsas keldris või hoovis, tekkis arusaadavalt kujutlus: kiri liialdab — klubi on hoovimajas. Aga niipea kui sisse astusime ja avaras, laia trepiga hallis vastuvõtjaid kohtasime, oli selge — Newcastle'i Tööliste Klubi, see pole tagasihoidlik kooskäimisekoht, vaid uhke, peaaegu luksuslik kultuurihoone. Üksnes erisaale lugesin kolm: võimlemissaal rootsi seina, maadlusmatti ja kõige muu juurdekuuluvaga, koosolekute saal ja kursuste saal. Viimases ka lava. Peale selle paar avarat söögisali, mitmed ruumid väiksematele gruppidele omavaheliseks kogunemiseks, köögid kahel korrusel, puhvetiruumid, baarid, lugemistoad, raamatukogu... Ei tea öeldagi, mis selles suurepärasel haljastatud rõdule, laiade vahikäikude ning treppidega väga puhtas ja korralikus majas kõik asus. Vaevata seal midagi puudus, mis töölisele või insenerile puhketunnil vajalikuks osutub.

Lühikohtumine toimub ametiühingu kohalike juhtide, sõprusühingu inimeste ja ülikooli mõnede õppejõududega — sõnaga, meid tahab näha Newcastle'i progressiivne, töötav intelligents. Nagu kombeks, toimub esimene püstijalu vestlus õlleklaasiga käes. Siis juhitakse läbi mitme ruumi sinna, kus on kaetud laud. Meid on neli, neid, Newcastle'i inimesi, koguneb kuradi tosin. Lisaks USA mehaanikaproffessor Miller, kes siinses ülikoolis loenguid peab, ja kohalik Hunteri jõe oru poeet Norman Talbot, kirjandusajaloo lektor nii ülikoolis kui Tööliste Klubi kursustel. Mr. Talbotil on kaasas kimp luulevihikuid «XI Hunter Valley Poets + VII». Ta pistab selle igaühele pihku ega häbene vastu võtta viit šillingit. Üsna tavaline siinmail, et autor müütab ise oma raamatuid. Mr. Talbotil on liiatigi tegemist koguteosega, kus esineb kaheksateistkümme poeeti ja millest saadav tulu läheb Harri Jones'i, nende surnud õpetaja mälestuse jäädvustamiseks. Ainult mina saan selle kauni vihu tutvustamise otstarbel sissekirjutatud pühendusega. Vastutasuks teen mr. Talbotile lühi-lühiülevaate eesti poeesiast.

Lauas, mis on rikkalik, aga kaine, kujuneb huvitav olukord. Kohalik

sõprusühingu esimees, samuti Ametiühingute Nõukogu esimees tervitavad meid, külalisi Nõukogude Liidust. Aga seal on ka ameerika teadlane. Ülikooli esindaja ütleb tere tulemast temale. Ning kõik kõnekased on nii kenasti välja peetud rahvaste sõpruse ja koostöö noodil, et ilma Vietnamit suhu võtmata või kedagi agressoriks nimetamata võidakse rääkida vastastikku ulatatud sõpruskätest kui rahu ja humaansuse embleemist. Hiljem selgub, et professor Miller on progressiivse vaimulaadiga teadlane, kellel tuttavaid isegi Tartu Ülikooli õppejõudude hulgas. Nii arendasid siis Töölise Klubi juhid oma diplomaatiat teadlikult kindlal pinnal. Ka meie grupis on teaduserahva ülekaal — kaks geograafi ja üks geneetik-günekoloog. Keelega on raskusi — meie omade inglise keel ei kannu, nemed vene keelt ei oska. Katsun kahe võõra keele tõlkijana edasi-tagasi aidata palju suudan. Aga kui kaks geneetik-günekoloogi paluvad oma spetsiaalküsimusi tõlkida, tõstan käed üles: mis liig, see liig... Ent kaudselt ja kuidagimoodi ühiselt saame viimaks neist eriala-asjadestki jagu. Ning teadlased tunnevad end lahkudes rikkamatena, imestavalt tagasi vaadates kauni Töölise Klubi maja poole, kus ootamatult kohtuti nii mitme ala inimestega...

Muide, «XI Hunter Valley Poets + VII» on huvitav luulevihik, mille kohta koostaja ise eessõnas ütleb, et need kaheksateist autorit ei taotle moodustada mingit koolkonda, vaid kirjutavad kes klassikalises värsis, kes irdriimis, kes vabavärsis, mis Robert Frosti sõnade järgi olevat nagu tennisemäng ilma võrguta, ning kus luuletused Vietnamist esinevat teadlikult kõrva luuletustega kassidest, konnadest, tütarlastest ja mesinädalatest, sest lüürikale pidavat ka oma koht jääma päevakajakirgedest kantud luule kõrval. Oma lühipoemis «Polemic About Poems» võtabki Norman Talbot selle kokku kordusreas: «the inside is dancing, the outside marching» — ka tunnetes tantsides näita, et marsid... Või teisel: sinu südame tants olgu mõtte marss...

Rõõmust tantsiva südamega (et saab sõita!) ja marsivalmis mõttega kihutame ühel novembriõhtupoolikul Wollongongi. On heleterav, meie mõiste järgi südasuvine päike, 35—36 kraadi kuuma, valgest särgist ümber piha piisab. Tee viib mööda Kingsford-Smith'i lennuväljast, ümber Botany Bay', üle pika väinasilla, läbi paari asula Royal National Park'i. See on mitmekümne ruutmiili suurune looduskaitseala, rahvapark, nagu neid leidub siin kümneid, sinna rajatud väljasõidu- ja kämpingukohtadega, kus on lubatud igalühel viibida, kuid keelatud murda puuksa või lilleõit, hoopis rääkimata kaevamisest, ehitamisest või muust, mis looduse ürgset olemist võiks kuidagi muuta. Park asetseb keskelt läbi kolme-neljasaja meetri kõrgusel, otse merest tõusval kiltmaal, mida siin-seal lõhestavad järskude kaljuseintega jõe- ning ojarood, kollakasrohelised kuristikud, kõik täis võsa ja harvalt kasvavaid eukalüptipuid. Laadilt täpselt samasugune kui maastik teel Newcastle'isse.

Mõnelt kaljunukilt pilku kaugemale saates tundub, nagu sõidaksime kanarbikku kasvanud rabas — nii tasane näib lavamaa, tihe kuulus Austraalia «bush», võsa. Ainult — nimed, kui jõuame esimeste asulateni, pargist läbi, on teised, kummaliselt tuttava kõlaga, kuid kirjutatud võõralt. Näiteks: Lilly Pilly ja Illavarra. Viimane meenutab vägisi Soome Illivaarat, kuigi olevat vana aborigeenide kohanimi. Muide, Illavarras avastati varakult Austraalia parima kivisöe varud ning kaevandamine käib seal praegugi. Kogu Wollongongi terasetööstus põhineb

õieti Illavarra sõel ja Cordeaux' paisuvel. Rauamaak tuuakse siia teisalt, sisemaalt.

Mõni miil enne Wollongongi rühub tee võsast välja, lagedale platooservale vastu ookeani. Glint nagu umbes meil Ontikal, aga palju kõrgem. All lai madal rannariba, kohati kaljune-kivine ja metsistunud, kohati puhas liivarand mitmekordsete murdudega. Üles kolmesaja meetri kõrgusse nende müha ei kosta, aga silmale jätab võimsa mulje. Niisamuti kui eemal sumus sinetav Wollongongi oma tuhandete punasekatuseliste elamute, tehasekorstnate ja aedadega. Peatume, imetleme korduvalt seda järsku mandrijoont, võitmatut tóket igavesti ründava laine teel. Vesi muidugi õonestab maa, isegi kivi kehasse koopad ja lõukad. Kuid nii pikkamisi, et murenev kalju selle aja jooksul pudendab lainesse liivamassi, mis võtab vee jõu. Looduses toimuvad järsemadki muudatused pikkade ettevalmistuste järel...

Üsna Wollongongi külje all loeme teeviidalt: Sublime Lookout Point — parim vaatluspunkt. Neljasaja meetri kõrgune kaljuserv on hoolikalt kaitstud traatvõrgust taraga, päris äärele ei lastagi — ohtlik. Ning vaatlusväljakule, etteulatuvale kaljuninale on püstitatud kivitahvel kirjaga: «This beautiful view is a silent reminder of God's sublime love for us» — see ilus vaade on vaikseks meenutajaks jumala ülimest armastusest meie vastu. Muidugi sektantide propaganda oma kirikule, mis asetseb siinsamas tee ääres. Kuidas küll inimene oma kasuks püüab tõlgitseda looduse olemust! Nagu saaks ta ise sellega vägevamaks ja võimsamaks!

Tee alla on raiutud läbi kalju, serpentiinitav ning keerlev nagu ikka mägiteed. Wollongong algab madalate aedadesse peitunud elamutega. Meid võtab vastu ja tervitab kõlavas vene keeles mr. Pavel Jolkin. Ta on 1914. aastal tulnud siia Volga-mailt, Marist, töötanud mitmel alal, praegu 76 aastat vana, kuid korraldab sõprusühingu liinis näitusi ja loenguid nõukogude kultuurist, on ühingu aktivist. Tema juhibki meid Kembla sadama rajooni, maja juurde, mille ukse kohalt loeme: Waterside Workers Club. Sõna-sõnalt tähendab see: veeäärsete (-poolsete) tööliste klubi. Kuid tegemist on muidugi sadamatöölisega. Ja sedapuhku me enam ei eksi — suur kahekordne maja on tervenisti sadamatöölisete kasutada, nende peakorter. Selleks ostetud ja vajaduste kohaselt ümber ehitatud, nagu selgub.

Sisse astudes satume kohe avarasse, mitmekümne lauaga salongi või ajaviiteruumi. Meid tervitavad ametiühingu juhid eesotsas esimees J. Watsoniga ja — vahutavate õlleklaasidega. Õllejoomises olevat Austraalia maailmas kolmandal, Wollongong koguni esimesel kohal. Palavaga muud ei minevatki, kutsutakse üles maitsma. Maitseme. Lükatakse paar lauda kokku, tuuakse lauale veel õlleklaase ja «chips» — praetud-kuivatatud kartulilipse, mis on siin õllekõrvaseks. Näib, koos on terve «veeäärsete» ametiühingu juhatus. Mitu meest, kes on maipidustustel käinud Moskvas, üks möödunud suvel parteidelegatsiooniga koguni Tallinnas ja Kohtla-Järvel. Tervitatakse lihtsalt ja tseremoonitsemata. Vastame samaga, soovides «waterside»-rahvale ja nende majale edu. Nemad omalt poolt ei unusta soovimast kordaminekut meie hiigel-tööle — sotsialismi ehitamisele.

Mõnevõrra on siin kõik lihtsam kui Newcastle'is, kuid vastavalt sellele ka kodusem. Kõnede pidamiseni ei minda. Igaüks ütleb oma mõtte välja niisama, istudes. Igaüks hoolitseb ka enda ja oma naabri klaasi eest ise — teenindamist ei ole. Vestluskäigus ei märganud ma, millal

mr. Watson minu kõrvalt kadus. Järsku näen, kuidas ta lauale asetab pokaali valge vedelikuga. Mis see on? Vodka, ütleb ta. Venelased ju joovat vodkat. Tema ei teadvat, mis see väärt on, polevat kunagi maitanud . . . Külalislahkus! Palun teda siis maitsta. Ta teeb üsna kibeda näo. Ning kuna ka minust ei ole ilma sakusmendita viinavõtjat, «nuusutame» seda klaasikest vaheldumisi, kuni on minek käes, mõlemad õnnelikud, et pääsesime kangest joogist . . . Kuid mr. Watsoni võrratu ennastohverdav külalislahkus jääb üheks toredamaks mälestuseks Austraaliast.

Läheme läbi mängude- ja spordisaali. Ruumi ühes otsas, vaheseinaga eraldatud nii salongist kui spordisaalist, on üles seatud kuulsad austraalia «ühekäelised bandiidid» — pokkeriautomaadid. Mänguhaiged, nende hulgas juba ka paar juhatuse lauas istunud meest, on kibedas «töös»: kang laksub ja mündid kõlisevad. Kord automaati, kord mänguri tasku kadudes . . . «Hirmus töbi,» märgib mr. Watson mööda minnes. «Austraalia nuhtlus. Kes sellele kord käe annab, on kadunud!» vihjab Tallinnas käinud iirlasele. Oleks võinud ametiühingus kõva mees olla, aga mängukurat kiusab nii, et pidin endale järeltulijat otsima nooremate hulgast . . . (Mr. Watson on kolmkümmend aastat ametiühingut juhtinud, läheb pensionile ja tõmbub kõrvale ka ametiühingu tööst.) Uus, tulevase esimehe kandidaat, kolmekümne ümber George, ongi meiega ning meil ei jää muud kui soovida, et tema ametiaeg poleks lühem «terasköva», nagu öeldakse, Watsoni ajast . . . Teisel korrusel, väiksemas saalis, ootab õhtulaud. Kõrval, suuremas, algab parajasti pulmapidu. Noorpaari tervitatakse marsiga, mängitakse valss, kõlistatakse tervisejoogiklaase — kõik nagu põhjas, meie pool ekvaatoritki. Töölisrahvas muidugi ja luksust ei ole. Aga õhturiietust küll. Ja pulmatuju parasjagu ka.

Lauas meenutatakse, kuidas «waterside-mehed» sõja algul aidanud üht nõukogude laeva, mis ootamatult tulnud Kemblasse vee- ja toiduvarusid täiendama, et kodusadamasse jõuda. Vana töölisajakirjanik Bob kurdab lood väga halvad olevat austraalia noorsoo ideaalidega. Aetavat taga lõbu. Ühiskondlikust tööst, nagu eelmine põlv teinud, ei tahetavat palju teada. Tema- ja Jolkini-taolised taadid seepärast pidavatki vedama organisatsioonilises tegevuses. Jolkin üksi korraldanud Nõukogude Liidu foto- ja nukunäituse, millel olnud suur edu isegi Sydney's. Hetkel on see näitus kokkupakitult Jolkini maja kuuris, ootab ülespanekut Newcastle'is, ning enne ta meid Wollongongist ära ei lasegi, kui viib vaatama. Uhked nukud, toredad pildid — 145 000 elanikuga tööstuslinnas võis sellel tõesti menu olla. Nii harva satub siia maailmamerede taha midagi otse Nõukogude Liidust. (Teated ja uudisedki tulevad kaude, Londoni või New Yorgi agentuuride vahendusel.) Veel harvem satub siia inimesi nagu meie. Seepärast tahetakse näha, kätt suruda, ilma et midagi olulist just öelda olekski . . .

Tagasiteel märkan austraallaste omamoodi täiendust: tee telgjoonel on asfaldisse asetatud hõõgkehad, mida ületada ei tohi — tee sõidusuuna peenral umbes meetrikõrgused punaselt hõõguvate otstega tulbad. Sääraselt tähistatud teel, kus vastutulijate vool peaaegu kunagi ei katke, on pimedas palju kergem sõita. Ohutum ka. Kuskil lagedal nukil peatume ja otsime taevast kuulsat Lõunaristi. Asjata. Tol õhtul on Austraalia madalam taevakaar sama sonnune kui mitmel eelmiselgi. Kõrgel seniidis särab ainult Sõel — vana tuttav põhjapoolkeralt . . .

Sydney's räägiti klubidest, kus käidavat koos peamiselt laulmas ja laulu kuulamas. Sinna ei sattunud. Aga neid paistis vägagi meenutavat

sõprusühingus korraldatud lahkumisõhtu, mis ei jäänud sugugi maha täies isetegevuse korras arenevast klubiõhtust. Pärast lühidaid tervitusõnu ja kingituste vahetamist astus vanem hästi ravitud habemega mees kahe daami saatel poodiumile ja esitas temperamentse Wales'ist päri-neva rahvalaulu. (Selgus, et tegemist oli tuntud austraalia kirjaniku ning pärismaalaste õiguste eest võitleja Jack Kellyga.) Pikemalt palu-mata laulis Kelly veel paar naljatlevat kupleedki. Siis läks keset saali noorem mees, kitarr käes. Vaatas ringi, istus jalad ristas põrandale ning lasi kitarril saatel kuulda pika lugulaulu lambast, sellest lambatallest, kes inimesele oma viimase villa annab ja kõikide lõbude kulud kannab. Sisult oli see nuketega ballaad päevaküsimuste kohta. Samuti kui kol-manda mehe laul, milles jutustati habemeajajast ja habemenoast kuskil kõrbeüksinduses... Säärased, kerge kallakuga päevaprobleemidesse, olevat ka nood laulud, mida lauldakse noorte klubides. Neis avaldab austraallane, kelle käsutuses pole ei trükimasinat ega ajalehte, oma suhtumist eluprobleemidesse. Isetegevus kõige ehtsamal kujul... Tol õhtul areneb see koguni rahvusvaheliseks. Õhtu austraallasest juht kutsub üles kohalolevaid vene seltsimehi laulma vene laulu. Nad alus-tavad võimsa «Baikaliga», aga kuna häälematerjal hästi ei kannu, otsus-tame Voldemar Pansoga appi karata ja viimegi «Baikali» fortissimoga lõpule... Muidugi kiiduavaldused. Muidugi uued laulud — vene reper-tuaar on ju rikkalik. Viimaks — ja nüüd juba vene seltsimeeste nõu-del — ei jää muud üle, kui tuleb meil Pansoga teha üks vägev duett eesti rahvalikust laulust «Vändra metsas, Pärnumaal». Panso kannab veel ette ka ühe August Sanga luuletuse, et eesti keele kõla puhtalt kostma jääks kahe suure — inglise ja vene keele kõrvale... Improvi-seeritumat rahvusvahelise repertuaariga õhtut ei saa tahtagi!

Ühest üllatavastki kohtumisest — kohtumisest peaaegu iseenesega — tuleb rääkida. See toimus «New World Booksellers» — siis Uue Maa-ilma raamatumüüjate juures Pitt Street'il, Sydney's. Kutsuti tutvuma magasiniga, mis on äriavahekorras Moskva «Meždunarodnaja Knigaga», müüb ka nõukogude raamatuid. Suur ilus, lahtiste lettide ja laoruu-midega äri. Ostja võib valida ise, mida soovib. Üks vanematest töötaja-test on rahvuselt venelane, jutustab, mis tal uuemat müügil. Küsin, kas on Sydney'sse sattunud ka liidurahvaste kirjanduse tõlkeid, kas on neil tegemist olnud Smuuli-, Jakobsoni-, Lätise-nimeliste autoritega? Vist mitte, arvab ta ning mina olen valmis põhjama «Meždunarodnaja Kniga» levitamissüsteemi. Ruumid on sopilised, jalutan ja silmitsen riuleid täis mitme eriala kirjandust. Järsku lähevad silmad suureks: vastu vaat-ab mü enese nimi reisiraamatu «Mitmest kaarest» päral... Edasi avastan terve Eesti-Läti osakonna. See on surutud küll taganurka, aga ta pole sugugi vaene. Leberechti «Vassarite paleed», Hindi «Tuuline rand», Toominga «Kaksteist aastat», A. Beekmani «Väikesed inimesed», Tennovi «Noormees heast perekonnast», Kuusbergi «Andres Lapeteus», Maasiku «Seitsme küla teedel», Sanga «Sada laulu» ja rida teisigi auto-reid, mõnest teosest koguni kümnekond eksemplari. Edasi «Tallinna juht», «Eesti NSV ajalugu» ja mitmeid-mitmeid tõlketekeseid. Ka lätlaste riitulil on hulk raamatuid. Nende sortimenti ma hinnata ei oska. Aga seal nad on, kauge Sydney' ühel hämaral nurgariiulil, ootavad ostjaid niisamuti kui eestikeelsedki.

Kuna esimene vastus minu küsimusele Nõukogude Liidu rahvaste kirjanduse tõlgete kohta oli eitav, ei tasu müüjaid pikemalt tülitada...

Alles mõni aeg hiljem kuulen Aucklandis, Uus-Meremaal, et keegi eestlane käinud Sydney's ja toonud ühest sealset raamatukauplusest hea sületäie eestikeelset kirjandust. Kas avastas ta selle «varamu» sama iseseisvalt ja üllatuslikult nagu mina või on kaupluses siiski olemas inimene, kes Baltimaade kirjanduses orienteerub — ei tea. Hea seegi, kui kohalikud eestlased teavad, ise oskavad otsida. Veel toredam, et meie raamat Austraaliasse tee on leidnud. Pole viga, et esialgu ainult omas keeles . . .

Hoopis iseäralik kohtumine toimus supelsõidul Hawkesbury jõe suudmelahelale Thurra-Murras. Läksime mitme masinaga. Kaotasime üksteist silmist juba linna vahel. Ilm öeldi olevat ligi sada — 38 kraadi Celsiust, päike kõrvetav, aastaaja kohta raske siinsetelegi, mis rääkida meist. Autoklaasid olid küll kõik alla keeratud, aga sõidutuul, seegi tun otsekui hõõguvast ahjust. Lihtsalt lõõtsutasime, nahk higis. Muidugi esimene asi, kui kohale jõuti — vette! Siinmail on aga niisugune komme, et lahti riietutakse valveta riietusruumis ja viiakse siis asjad autosse. Sõidutaja parkis masina puu varju — et pärast sisse minnes polster ei kõrvetaks — ning meie, põhjamaalased, lippasime lahti riietuma. Kõik arenes normaalselt. Aga kui hoonest asfaldile astusime, et riided paar-kümmend meetrit eemal seisvasse autosse panna, läks lahti päris tempoka jalatõstmisega tants. Aina kiirenevas taktis . . . Asfalt otse põletas ja paljad tallad särisesid . . . Sõprusühingu inimesed jooksid päästjatenast vastu — nad olid veel riides — ja kihutasid meid vette . . . Nii kohtasid siis sõbrad sõpru Austraalia asfaldil nagu kalad tulisel pannil. Võis see alles kõrvalt vaadates pilt olla, kuidas muidu soliidsed turistid «päästjaile» jalgu pildudes lähenesid ja aina aietasid . . .

Kuid lugu ei lõppenud sellega. Teinud oma tuurid kibesoolases ja muidugi vähekarastavas, leiges vees, oli vaja üle asfaldi tagasi lipata ja auto juurest riietega supelmajja, et end soolast puhtaks uhta, riie-tada. Katsusin seda vaevateekonda lühendada üle muru loovimisega. Keelatud see ju pole. Aga sattusin vihma käest räästa alla: pinnas oli kivi-kõva, madal, näivalt pehme muru täis ogasid ja astlaid — astu nagu kibuvitsapõõsasse. Seal siis meenuski mulle ühe vana eestlasest kulla-otsija jutt soojast ja toredast Austraaliast . . .

. . . Austraalias, jah, võid magada igal pool, külm ära ei võta, kui oled õppinud kivivoodis magama . . . Ja ega keegi sind ära ka ei söö, kiskjaid loomi siin ei ole . . . Maod, noh, neid on sada üks liiki, aga kõik peale ühe kõlbavad supiks . . . Ja teate, suurepärase supp. Bush'is ei saa midagi ära põlata, kui häda käes . . . Kord oli mul tore koer, päästis kõrbes minu ja ka enda elu. Ah et kuidas? Käime ja käime juba mitu päeva, kott tühi ja kõht tühi. Midagi ette ei satu, mis sünniks hamba alla panna. Kellegagi kokku ei juhtu. Oma nina vajub järjest enam norgu ja koera saba jalge vahele . . . KÜsin temalt, et kulla sõber, milleks sulle saba? Asjata vead järele ja vaevad ennast . . . Lõin saba maha, keetsin sellest suurepärase supi. Ise sõin leeme ja liha, koer sai kondid. Olimegi mõle-mad pääsenud . . .

Jah, Austraalia on soe, on ilus, aga — on ka karune ja karm. Kui tegime kord juttu, et kas oleks võimalik pääseda üle Sinimägede süda-maale, kõrbealadele, vangutati kaastundlikult pead: teie ei pea seal vastu, lihtsalt sulate üles . . .

Parem on, et ei kippunud katsuma, kuidas elavalt üles sulatakse . . . Nägin samal päeval, kuidas emud, Austraalia mustjaspruunid ja ana-

linnud, läbini omad ja kodused, loomaia traatvõrgu taga, nokad laiali lahti, õhku ahmisid, lõõtsutasid ja vist ka higistasid — nagu piitsutatavad hobused pikal teel — ning mu põhjamaalase-illusioonidel lõunamandri võludest kõrbesid lõplikult tiivad...

...Ära lenda kõrgemale, kui tiivad kannavad, õpetab anekdoot varblasest, ja ära usu, et kõik soe on kondile kasulik...

Millest ja kuidas?

Tuhat viissada ja rohkem aastat elas legend Terra australis incognita'st.

Saja viiekümne aastaga sai tõelisest ürgmetsikust Austraaliast, maailma kuuendast kontinendist, riik, millega tuleb arvestada.

Aga legend jäi — legend piiritute võimaluste maast. Jäi ja elab edasi. Vähemalt kapitalistlikus Läänes. Ning mitte aluseta. Selle kontinendi ressursse põhjalikumalt veel ei tuntagi, rääkimata nende tarvituselevõtmisest inimkonna hüvanguks. Territooriumil, mis umbkaudu võrdub Euroopaga, elab ainult 11 miljonit inimest — kuuskümmend korda vähem kui Euroopas —, aga ometi annavad nad iga aasta kolmandiku kogu maailma villast, pürivad esikohale seatina tootmises ning jäävad loomaliha ekspordimises maha üksnes Argentiinast, kelle rahvaarv on Austraalia omast kaks korda suurem. Tähendab, peale soodustavate kliimatiliste tingimuste peab olema väga võimekas ka tootja ise — inimene.

Peaaegu igal niinimetatud «vanal» maal on oma peatööharu, väljakujunenud spetsialiteet, millega tegeleb valdav osa rahvastikust, mis teda iseloomustab. Austraalia on tootjate peres suhteliselt «noor», uus jõud. Aga kui vaadata üht tema tegevusharu, lambakasvatust, katsuda enesele luua sellest kujutlus, sugeneb silme ette kummaline pilt. Iga austraallane, kaasa arvatud raugad ja imikud, ükskõik kus ta ka ei liigu, olgu maal või linnas, ajab enda ees viieteistkümnepoolist lambakarja... 170 miljonit lammast — see on tohtu arv 11 miljoni elaniku kohta, kellest tegelikult üksnes tühine protsent tegeleb otseselt nende kasvatamisega. Enesestmõistetavalt peab selle protsendi töö olema väga viljakas, kõrge tootlikkusega. Teisiti ei suudaks Austraalia oma esikohta maailma villatootjana säilitada.

Kuid töö intensiivsus ei avaldu üksnes lambakasvatuses. Ka veisekasvatuses on Austraalia maailma juhtivaid maid, pärast USA-d, Prantsusmaad, Kanadat ja teisi oma 2,3 miljoni kariloomaga seitsmendal kohal. Muidugi, soodsad looduslikud tingimused — see on asja üks külg. Ent oleks vääri alahinnata inimese tööd ja hoolt. Karjakasvatuses ei tulda kunagi toime ainult tehnika või automaatikaga. Austraalias on tootvate jõudude kasinusele vaatamata karjakasvatus suhteliselt laialdane. Seda harrastatakse ökonoomselt, hea majandusliku kasuteguriga, jäädes aastakümneid võistlusvõimeliseks maailmaturu ebastabiilsetes kõikumistes ning olles omast kohast koguni müügitingimuste kaasakujundajaks.

Kas see kõik ei räägi enam kui selget keelt ühe suhteliselt väikese rahva suurest töökestest, tema tootmisvõime osatähtsusest maailma mastaabis? Euroopas on mitmeid suuremaid rahvaid, kelle majanduslik erikaal nii kaugele ei ulatu.

Põhjuste selgitamisel märgib sõidutaja mr. Jago peale muu ka inimese, austraallase psühholoogiat. Miks mitte!

Puhas sinetav taevas, ergav päike — täna, homme ja ülehomme, tihti kuid järjest. Niisugune on Austraalia, optimismile, ettevõtlikkusele õhutav manner. Kuid ta on ühtlasi ka sügavate varjude, teravate kontrastide maa. Kui mägi, siis tuhandetahulise monstrumina keset tasan-dikku, püstloodis nagu sein, hall ja habetunud, sügava musta varjuga. Kui legendik, siis nii lage, et miilide tagant paistab kätte hüppav rohu-tirts... Kui pilves — siis nii paksus, et tundub hämarana. Kui selge — siis päikese-kõrvetatud, nii et pinnas praksub ja praguneb jalge all. Kui aga viskab vihma — siis valinguviisi, lausveena, mis külvised ära uhub, mulla jõgedesse viib. Tuleb kuiv — siis nii halastamatu, et kõrbeb rohi ja kärvavad lambad...

Pooltoone, mahedaid üleminekuid siinne loodus ei tunne, koitu ja ehagi jätkub ainult mõneks minutiks. Kõik tema avaldused on täie-häälelised, täievärvilised, forte fortissimoni kippuvad, otsekui võimsaist kirepuhanguist juhitud. Ka lilled ja linnud — värvilt.

Kui oleks olemas puhtalt selle mandri elutingimustes kujunenud inimene, kes määraks ja otsustaks, küllap kajastuksid tema psüühikas, tegumoeski vastukäimised, teravad valguse- ja varjupooled. Aga Aust-raalia inimene, too tagasisurutud ja endassetõmbunud mustanahaline — tema ei tõsta enam oma vibu. Põhjapoolkeralt tulnud valge on ta ära kohutanud, kõrvale tõrjunud, nii päikesepaiste kui ka maa õnnistuse omaks teinud, ise austraallaseks saanud...

Ja päike paistab, elujõgi voolab. Päike paistab ning pilve ei ole — vist mitte kübetki terve Austraalia kohal. Nii selge ja puhas on hommi-kune taevas. Lootusrikas, pilvekriimuta nagu selle rikka maa arengu-perspektiivid...

Meil kui igipõlise põllumajandusliku maa inimestel on oma kujutlused. Langetasin lause, et imperialismi tüüpiliseks nähtuseks on sundida koloniaalmaad rahuldama emamaa vajadusi toor- ja toiduainetega. Ing-lise tööstus vajas villa — austraallastest tehti lambakasvatajad. Inglise vajas leiba, liha ja võid — Austraalia uudismaa karjad pidid seda andma. Mida odavamalt, seda parem. Eks selles nende tootmisharude väljaarendamise saladus seisagi...

Sain üsna terava vastulöögi.

... Austraalia tootmisvõime ületab ammu Inglise turu mahutusvõi-malused. Kas on õige maad, mis turustab oma saadusi müügihuve sil-mas pidades, nimetada koloniaalmaaks? Seda ei luba ka toodanguprofiili avarus, mitmekesisus... Muidugi suunas Austraalia majandust kord Inglise turg. See oli Austraalia noorpõlves. Nüüd oleme sellest east väljas. Kas teate nimetada mõnd koloniaalmaad, kas või endistki, kellel oleks oma laevaehitus, oma autotööstus? küsiti üsna iseteadvalt.

Istudes parajasti kenas, mugavas «Holdenis», oli võimatu eitada Aust-raalia autotööstust. Pealegi kui neid autosid kohtab igal sammul. Ka laevaehitusest koloniaalmail polnud kujutlust. Nii väitsin: Belgias on «General Motors'i» montaažitsehhid, kus USA autosid kokku monteeri-takse kogu Euroopa jaoks. Kuivõrra «Holdengi» on puhtalt austraal-lane, seda teate muidugi teie.

... «Holden» on viimase pulgani tehtud Austraalias, austraallase aru ja kätega. Ainult kapital, jah, on ühine «General Motors'iga».

Kapital, tähendab peremehed ja — patendid?

... Kui paljude on neid, kes kasutavad ainult omi originaalpatente? Kogu maailma tööstustegevus on vastastikku patentidega seotud. Ja kapital — sellel ei ole ju kodumaad.

L. Muuga

Autoportree (Õli) 1957

Õige. Niihästi Austraalia autotööstus kui ka teised alad arenevad välisinvesteeringute varal. Inglise, USA, aga ka mitmete teiste maade kapitalimahutused teenivad siin häid protsente.

Austraallane, tänapäevane ja kaasaegne, tööpoolest ei tegele ainuüksi karja või põlluga. Kuigi siin haarasid alles 150 aastat tagasi «skwatterid» (omavõllilised maade röövijad) aborigeenidelt tohutuid territooriume ja asusid rajama algelist tootmist — hiigelmõõtmetes lamba- ning loomakasvatust —, on ta viimaste aastakümnete kestel kujunenud tööstuslikult arenenud maaks, kus masinatest kuni kunstkiuni valmistatakse kõike, mida inimene vajab.

Eeldused olid suurepärased. Kõigepealt maavarade poolest. Statistika näitab, et Austraalia toodab aastas inimese kohta 300 kg terast ja 30 grammi kulda. See üksi pole määrav. Kui heita pilk Austraalia maapõuevarade kaardile, kirendab see märkidest, mis räägivad kivisöe, rauamaagi, tina, tsingi, hõbeda, vase, kulla, plaatina, mangaani, antiimoni, tantaali, volframi — jah, isegi uraanimuldade rikkalikest leiukohtadest. Ka naftaotsimine on mitmel pool käimas. Tootma pandud seni ainult üks leiukoht Moonie's, Queenslandis, mis aga omatarvidusest katab tühise osa.

Vastavalt mineraalide ja metallimuldade avastamisele arenes nende kaevandamine ning töötlemine. 1965. aastal tõusis Austraalia terasetoodang üle 5 miljoni tonni ning peab plaani kohaselt paari järgmise jooksul suurenema 7—8 milj. tonnini, kui täisvõimsuse kätte saavad uued Whyalla ja Kwinana tehased. Kogus isenesest ei ole suur, kui seda võrrelda maailma juhtivate tööstusmaadega. Kuid Austraalia rahvaarvu seisukohast niisama väljapaistev kui karjakasvatus. Seda enam, et Austraalia vasttehtud kokkuleppe kohaselt kujuneb üheks tähtsamaks Jaapani tööstuse varustajaks terasega. Niisiis, uus Austraalia-Aasia jõuüksus, mis läheb oma teed, sõltumatult Läänest, vanast tööstusmaailmast. Kas ei ütle see midagi uut ka poliitikas?

Austraalia vasevarude suurust ei ole veel õieti kindlaks määratudki. Selle tootmine on Teise maailmasõja järelaastatel neljakordistunud ja ulatus 1965. a. 110 000 tonnini. Uute leiukohtade arvel Põhjaterritooriumil tõuseb peagi tunduvalt. Samuti areneb kiiresti tsingi töötlemine. Kui kõrvale jätta Nõukogude Liit, on Austraalia tsingitootjana maailmas kolmandal kohal. Boksiiti on kontinendil rikkalikult — alumiiniumi tootmist ei piira miski. Ja vastavalt uraanimaakide kaevandamise arenemisele loomulikult areneb ka aatomienergia tootmine.

On loomulik, et rahvas, kelle käsutuses seisavad sääraseid toorainevarusid, tungleb ise nende ümbertöötamisele, tööstuse arendamisele. Üheks suuremaks tööstusharuks on kujunemas laevaehitus. Austraalia laevadokkides leiab rakendamist üle 1,2 miljoni inimese — rohkem kui neljandik kogu tootvast tööjõust. Uusi suuri dokke Whyallas peetakse võimeliseks andma kuni 50 000-tonniseid laevu. Üksnes Riikliku Laevaehituse Valitsuse tellimustel töötati 1965. a. üle saja väikese ja 15 suurema laeva kallal, kogutonnažiga umbes pool miljonit.

Nii tootmise kui ka transpordi huvides arendatakse Austraalias juba sõjaeelsetest aegadest alates oma masina- ja mootoritööstust. Ei tehta mitte üksi automootoreid. Investeeringuid masinatööstusse, mis valmistab agregaatide ehitustele, põllumajandusele ja mujale, hinnatakse üle 500 miljoni dollari. Umbes 150 000 töölist arvatakse tegelevat uute autode valmistamisega, kolm korda rohkem ehk 12 protsenti kogu Austraalia

tööjõust olevat rakendatud mootorijõul liikuvate mehhanismide tootmisse või nende remonditöösse. Siia hulka kuuluvad muidugi peale «Holdeni» ka Briti ja Ameerika sõsarettevõtted. Austraalia on autode poolest neljandal kohal maailmas. Aga Austraalia ka ekspordib neid. 1964/65. majandusaastal 11 000 sõidu- ja 700 veomasinat, üldsummas 16 miljoni dollari eest. Nii et mr. Jagol on omast kohast õigus: Austraalia on koloniaalmaad east välja kasvamas. Ainult... kuid sellest hiljem.

Austraalia teeb ise ka traktoreid, ekskavaatoreid, kombaine, mida põllumajandus ja kaevandustööstus vajavad. Samuti raudtee veereva koosseisu vahendeid kuni diisel-elektriveduriteni, mida koguni Aasia riikidessegi eksporditakse. Austraalia insener-tehnilised jõud on jagu saanud ka peenmehaanika loomise raskustest: valmistatakse mitmesuguseid elektrilisi täpsus-mööteriistu, materjalide töötlemise vahendeid ja igasugust juhtmaterjali. 85 protsenti kogu kontinendil müüdavatest elektrimootoritest, olgu tibatillukesed mikromootorid või võimsad ajamid, on tehtud Austraalias. Tööstusharu on suhteliselt uus, rajatud peamiselt sõjajärgsetel aastatel, aga võistlusvõimeline, ei jää kvaliteedi poolest maha Lääne parematest.

Keemiatööstus tugineb kohalikule toorainele ja toodab eeskätt kunstväetisi, ravimeid, kosmeetikatarbeid, taimekaitsevahendeid, plastikaate ja kunstkiu lähtematerjale.

Tekstiilitööstust peetakse Austraalia kõige vanemaks ja laialdasemaks, eeskätt villase riide ja teiste villaste esemete tootmist. Puuvilla ketramine ja kudumine algas hiljem. Villase osas on Austraalia tööstus võimeline rahuldama kogu elanikkonda, puuvillasega aga mitte viiendikkugi. Ülejäänud tuleb väljastpoolt, peamiselt Inglismaalt ja Jaapanist. Puuvilla, ehkki selle kasvatamisega Queenslandis katsetati juba aastakümneid, toodab Austraalia ainult kolmandiku võrra tarbimiskogusest. Puuvilla kasvatamiseks vajalikud niisutatavad maa-alad on olemas ning lähematel aastatel kavatakse külvipinda tunduvalt suurendada. Praegu arvatakse puuvilla ja selle ümbertöötamisega tegelevat umbes 15 protsenti tööjõust.

Oma tselluloosimassi- ja paberitarvidusest toodab Austraalia keskmiselt 60 protsenti. Toormaterjaliks on peamiselt kõva «gum» — eukalüpti teatav liik. Valmistoodangust lõviosa moodustab ajalehepaber. On koostatud kavad paberitoodangu tõstmiseks. Piirid sellele seab kohase toormaterjali vähesus. Austraalia jääb esialgu paberit importivaks maaks.

800 000 ruutmiilist ehk rohkem kui veerandist pinnast, mida peetakse metsaalaks, on ainult üks kahekümnendik sellist metsa, mis väärib ülestöötamist. Seegi niisketel rannikualadel. Kuival sisemaal pole muud kui tulepuuks kõlbav võsa ja räga. Nii ei saa rääkida metsa ülestöötamisest. Vastupidi: tehakse ettevalmistusi suuremate maa-alade järkjärguliseks metsastamiseks. Kuna valdav osa kehvast metsamaast kuulub riigile, on metsaistutamine kergesti teostatav.

Kliimatiliste tingimuste poolest on need Austraalia alad, kus küllaldaselt vihma sajab, nagu põhja-, kirde- ja kagurannik, suurepärased puuvilja kasvatamise alad. Alates troopikavöötmee ananassist, papaiaist ja mangost, kasvab siin kuni jahedamate lõunapoolsete laiuskraadideni igat liiki puuvilju ja marju, lõunas kaasa arvatud ka maasikad ja mustad sõstrad. Eeltingimustest lähtudes ongi puuviljakasvatus kujunemas üheks väljapaistvaks tegevusharuks. Kuigi viljeluspinnast selle all pole 1,5 protsenti, annab puuvili üle 14 protsendi kogu põllumajanduse

toodanguväärtusest. Austraalia ekspordib hulgi puuvilja, valmistab konserve ja häid veine.

Sõidame — ees sinetavate mägede poole. Enne Nepeani jõge möödume paarist toredast viinamarjaistandusest. Käib parajasti kunstlik vihmutamine, kümned masinpiserdajad joonistavad tumeroheliste toetatud kasvude kohale sadu risti-rästi veiklemaid vikerkaari. Ei saa imetlemata jätta seda inimmõistusega kevadhaljusele lisatud värvirikkust.

... Inimese mõistus, jah, urahtab roolimees. Aga kõik need istandused kuuluvad suurtele korporatsioonidele, mitte üksikinimesele, töötavale farmerile. Liiga kallis... Valdav osa Austraalia ananassi-, apelsini-, viinamarja-, banaani-, üldse puuviljaistandustest on kapitaligruppide käes... Iga salat, mis te kuskil lauas sööte, kirjutab mõnikümne senti trusti deebetisse...

Siin maal on nimelt kombeks iga söömaaeg lõpetada tingimata puuviljasalatiga. Ananassi, aprikoosi ja apelsini tarbimine on suur nii toorelt kui konserveeritult. Maitsev ja tervislik. Ning tarvitaja maksab ikka tootjale. Suurtootjale pigem vähem kui rohkem. Kolhoosid ja sovhoosid on samuti suurtootjad, ehkki töötavad teistel alustel.

... Selles aluses asja tuum seisvatki. Austraalias toimuv põllumajanduslike tootmisvahendite koondamine käivat suurkapitali huvides farmerite pauperiseerumise arvel... Väga huvitavad olevat selles suhtes viimase rahvaloenduse andmed 1961. aastast. Iseseisvaid farmereid loeti tollal 280 000 ehk 2,7 protsenti rahvastikust. Praegu on see arv juba palju väiksem. Kui näiteks 1921. a. loeti rahvaarvust 16 protsenti isetöötavateks väikeettevõtjateks (farmerid, töökojaomanikud jne.), siis 1954. a. oli neid järel 11 ja 1961. a. ainult 6,3 protsenti. Kümme protsenti neist neelas vahepeal suurkapital. Palgatöölise arv nimelt kasvas samal ajal 77 protsendilt 83-le. Tööjookasutajate üldprotsent aga jäi endiseks. Ilmne, et suurkapital teeb väikeettevõtjaist oma palgalised... Palgatööjõuga toodetaksegi Austraalias praegu valdav osa puuviljadest.

Aga kas see pole seadusepärane kapitalistliku süsteemi tee — tee sotsialismi suunas?

... Oleks, teadagi, kui varade kuhjumise määraksid maa majanduse arengutingimused, selle loomulik käik. On aga nõnda, et see sünnib suures määral väliskapitali initsiatiivil ja huvides.

Midagi analoogilist «American Fruit Company'ga» Guatemaalas, kus see tegutseb kui riik riigis?

... Umbes sinnapoole. Venetsueela õlitööstus on USA kapitali käes. Meie õlivarusid alles uuritakse, kuid juba algusest peale teevad seda Ameerika trustid. Nafta importimine ja rafineerimistehased on täielikult nende valduses. Üldse tuleb Teise Tööstuse Ameti kokkuvõtte järgi välja, et austraallane hästi enam ei tea, kui palju on oma, kui palju võõrast... Eraalgatuslikus korras Austraaliasse investeeritud väliskapitale arvati 1966. aasta algul 4,7 miljardit dollarit olevat. Viimase kahe aasta jooksul suurenes see summa 800 miljoni dollari võrra. Väliskapital haarab ühe rasyasema tüki teise järel. 872 suuremast ettevõttest kuulusid samal aastal 806 täielikult väliskapitalile. Ning tähendatud ettevõtete puhastulust läks üle poole Austraaliast välja... Kuni kolmveerand Austraalia keemiatööstusest, elektritarvete valmistamisest ja muust säärasest on väliskapitali käes. Toiduainete ja autotööstusest 50—60 protsenti. Ainult värviliste metallide (tina, tsink, vask...) ja kivisöe kaevandamise ettevõtete aktsiatest on määrav osa kohalike kapitaligruppide käsutuses... Palju ilusaid sõnu tehakse Austraalia jõuku-

sest, tema kõrgest elustandardist, sotsiaalsest heaolust, iseseisvusest, aga ometi vahib arvude tagant vastu üsna häbitu röövkapitali nägu. Kas teile ei tundu?

Jutukaaslane pühib tujutult higi. Tal on nagu raske seda rääkida. Aga ta ei saa ka vaikida. Tunnen, kuidas murepilv temas kerkib. Otsekui seda hajutada püüdes jätkab ta:

... Aga mis parata? Noor, suurte ressurssidega maa, tuleb investeerida, palju sisse panna, enne kui midagi saama hakkab. Meie ise ei ole veel nii rikkad... Peamine kapitalimahutaja Austraalias on oma 2,1 miljardi dollariga muidugi Suurbritannia. Järgmine, 1,7 dollarimiljardit, kuulub Ühendriikide ettevõtjatele. Ülejäänud väiksem osa Kanada, Lääne-Saksa ja Jaapani pangagruppidele... Missuguseid kasumeid löikab väliskapital mahutustelt Austraalias, selle parimaks näiteks olgu kas või seesama masin, «General Motors & Holdeni» kohalik tööstus. Investeeringutelt, mis olid alla 2 miljoni dollari, teenis «General Motors» üksnes aastatel 1953—1959, niisiis seitsme aastaga, dividendidena 63,4 miljonit dollarit — üle kolmekümne korra rohkem, kui paigutas tööstusse selle rajamisel. Muidugi austraallase töö arvel. Meie eeliseks on see, et ei orjata enam üht, vaid mitut peremeest... Peremehed, rahaandjad võistlevad omavahel Austraalia varade ja naha pärast. Oleme neile kasulikud, nemad meile vajalikud... Pole midagi ütelda!

Ütelda pole muud, kui et seda kõike kokku vist nimetataksegi moodsaaks neokolonialismiks. Kas pole nii? Mitte enam sundija piitsaga, vaid raha ja pank dividendikasseerijana. Silmapaistmatum, mugavam ja kindlasti ka — hoopis kasulikum.

Ehkki päike leegib endiselt, varjutab meid pilv, tume pilv.

... Kahtlemata! Kui Austraalia töölisklass ühel päeval... Aga sellest on veel vara unistada. Austraalia töölise ideaaliks võib olla uus ja parem maailmakord, aga tema igapäevaseks sihiks on teenida raha, raha, mis võimaldab inimväärse äraelamise, kuid samal ajal teeb meid järjest vaesemaks ja vaesemaks...

Pilv, paks ja raske, laskub autosse, hoolimata päikeselõõsast.

Ning sellest pilvest läbi kumab pilt: vana sammaldunud kontinent, paljad inetud kaljuseinad kui luustik, millel puuduvad lihased, sooned, elav ja hingav nahk, äraõnestatud, tuules tühjalt vastukõmavad kaljud. Kõik on võetud, ümber töötatud, ära veetud. Pole enam maavarasid, istandikke lugematute viljapuudega. Ka sigitav pinnas on ära — erodeeritud, merre uhutud. Kuidas elab siis Austraalia? Missugune inimene, missugustes tingimustes mõõdab ta tühja, kõledat pinda? Kas ei näe ta siis samasugune välja nagu kunagi väga ammu-ammu merest tõusmise järel — tühi ja paljas?

Röövmajandus jääb röövmajanduseks, harrastatagu teda mistahes maal või mandril. See pole ainult Austraalia, vaid paljude maade ees seisev hirmutav tulevikuperspektiiv, kes praegu annavad oma elumahlad teiste heaoluks. Pilv tiheneb oma tihenemist — ehkki ikka veel paistab päike, paistab nõnda, nagu polekski lõppu.

Juunis peetud Austraalia Kommunistliku Partei XXI kongressi päevakorra tähtsamaks punktiks oli uus programm. Programm põhimõttel: Austraalia austraallastele. Tõsi, teesides ei räägita revolutsioonist — selle arengufaasini pole veel jõutud ja selleks ei valmistu ka partei. Aga kõik teised võitlusvahendid tahetakse ära kasutada, et hajutada neokolonialismi paksu pilve päikeses särava, jõuka ja toreda Austraalia kohalt.

Sinimägedes

Polegi vist vaja lisada, et Austraalias. Või meenuvad mõnele meie Vaivara Sinimäed, mille võimsad metsasakid Jõhvist Narva poole vaadates kunagi silmapiiril sinetasid? Neid ei ole enam — see tähendab, ilust metsa ei ole. Lahingud rüüstasid metsa, mäekuplid ise aga ei paista kuhugi, jäävad koguni aherainevirnade varju, mis nüüd vana Virumaad «ehivad».

Austraalia Sinimäed — sadakond kilomeetrit Sydney'ist läände — püsivad säärastena, nagu olid saja, paarisaja aasta eest, kes teab, mis ajast. Vähemalt praegu veel, kuigi väiksel nende orgudeski uuristamine käib. Inimene tuhnib sealt kulda ja vaske ja kivisütt ja mõnda muudki, mida peab kalliks. Aga kus seda ei tehta? Kas võib loodus enam kuskil inimese ees kindel olla? Inimese ahne süda ja töökas käsi kipuvad kõike teiseks muutma. Inimene ei anna loodusele rahu.

Ka siin, Sinimägedes on ta juba kõvasti kanda kinnitanud. Kui võrrelda aegade, mil nende mägede kuristikke ja võsaräga peeti läbipääsmatuks, kui mitmed ekspeditsioonid teeotsinguil läände kurnatult tagasi pöördusid — siis tänapäeval on asi hoopis teine. Leitnant Lawsoni ja farmer Blaxlandi järel on 1813. aastast arvates Sinimägedest üle ja läbi rännanud tuhanded, on sisse raiutud teesängid ja tunnelid, mida mööda elektrirongid kihutavad Bathursti, Broken Hilli, igale poole sisemaale. Mingit tõket ei kujuta enesest enam kunagised metsikud Sinimäed. Seal on rida asulaid, on rühmiti Sydney' rahaka rahva suvilaid, on ilusti korraldatud väljasõidukohti restoranide ja kohvikutega, mängumurusid, ujumisbasseine, laagripaiku — kõike, mida lähedase metropoli inimene vajab. On ka töökohti. Aga Sinimäed jäävad siiski Sinimägedeks. Romantikahõng nende harjadel lehvib edasi ning iga turisti marsruudis on nad ehteks.

Ega Sydney' poolt lähenedes hoomagi mingit mäestikku. Näed üksnes kolme-neljasaja meetri kõrgust kaljurünka, mis järsult kerkib Nepeani jõe oru tasandikult nagu Lasnamäe kallas, ülal veidi terrassitab ja kaob siis taandudes eukalüptimetsa. Esimese tõusu võtab masin hooga. Kuid siis järgneb üks saja kaheksakümne kraadine kurv teisele, tee lööb serpentiinitama, hoog sureb välja, ei aita seda suurendada ka veokäik — masin undab ja ronib. Kuus miili Lapstonist Glenbrook'ini kestab tõus, kord mööda kallakuid siiru-viirutades, kord tasandikel hoogu võttes. Blaxlandis — sealsamas, kus esmakordselt leiti läbipääsetav mäekuru — laskume koguni orgu. Siia jooksevad nüüd kokku mitu rannikult tulevat teed, see on sõlmpunkt. Edasi aga viib üksainus, ja tõusudest pole nüüdki puudu. Alles Hazelbrook'i kohal avaneb ülevaade. Vasemal hakkab paistma orgudest-kuristikest lõhestatud kõrgmaa, mille taga on veelgi kõrgemad tõmpide, nagu tasaseks lõigatud harjadega kaljuseinad. Paremal aga vilksatavad aeg-ajalt alla, madalale jäänud tasandikud, sinetavad Nepeani ja Hawkesbury jõe orud oma asulate ja üksikfarmidega kui mänguasjakestega. Kaugelt ja kõrgelt samas romantilises sumus kui Newcastle'i teelt nähtud Sinimäed.

Juba Hazelbrook'i oja, langedes kõrglavalts alla kuristikku, on kuulus oma Federal Falls'iga — koskedega. Veekukkumine kolme-neljakümne meetri kõrguselt kujutab endast muidugi võimsat vaatepilti — kui on vett. Aga see nirekene, mis praegu mööda kaljuservi teed otsib, lõpuks kukubki — see ei jäta tõsisemat muljet kui kraanipahin. Isegi õiget vikerkaart ei saa selle veetolmust sinna alla eukalüptide ja võsa

kohale... Koski on siin järjest — iga ojakene uhkeldab oma saltoga kaljuserval. Nende uhkuseks jääb ainult kõrgus — jõudu ja võimsust, tähendab vett, tuleb puudu. Varakevaditi, öeldakse, siis, kui kõrgemaid tippe katab lumekooruke ja teed on jäänud. Sedagi juhtuvat mõnikord harva siin 1000—1200 meetri kõrgusel. Võib-olla.

Sõidame Leurasse, kaunisse suvituskohta, ja sealt kuulsa «Kolme õe» juurde. «Kolm õde» on üle paarisaja m laiuse kuristiku paistvad kolm reas kiviteravikku, mis nagu obeliskid tõusevad kaljueendi väljaulatuvalt ninalt vastu taevast. Äärmine tõntsakas, justkui veidi kõssitav, keskmine pisut kumeras, pea (kivilõhandik) vasemal õlal, sisemine — ja nähtavasti noorim — täitsa püstipäi, sirge seljaga. Nõnda seisavad nad oma liivakivist alusel juba seitsaadi, kui avastati. Niisiis üle saja aasta, ilma et vihmavalinud, tuuled või temperatuurimuutused oleksid suutnud neid väärata. Tõsi küll, kogu see päiksepoolne kaljusein praguneb ja mureneb. All on segiläbi virnas igas suuruses lahtimurdunud lahmakaid. Palja silmaga näeb eemaltki kihistuste vahesid. Ja üks ole midagi aegade jooksul muutunud ka «Kolme õe» konfiguratsioonis. Kuid see kõik toimub nii pikkamööda, inimsilmale peaaegu märkamata, et niikaua kui «õed» püsivad, ei räägi sellest keegi. Kui palju aega on küll loodusel enda olemise ja näo ümberkujundamiseks, ja kui vähe meil, kärsitutel, kes me iga aasta ei taha kanda sama värvi juukseidki, rääkimata tunde, mõtte või teotahte püsivusest, järjekindlusest, vastupidavusest. Meie peame katsuma, proovima iseene ja teistega — kõigega. Loodus — meie isa ja ema — aga vaatab pealt ja ehk peab vaikselt naeru, et rabelge pealegi, lapsed, abituks jääte ilma minuta ikkagi...

«Kolm õde»? Jah, vana aborigeenide legend pajatab, et kunagi olnud suguharul rasked ajad, vaenlane rünnanud eluaset. Et mitte lasta oma tütreid vangi võtta ja orjatarideks teha, lausunud pealik enne lahingut kõik kolm kivitompudeks seal kaljunukil. Pealik ise saanud lahingus surma. Keegi teine aga ei teadnud salasõnu, mille abil «kolme õde» inimesteks tagasi lausuda... Nii nad seal seisvatki ja ootavat isa sõjast tagasi — need kolm kivistatud õde...

Vaatlusplatvormid või paigad maanteepoolisel kaljuserval on kõik kaitstud tugeva taraga, pealegi valvatud — tara taga haigutab kuristik, kohati üle poole kilomeetri sügav — ning kannavad iseloomulikke nimetusi, nagu Echo Point, Narrow Neck Point või Sublime View Point (vastukaja, kitsa kukla ja parima ülevaate punktid). Igast punktist avaneb vaade kaugematele platoodele, mis on umbes sama kõrged, sama haljad, aga ka sama tõmbid nagu see, kust vaatame. Ainult Prince Henry Cliff — väga lai tõmbik, õieti eraldatud kõrglava — seisab üksikeset tohutut, miilide või kümnetega mõõdetavat ürgorgu. See on võimas vaatepilt: hiigelmõõtetes haljas tempel, mille lampkatusel kasvavad päikeses mustavate kroonide ja valendavate jalgadega eukalüptid. Ei, ei, midagi seesugust pole ma näinud, ei Vanas ega Uues Maailmas, ma ei kipu otsima võrdlust. Lihtsalt säärane kummaline elamus looduse sügavast, peaaegu hardaks tegevast omapärast, millelt tükk aega ei saa pilku ära pöörata, mida pead vahtima, imetlema. Miks on ta niisugune? Kuidas jäi üks seisma sinna ürgorgu, kui ümberringi kõik muu purunes, pragunes, ära uhtus? Kauaks jääb ta oma üksildases majesteetlikkuses ümbruse valitsejaks? Pikkamisi kaevub mälusügavusest esile ka see, miks tundub võimas Prince Henry Cliff kuidagi tuttavana. Meenuvad piltidelt nähtud kuulsad Ayres-Rock ja Chambers-Rock MacDonneli

mägedes, meenub, et Austraalia mägede lagunemise käigus on püsti jäänud terve hulk kõige kummalisemates vormides kaljuriismeid. Üks Austraalia omapära. Niisamuti nagu need mäed tervenisti, mis ju pärismägedega võrreldes polegi muud kui päratud kaljurünkad lameda mandri serval, sest keskosas, sisemaal on Austraalia nõgus, koguni merepinnast madalam. Nii et kui ühel päeval ookean murraks kaldajärsakutest läbi, täidaks vesi kogu hiigelnõo ning Austraaliast võiks alles jääda üksnes määratu rõngassaar, kaljune atoll...

Säärased veidrad mõtted tekivad Narrow Neck Pointilt üle ürgoru Prince Henry Cliffi vaadates. Hakkab silma, et läbi oru viib Henryle isegi tee, kitsas liivale sõidetud kollane riba, mis ühelt eendilt hakkab üles ronima, kaob puude varju, aga ilmub siis ikka ja jälle nähtavale, kuni on ülal tasasel pinnal ja sukeldub lõplikult puistusse. Otsekui mingi niidikene, elutee. Ilmne, et inimesed käivad Henry harjal, käivad masinatega. Inimene ei jäta kuskil käimata. Ning järsku variseb Prince Henry Cliffi võimsus mu silmis kokku. Pole enam majesteetlikkust ega hardust. On rüngas, kuhu trügib igaüks, kel kasutada maastikumasin. Või sõeluvad nad seal kulda, otsivad kalliskive, millest need mäeätid olevat ka rikkad? Ükskõik — nad on kortsud vanas, koltunud näos, kogu oma rikkusega.

Edasi juhib meid viit «Skyway'le» — taevateele, kui tõlkida sõnasõnalt. Mingi vaatepunkt või tipp, tekib arvamus. Aga ei ole. On hoopis restoran «Kolmest õest» põhja poole jääva kuristiku serva väljaulatuval kaljunukil. Nimi näib olevat antud selle järgi, et restorani juurest viib kõistee üle kuristikku «õdede» poolele. Mööda kõisteed liigub vagun asjahuvilistega. All, kuristikus on taas paar koske, kus niriseb vaevaline vesi, ning täisnurgi Prince Henry poolsesse kuristikku käib kaldlift või vagun-tõstuk, mis samuti sõidutab turiste ülalt alla ja tagasi.

Nimi «Skyway» ei tundugi siit ülalt vaadates liialdusena. Päris asjakohane. Liiatigi veel, kui saali astume. Selle kolm seinat on klaasist — väljavaade kahte sügavikku ja «Kolmele õele» suurepärase. Saali põrand aga konstrueeritud nõnda, et ainult servad seisavad paigal, üheksameetrise läbimõõduga keskosa pöörleb pikkamisi. Seal pöörleval põrandal asetsevadki laudad ning einetaja silme eest libisevad kõik aeg mööda kaljuseinad, kuristikud, kosed, ilma et tarvitseks asendit muuta. Nagu kino, circarama, kus vaataja asub keskel, ekraan on ümberringi. Põrand teeb iga seitsme-kaheksa minuti jooksul täisringi. Selleks ajaks, kui eine lõpetatud, on ka vaatamisväärsustest isu täis. Üsna taibukas ja praktiline rakendus — asjaliku inimese jaoks. Et see mehhanism käib kaljurerüppe peidetud elektrimootorite vaikse šurina saatel, peaks olema endastmõistetav. Moodsal taevateel ilma mootorita toime ei tulda!

Rippvagunis sõit ei avatle. Aga alla ürgorgu teeme otsa ära. Seal on vanad šahtid — kuristikupõhjast leiti Austraalias esimene kivisüsi. Tasuvuse seisukohast võiksid praegugi veel kasutusel olla. Aga veod teinud sõe kalliks, kaevandus jäetud turismiasutuse käsutusse. Vagun võtab korraga peale 25 inimest ja lendab alla säärase kiirusega, et nõrgemate närvidega sõitjad panevad käed silmade ette. Ta lendab sügavas puude varjus, läbi lühikese tunneli, umbes viissada meetrit. Sinna on raiatud kaljuserva teed, pandud pingid, puhastatud mäe kivisest üsast nirisevad allikad. On väga lopsakas ja niiske. Hoopis teistsugune kui ülal, «Skyway'l». Linnudki häälitsevad siin: bellbird, kellalind, la-seb kuskil kuulda oma kumemat «kling-klõngi» ja valge peakattega,

siniste tiivanukkidega kookabarra, Austraalia kägu, kuristab midagi, mis kõlab kui ülemeelik naer või kurkusummutatud luksumine . . .

Siinsamas vanade šahtide suus tekibki idee teha ära ka väike mäeronimine, alpinismikatse, vaadata koskesid altpoolt ja tutvuda kaljudesse õnestatud koobastega. Lepime kokku sõprusühingu ühe auto-mehega, kes on ise keskmine alpinist ja Sinimägesid hästi tunneb. Ta peab säärase retke jaoks kohasemaks tööpäeva. Nõnda kihutamegi ülejäärgmisel uuesti Sinimägedesse. Sedapuhku ei söideta «Kolme õe» juurde välja, vaid keeratakse kruusateele, mis viib platooservale Leura koskede kohal. Siit ühelt kaljunukilt laskub rada tihnikusse ja teekond alla läheb lahti.

Teadagi oleme pikkades pükstes ja tänavakingades, nagu siin kombeks, seljas ainult valged särgid. Mr. Kiesingil on vähemalt tanksaapad ja sääresidemed. Meil mitte midagi. Mina isegi mütsita. Kaks daami, kes peavad ennast paadunud mäeronijateks, samuti tänavakleitides. Neil on filmi-fotoaparaadid ja eksponomeetrid, minul tühjad käed. Loomulikult istub seljakott minu turjale. On teda kalaretkedel küllalt kantud, läheb ka mägedes tarvis, sest suutäit süüa, joomist ja sidet peab kaasas olema.

Niisiis, laskume kaljunukilt pooljoostes, et pääseda puude varju. Päike kõrvetab jälle halastamatult. Hommikune raadioteade ennustas kuni sada Fahrenheiti — ligi nelikümmend Celsiust — vilus. Ja muidugi on esimese viie minutiga nahk märg. Ent kunas või kus ta siin märg ei ole? Higestad isegi hotellitoas, jahendatud õhuga ruumis. Edasi! Rada siiru-viirutab mööda kaljuserva, kuhu on raiutud paiguti astmed, trepistik, paiguti aga tasased kaldteed. Gravitatsioonitung on nii tugev, et keharaskuse pidev pidurdamine võtab reielihased valusaks juba esimestel treppidel. Mis oleksime me teinud seal, kus oleks tulnud alpinistide moodi laskuda mööda kaljuseina? küsime üksteiselt silmadega ja vangutame pead. Tänu teejuhile, et tõi niisugusele toredale rajale. Kuid ka seda trepitatud rada pidi allavingerdamine läheb raskeks. Päike on kuri ja kaljude vahel pole tuulehõngugi. Hakkab lagipähe kui küüntega kinni. Jõudnud esimese veenire juurde, kastan taskurätiku märjaks, seon nurgad kokku ja tõmban pähe. Puhkame hetke ja läheme jälle. Kalju hõogub kui ahi, päike lõõskab ülalt. Harvad eukalüptid ja madal võsa ei paku mingit varju. Paarisajameetrise laskumise järel tekib tundmus, nagu oleks päev läbi marssinud. Aga kuidas siis üles tagasi? möödame kahtlustavalt punakollast kaljuseina, selja taha jäänud trepikäänakuid. Ei olevat viga, lohutab teejuht, allpool minevat varjulisemaks.

Pooletunnilise «pidurite all» laskumise järel oleme esimese kose kukkumissängis. See on mõnekümnemeetrise läbimõõduga lohk ja kitsas veenire ülalt nelja-viiekümne meetri kõrguselt lendab siin toredasti tolmuks. Värelevate vikerkaarte all helgib ilus tiigikene, tilluke mägi-järv, mis otse meelitab karastama. Ujumisest seal midagi ei tule — vesi on madal, mitte üle meetri, aga selle-eest parajalt jahe. Lobistame nagu lapsed ja huikame, nii et Sinimägede kaljud kajavad ning kookabarrad kohmetuvad . . .

Siin siledal kaljul, varjulise mirdi all tehakse seljakott lahti, võetakse kerge eine ja juuakse paar pudelit greipfruudimahla. Kas riskida veel sügavamale laskumisega? Lihased on kanged, põlved lõnksuvad . . . Päris põhja rehkendab teejuht olevat veel kolm-nelisada meetrit. Kui, siis . . . Jajah, ei ole kerge tavalisel turistil mängida alpinisti. Otsustatakse: kes tunneb end tugevana, astub edasi, kes mitte — jääb samasse

ootama... Niisiis teemegi tuuri madalamale. Seal on tõesti varju rohkem, aga ka õhku vähem, umbsem. Tihnik neelab selle. Kohati, kus kirves rada pole puhastanud, pääseb edasi ainult küürakil või kükakil. Ja ikka seesama kollakaspunane liivakivisein, samad poolkuivad kosekesed, samad väänkasvud, samasugused eukalüptid, akaatsiad, mirdid. Ainus uudis: papagoid, erkkollased, sinised, punased — linnud on siin kõik eredad värvi — põgenevad parinal pöösast ja söimavad, et mis põrgut need siit... Tagasi vaadates tekib tunne, et oled nagu kaevus ja pead end mööda rakkeid üles kribima. Meeletus!

Koobast koskede all kujutatakse turismibrošüürides toredusena. Tegelikult aga — kitsuke ja madal, ei saa Tori põrgu vastugi. Kuid üks iga turist ole uudishimu ohver. Higest läbimärjana, lõõsutavana on seda teadagi palju kergem mõista ja tunnistada kui enne.

Järgneb ümberpöörd.

Nelikümmend viis minutit läks laskumiseks. Teekond tagasi tundub kümnekordne olevat. Karastamishetked veenirede ääres lähevad aina sagedasemaks. Tahtejõud öieti on selleks tõstukiks, mis üles toob. Ning seegi kipub viimastel kallakradadel, päkselõosas raugema. Auto juures tagasi, on meie «füüsilised minad» nii pehmed, et vajuvad iseenesest akaatsiapöösa alla kivile. Kuid ka see on kuum, paras ahjukülg vastu märga selga. Ja tuuleviru, see tuleb kui ääsisuust...

Matk alla on kestnud kolm ja pool tundi. Tahtmatult meenuvad päev varem Thurra-Murra kaljupealsel nähtud teetöölised, kes peavad kaheksa tundi järjest öiendama subtroopilises päikeses. Nad näisid afrikaanidena, nood poolpaljad mehed, õlad, käsivarred ja sääred kuplas. «Sisserändajad Euroopast!» oli tähendanud põline austraallanna. Neid sõnu oskavad nad siin väga vajaduste kohaselt kõlama panna, ka ülbed olla, need päris-austraallased. Mõned söakamad lennutavad isegi inglaste kohta, keda eeliskorras sisse tuuakse: Pommid, kes ise midagi oskamata tulevad end siin laiaks ajama. Küll näitame...

Inglastele näitamine jääb teadagi lõõpimiseks. Aga arvesse võttes töökorraldamise seadusi ja ametiühingute õigusi, kerge sisserändajal paigustuda ei ole. Võtab aega ja vaeva. Ja kas üldse üks meiesugune põhjalane ongi füüsiliseks tööks eriti kõlblik siinsel kuumal suvepäeval, kui kraaniveest ilma seda keetmata kohvi tehakse, nagu juhtus möödunud suvel? Kas mõnedki põhjamaalased, kes on Austraaliasse sattunud, ei ihka sealt ehk ära, nagu ihkasime meie alt kuristikust tagasi üles, tuule kätte?

Ka aklimatiseerumine on pikk ja vaearikas protsess. Sirel ei saa siin kuidagi õiehet külge ja kadakaski kasvab kui potilill, latv otsimas viludaid tuuli...

Tagasi tuulemaale, tuuliste randadele, meretormide murda ja lume-tuiskude matta, sellesse kasekohinasse ja männimühinasse, kadakanõmmedele ja kruusavoortele, kus seisame koos sarapuude ja pihlakatega, jalad maas, rinnutsi kõigega, mis oli, on ja tuleb — olgu ta hea või kuri, embav või küünistav...

Terra australis, kuuma ja karuse sülega lõunamanner — jäägu ta sini-sumus mägede ja valgete pahisevate meremurdudega heldeks neile, kes surfingut tehes liuglevad kobrutavatel laineharjadel sama õnnelikena, sama uhkustundega kui meie oma kiiskavatel lumehangedel.

Oli tore tulla, näha ja kuulda. Veel toredam on pöörata nokk tagasi põhja.

Vanamoeline? Mis siis — kui uus ja uhke ängistab...

VÕI- JA VÕLUSAARTEL

Polüneesia kolmnurk

Inimesed lähevad
ära, kohad jäävad.

(Maoori vanasõna)

Matka puhul, mis läbib mitut kultuurkonda, riivab kujundavat tähtsust omanud ruume, tekib vahel kärbse tunne, kes kõnnib mööda kera ja otsib olematut — kesket punkti . . .

Külamehe kombel oleme teinud oma tarest maailma naba. Tsivilisatsiooni tungjooned — meie teades — nagu annaksid selleks õigustusegi. Aga — mis on Maa mastaabis, inimkonna elukäigu ulatuses meie teadmised? Mida kaugemale tagasi, seda ähmasem oletuste ja tuletuste kaos. Juba «suurest rahvaste rändamisest» Euroopa ja Ees-Aasia piirkonnis räägivad ajalooteatmikud üsna kobamisi. Mis toimus samal ajal ning enne seda teistel kontinentidel, kust tulid maiad ja inkad, kuidas kujunesid nende kõrge kultuuritasemega ühiskonnad, missugused või kui suured rahvaste rändamised on toimunud enne indoeurooplaste liikumisi — seda kõike peidab paks teadmatuseudu.

Iga erineva maailmamõistmise, elutunnetuse taga lohiseb pikk kujunemiste, traditsioonide ahel. Miks käsitavad hindud maailma sootuks teisiti kui indiaanlased? Miks olid maiad rahuarmastavad, muistsed viikingid aga sõjakad? Miks löid inkad võimsa absolutistliku riigi, polüneeslased aga pole tänapäevani veel kaugemale jõudnud sugukondlikust korrast? Areng — jaa, aga ei tsentrifugaalne ega tsentripetaalne, vaid tingimata mitmest keskmest lähtuv — ekstsentriline, otsiv ja kobav, vahel ehk vastuoksuslik ja võistlevgi. Leiges lombivees arenevad üksnes kulleled, mitte rahvaste ja inimrühmade elu, kultuurkonnad . . .

Austraalia, ehkki nüüd eurooplaste platsdarm, pole ometi sedavõrra euroopalik või anglosaksilikki, et teda kõrvutada mõne Inglise krahvkonnaga. Avaldugu omapära bungalow-stiilis elamutes või avarusearmastuses — ükskõik. Peamine: midagi ürgselt austraaliaalikkude on omaks võtnud ka sisserändaja. Ringid lõikuvad, paratamatult — alati ja kõikjal.

Uus-Meremaa — Polüneesia kolmnurga edelateraviku tugipunkt — moodustab koos Havai ja Lihavõttesaarega Suur-Okeaanias omaette kultuurkonna. Ühtede järgi geograafiliselt Okeania saarterüriaadi suurimad, teiste arvates muistse, merre vajunud mandri mäeahelik — samuti kui Uus-Kaledoonia või Uus-Hebriidid, õieti nende jätk vastu sügavat ookeanibasseini, mis otseselt ei kuulu ei Austraalia, Aasia ega Okeania süsteemi.

Kõik oletused on ühehead — sest meie teadmised maade-merede kujunemisest on veelgi hüpoteetilisemad kui rasside-rahvaste liikumisest. Kas Polüneesia kolmnurk asustati idast või läänest tulnud inimeste poolt või peab neid saarterühmi võtma inimkonna ühe algkoduna — selle üle alles vaieldakse. Lihavõttesaare hiigelkivikujud sarnanevad

Peruu inkade omadega, maiad olid tublid meresõitjad nagu maoridki. Aga tõulised tunnused juhivad maori ürgkodu otsima hoopis Lõuna-Aasiast, sealtsamast, kust arvatakse liikvele läinud olevat mitmete põhjapoolkera rahvaste esivanemad... Polüneesia kolmnurk, tema keeled ja kultuurikond — kas tekkis ta enne või pärast maiade-atsteekide-inkade kultuurivööndit läänepoolkeral või kujunes omaette? Kas Aasia-Vahemere «vanadest» kultuurikondadest kiirgas midagi ka kaugesse Okeaaniasse või... Legendid, legendid — see on inimese mineviku, fantastika, unistused — tema tuleviku sisu. Kindlad teadmised — tühine kübemeke läbikäidud teest. Oleme põhiliselt tulijad-minejad, samasugused ühepäevikud nagu nood kerged tiivulised, kes ühel kenal kevadhommikul kooruvad ja päikeseloojangul surevad... Päev on meie päralt, aga — mis oli enne, mis järgneb hiljem, sellest kõigest teame lõpmata vähe, ehkki käsitame kümneid teaduslikke distsipliine, sirutame kombitsaid kosmosesse ja ookeanisügavustesse, peame end looduse isandaiks...

Ei, tõepoolest, midagi upsakamat vist polegi kui tänapäeva inimene, kes, jõudnud tunnetuspiirini, mis õpetab rakendama enda kasuks mõningaid ürgseid, looduslikke jõude sellesama looduse vastu, peab end juba kõigeteadjaks, -määrajaks...

Uus-Meremaa? Kaks brošüüri lennuki lauakesel. Ühe esilehel saarte kontuurkaart, rohekaspruun kõverik kesk sinetavat ookeani. Teisel püstipäine uunikum — ainus maailmas säilinud sauruslane, tuataara, hateeria — neljakandilise keha, kolmetahulise saba ja seljaogadega, kukalsilmne sisalik, kes kasvavat 60—70 sm pikkuseks, elavat üle kolmesaja aasta vanaks ning kelle mune pidavat päike üle aasta soojendada, enne kui neist kooruvad vastsed... Aasta või kolmsada, kolm tuhat aastat — elu seisukohast täpes! Arengu seisukohaltki. Hea küll, saurused kadusid, mammutid samuti — tingimused muutusid, nende aeg sai täis. Asemele astusid uued liigid, kujunesid välja, kohanesid. Aga: miks jäi Uus-Meremaa ilma loomadest-neljajalgseist peale tolle tuataara, miks kujunes Austraalias välja eriline kukkurloomade liik, mida mujal maailmas ei leidu? Ja miks ei tekkinud siin kiskjaid, röövlloomi — kui oletada, et loomuliku tasakaalu säilitamise huvides on neilgi oma otstarve?

Vanad, kauged, eraldi seisvad maaosad? Jaa. Ent ometi asus või tuli siia inimene. Algeline küll ja abitu, kuid ega ta Aasias või Ameerikaski teistsugune olnud. Kõikjal saadavad teda loomad — metsikud ja kodus-tatud. Nendele saartele toodi nad aga alles läinud sajandil Euroopast.

Kuidas seletada seda arenemiskäigu vahet?

Meri, distantid? Kui Austraalia aborigeene peetakse üheks vanimaks inimtõuks, kui osa teadlastest võtab maoridid valima rassi esindajana, peab tõenäoliseks teooriat polüneeslaste ja valge tõu tekkelise seose kohta ürgsetel aegadel, siis — mis loevad distantid, mered? Rahvad, terved inimtõud on rännanud paigast teise ammu enne meie ajaarvamist, kohanenud ise, kohastanud ja ümber paigutanud taimi kui ka loomi, nii nagu üksnes inimene seda teeb. Kuidas ja miks Uus-Meremaal kõik kujunes teisiti?

Paistab, et niisamuti kui hispaanlased kullaõhinas unustasid atsteekide ja inkade kultuuri uurimise, jäi inglaster anastamisrutus mõndagi märkamata Uus-Meremaa omapära põhiolemusest. Hilja küsida, nagu palju muu puhulgi, mis hävib päevahuvide kärsituses...

Too 14. novembri hommik on Sydney's küll päikeseline, aga tugeva meretuule tõttu hoopis jahedam eelmistest. Lennuväljal läheb mantel iseenesest selga ega tundu liigsena — kolmekümne kaheksa kraadi pealt kaheksateistkümnele on langenud temperatuur. Uusmeremaalaste «Douglast» see aga ei häiri, hoogsalt tormab ta pilvedesse, neist läbi, kõrguste päikesepaistesse. Varsti pärast starti kaotame veel kaks tundi. Oleme nüüd lähteajast kümme tundi ees, selle võrra varem päikesele vastuminejad. Samal ajal, kui meie Aucklandis maandume, on kodus alles varahommik enne kella viit... Kaugused, jaa! Säärastel lendudel jääb kilomeeter mõõtühikuna tühiseks, domineerima kipub aeg. Aga aegki on nagu liiv, mis liigub...

Ülalpool pilvi on rahulik. Ent niipea kui tiivad puudutavad halli massi, tuigume kui joobnud. Iga pilvesattumise puhul kõlab käsk: kinnitada rihmad! Sellest väljas, lastakse need lahti. Nõnda rihmu kinnitades ja päästes, vahel sekka ka kohvi rüübates ning «kiigetunnet» naudides olemegi kahe ja poole tunniga Tasmani merest üle, Aucklandis.

Juba tiirutamisel rannajoone kohal hakkab silma saare sügavroheline, mahlakas haljus. Aasad, karjamaad, võsad — kõik rohetavad erk-salt, puhtalt, otsekui värskest pestud. Mäekallakutel aga ilutseb tihe tume puistu — päris tõeline mets, mitte Austraalia harv eukalüptihabe.

Esimese tervituse üürgab kõrva tuul. Mantel paisub kui puri, sunnib haarama trepikäsipuu järele. Vastuvõtjad muretsevad, et kuidas? Merel olevat kõva kirdetorm, Aucklandis hoovihmad. Võidavat külmetada... Siin, troopika lähistel, meie — põhjakarud! Jajah, kinnitavad nahkkuubedes või mantlites, aga peakatteta uusmeremaalased. See ei olevat Austraalia — üliniiske, jahe merekliima — ning klõpsutavad meist pilte. Nõukogude külaline on siin haruldus: lehemehed võtavad välkinter-vjuusid, korjavad autogramme. Järgmisel hommikul aga kirjutavad, et vene turistid nägevat välja niisamasugused kui siinsed inimesed... Nähtavasti hea hinnang, sest õhtul toodi telekaamerad hotelli, korraldati vestlus.

Lennuväljalt linna on mitu head miili. Sõidame mööda karjamaade vahel looklevat laia maanteed, tuhanded lambad kui valge kiviräga ümberringi. Siis täisnurgi risteldes piki tänavaid, mille ääres on madalad värvi ergad elamud. Niisamasuguste iluaiakestega kui Austraalias. Uhked sametised muruväljakud, põetud puud-põõsad, lilleklumbid, kiviterrassid, pergolad. Väliselt üsna sarnane Austraaliale, üldse anglosaksi eeslinnale. Ainult taimestik on lopsakam, leherikkam, haljam. Vilksatab mööda suuri puusõnajalgu, uhkeid araukaariaid, sinkjashalle nulge, ka seedreid, rododendroneid, loorberipuid ja kirjulehelisi vahtraid. Annab sõita, enne kui ehitused kerkivad mitmekorruseliseks, ilmuvad suurte vaateakendega ärid, jõuame välja Queen Street'ile, suhteliselt laiale Kuninganna tänavale, mis ühtlasi on peatänavaks. Aucklandis jookseb ta ühe otsaga sadamasse, suisa merre. Rida administratiivasutusi, panku, kindlustusseltse, kaubakontoreid ja muidugi universaalmagasinid. Paarsada meetrit enne sadamat ka meie hotell «Great Northern» — sopiline, mitmete poolkorrustega hoone.

Enne kui sisse saame, viskab taas ränka vihma. Lausjoana langevad veed ning läikiv-sile Queen Street muutub minutiga vulisevaks jõe-kärestikuks. Apelsinikoored, sigaretikonid, äravisatud ajalehed — kõik hulbib mere poole. Aga uusmeremaalane ei tee sellest väljagi. Lööb vihmavarju lahti, niisamuti kui londonlane või Läänemere heitlikkude ilmadega harjunu, ja astub ruttamata, madalamat vett otsides üle

tänava. Puudub sidnilase kebjakus, üldse austraalialik kergus riietuses kui ka sammus. Heledat valget särki või kuube pole nähagi, valitseb asjalik tumedam toon, igati lähedasem Briti saarte värvigammale kui austraallase subtroopiline kirevus. See väljapeetud rahulikkus näib ulatuvat kaugemalegi — hoiakusse, suhtlemisse. Seal, kus austraallane toimib ameerikaliku kärsikusega, tõttavalt, õiendab uusmeremaalane enesekindla järelemõtlikkusega. Tal näib kõigeaks aega jaguvat. Reisi-pagasitki ei kiirustata enne sisse kandma kui valing üle...

Hiljem kogeme toda hoieldud kohtlemist või eneseusalduslikku meelekindlust küll asjaajamistel, küll külastustel ning hakkame aimama ka selle päritolu. Valdavas osas brittide järglased, järgivad uusmeremaalased emamaa tavasid. Teadlikult või ebateadlikult — ükskõik. Põhjusi tavade pidamiseks jätkub.

Uus-Meremaa on saareriik nagu Inglismaa. Uus-Meremaa on pinnalt peaaegu võrdne Briti saartele. Uus-Meremaa asustati plaaniga rajada lõunapoolkerale, Briti antipoodile «mudelkoloonia», juurutada oma kalliks peetud elulaadi eeskujuks teistelegi asumaadele. Inglased pidasid end tollal esmajärgulisteks tsiviliseerijateks, kultuuritoojajaks. Et kõik kavapäraselt välja ei kukkunud, veidi teisiti läks — selle põhjusi on mitmeid, nagu ikka elus...

Viimaks on vihmalahin läbi, pakid sees ja võtmed pihus. Toast lööb vastu kodust hõngu: värsked lilled, vaagen puuviljaga. Maitse kas banaan, apelsini, pirni või pealt karvast, roheline lihaga hiina küdoonia õuna — kuidas meeldib. Viimast eksportivat uusmeremaalased nüüd «kiwifruit'i» nime all Ameerikasegi, seletab teenistuja. Hiina päritolu ei kõlbavat. Aga «kiwi» — väljasurev lennuvõimetu lind — on Uus-Meremaa sümbol ning «kiwifruit'i» ameeriklased ei põlga. Tõesti, ta on mahlakas ja karastav... Ent mugav toakene tundub jahedana, küttesüsteem muidugi puudub. Tagasi tänavale!

Pärast vilgast, päikesepaistes kihavat Sydney't nagu polekski pilvises, vihmamärjas ning tuulejahedas Aucklandis suurt vaadata. Laiad sirged tänavad, kitsad kõverad tänavad (vanalinn!), künkad, kallakud, tõusud ja langused. Ning ikka majad, madalad värvierksad elamud. Waitemata sadam. Sügav laht ookeanilaevadega. Teine jahisadama ja ankrul jahtidega, vihmasumus kummitava Rangitoto saarekupliga. Ja igas suunas kustunud tulemäe tõmbik haljendavate külgedega, kus vingerdavad mustavad asfaltlindid. Mõnel kallakul salguti lehtpuid, mõnel männimoega seetreid. Ühe tulemäe tipul seisab sihvakas oobelisk, teise harjal hele mitmekordne hoone, mis otsekui pikakasvuline valvur vahib kõikide madalamate akendest sisse... Waitemata tähendavat sillerdavat merd, Rangitoto — tardunud laavakihistust. Saar on tõesti vulkaanilise tegumoe ja lahedki võivad päikeses sillerdada. Aga mällu kinnistub Auckland, mis pidavat olema Uus-Meremaa ilusamaid linnu (poole miljoni elanikuga on ta suurim nagunii), hallis vines vihmalinnana... Vägisi meenutab Atlandi tsüklonitest vaevatud Tallinna. Ainult ühtki teatriaafišši ei leia. Selle asemel päratult plakateid «race'idest» — võiduajamistest. Kaubamajadki kirendavad neist.

Jalutuskäigule teeb lühikese lõpu uus vihmarabin. See tuleb kaela peaaegu selgest taevast, täiesti ootamatult. Uus-Meremaa taevas ei pidavat midagi kinni, naeravad kohalikud, kõik andvat maale õnnistusseks...

Varase õhtusöögi, ikka sellesama inglise «dinner'i» järel tuleb Daphne (grupi poolt Dašaks ristitud), sõprusühingu sekretär, ja kargab igavuse kui vaenlase kallale. Aucklandis õhtul muud ette võtta ei olevat kui vestelda — laiali perekondadesse. Autod ootavad, iga paar ise peresse. Panso vihjab filmile, mis pidavat olema tehtud Joseph Conradi «Lord Jimi» järgi. Ta saab sõidutajaks Daphne'i poja, läheb kinno. Minu koos Moskva arsti Tolmatševskajaga viib Daphne enda poole. Üle kõrge väinasilla, selja taha jättes valgustatud tänavaid, tormame lõunamaa pimeduse tõrvapotti. Jälle rabistab vihma, tuul lõõtsub ümber masina. Aga väheldane tõmmu Daphne käsitseb «Volkswagenit» kui lapsevankrit.

Nende majakene on kesklinnast viisteist miili eemal, savisel järsakul, alles istutatud noorte viljapuude vahel. Ühekordne, avara köök-elutoa ja kahe magamistoaga. Lihtne lakitud puu, pastelltoonides plastmassid. Väga hubane. Muidugi elektrilised keeduagregaadid ja külmutusseadmed. Aga üleni põrandat katvat vaipa ei ole. Lignoliin tulnud odavam. Ehitanud nad kaugele Takapunasse krundi odavuse pärast. Ja ikkagi läinud majakene maksma üle 5000 dollari. Elu ei olevat inimesel, kes tegeleb töölisliikumisega, Uus-Meremaal sugugi roosiline. Kuid statistilised keskmised? Muidugi, jah, tase üldiselt on kõrge — eeskätt nende arvel, kes teenivad üle seadusliku miinimumpalga, mis on 30 dollarit nädalas... Peremees, endine Briti armee ohvitser, sõjaveteran, nüüd ametnik, «white collar», kallab klaasi head õlut ja lisab, et kes kapitali vastu käe tõstab, sel tuleb kõigeiks valmis olla...

... Uus-Meremaa on kindlustuse, arstiabi- ja pensionisüsteemi poolest ehk peaaegu eesrindliku ühiskonna väravail. Ametiühingute osagi palgaküsimuste ja töökaitse seisukohalt tulevat tunnustada, aga tööandja meelevald tööliste üle kestab... Frances ise pidas loenguid töölisclubides, ergutas rahupooldajate liikumist, käis rahupooldajate kongressil Helsingis ja — kaotas selle tõttu laevaseltsis ametikoha... Kompanii lihtsalt «koondas ära». Hea veel, et maksti välja pensionikassa rahad, sai peavarju püsti lüüa... Aga ametiühing? Formaalselt tehti kõik «siledalt» — ettevõtte juhtkond võib reorganiseerimiste puhul koosseise kohendada... Polnud midagi teha, ehkki varsti teine mees teise ametinimetuse all pandi samu ülesandeid täitma...

Kas tulite siia kui kunagisse «mudelkolooniasse» eriliste lootustega?

... Ei sugugi. Olime mõlemad Daphne'iga väsinud sõjast, sõjajärgsest kitsikusest Inglismaal. Perekonna sidemed laevakompaniiga tõid meid üle mere. Poliitiline õhkkond on siin teine, aga Uus-Meremaagi, kõigile oma saavutustele vaatamata, seisab mitmete probleemide ees. Välisvõlad koormavad, Vietnami sõjast osavõtmise tõttu kasvab Ühendriikide mõju, karjasaaduste turu hoidmine Inglismaal pidurdab tööstuse arendamist. Alles eile algas sadamas puksiirimeeste streik. Seal töötab ka maoorisid ja... Nii et probleeme on terve rida...

Ons olemas ka rahvusprobleem? meenutab maooride nimetamine ärisid, kus pakuti Uus-Meremaa suveniiridena aina lihvitud nefriidist «kiwi-linde» ja läikivate silmadega «tikisid» — maoori toredaid puunikerdusi.

... Ärgu puudutatagu tabu, naerdakse. Tiki-tabul on Uus-Meremaa lühidas, kuid tormilises ajaloos oma lahutamatu osa...

Pärast seda, kui hollandi meremees Abel Tasman 1642. aastal esimese eurooplasena käis Uus-Meremaa rannikul ja kokkupõrkes päriselani-

kega kaotas osa meeskonnast, jäi vastavastatud ala, millest öieti ei teatud, kas on tegemist mandri või saarega (otsiti ikka veel Austraaliat!), rohkem kui sajandiks endisesse olekusse. Seda nimetati tinglikult Staatide maaks. Vahel harva sattusid siia mõned eksinud meresõitjad. Isegi pärast James Cook'i kes 1769. aastast alates käis saartel kolmel korral, kaardistas rannajooned, lõi kontakti maoridega ning tegi kindlaks, et avastatud on kaks saart, kulus veel aastakümneid, enne kui inglased sõandasid tegutsema hakata. Kisklemised ülevõimu pärast meredel, koloniaal- ja vabadussõjad Ameerikas ning lõpuks Suure Prantsuse revolutsiooni järelkajad Euroopas ei lubanud Inglismaal aktiivset tähelepanu pühendada kaugetele saartele. Nad jäeti jõumängus reservi.

Vahepeal aga levisid teated saarte ümbrusmere muinasjutulistest hülge-, vaala- ja kalarikkustest. Seiklejaid mitmetelt maadelt tõttas kohale. Avastati suurepärane kauripuu, löödi kirved selle tüvesse, raiuti ja viidi Euroopasse. Loomulikult tekkis kokkupõrkeid päriselanikkudega, neid kõmmutati maha, aga ei pääsetud ka ise karistamata. Rändades läks lahti omavolitsemine, mereröövellik vägivald põhimõttel, kes rutem laskeriista haarab, see valitseb.

Kororareka vaalasadamast kui vägivallatsemise pesast räägitakse lugusid, mis maha ei jää Klondike'i kullavälja lugudest. Missuguse lipu all sõitjad kunagi laiutasid, pole oluline. On aga tarvis teada, et prantslaste ja inglaste vahel kestis hõõrumine Vaikse ookeani saarte pärast. Üks üritas väärata teist. See seletab mõndagi. Britid saatsid 1814. aastal Põhjasaarele misjonär Samuel Marsdeni, et see kuulutaks maoridele jumalasõna... Teadagi ei tulnud ta üksi. Ning kuna maorid ei hoolinud armu(alistamise)õpetusest ega võtnud ka selle kuulutajaid avasüli vastu, tegi Briti valitsus sellest ettekäände pakkuda saartele oma krooni kaitset...

1840. aastal ilmus kohale — muidugi vajaliku väesalga eesotsas — kapten William Hobson ülesandega toetada päriselanikke ja luua saartel kord. Hobson ilmselt oli rohkem diplomaat kui sõdur: ta kutsus pealikud läbirääkimistele ning saavutaski selle, et maorid võtsid vastu Inglise kuninganna ülemvalitsuse. Akti nimetatakse Waitangi lepinguks. Sellega näpsas Inglismaa saared ilma püssipauguta prantslaste nina alt ära...

Kuid korda ja seaduslikkust, mida kuninganna esindaja töötas, ei suudetud maksuma panna. Saartele oli kogunenud küllalt ahnet elementi, kes väesalga varjul ruttas maid haarama, maoorisid nende põlistest elukohtadest välja suruma. Misjonäride armuõpetus jäi naeruväärseks ning maorid ihusid relvi.

Inglise kubernerid katsusid sisserändamist reguleerida, maaküsimust korraldada, kuid osutusid abituks. Siis tekkiski viiekümneandatel aastatel Edward Gibbon Wakefieldi algatusel nn. «mudelkoloonia» idee ja asutati ühing, mis oma eesmärgiks seadis valitud väljarändajate abil inglise heakorra ümberistutamise Uus-Meremaale. Nood naiivsed idealistid kuulutasid suuresõnaliselt võrdsust inimtõugude ja rahvuste vahel, olles arvamusel, et kõike annab heade korraldustega teha. Kuid ahnus, saagihimu, mammonajaht otsustasid teisiti.

Saared oma pehme kliima ja suurepärase rohumaadega osutusid töötatud maaks karjandusele. Maorid? Mis lugesid maori paganad inglise villalammaste või lihaloomadega kõrval? Need tõid emamaalt naelsterlingeid — maorid võisid hakata karjasteks nagu Austraalia «mustad».

Aga maoorid olid hoopis teist tüüpi rahvas kui Austraalia aborigeenid. Kätesunnitud karjasekepi asemel haarasid nad relvad ja alustasid sissisõda. Iga suguharu kaitses oma jahimaid. Inglased takerdusid. Kui siis veel avastati kuld Otagos, raputas «kollase kuradi» palavik Uus-Meremaadki, meelitades sinna niisamuti kui Ameerikasse ja Austraaliasse seiklejaid kokku igast maailmakaarest. Unistused mudelkolooniast — kellel neid oligi — varisesid lõplikult kokku. Kuul ja teras otsustasid saartel eluasju. Ei aidanud omavalitsuse sisseseadmine ega kirikutegelaste kaasalöömine. (1848. aastal rajasid šoti presbüterlased Lõunasaarele oma «äravalitud rahva» asula — Dunedini, 1850-ndal anglikaanid Christchurchi, katedraalilinna.) Sõnad jäid sõnadeks. Tegusid tegid endiselt mammonakütid — kullaotsijad ning need, kes haistsid Uus-Meremaas saamamaad. Nende tegude jälgedes liimerdas aga pärisrahva veri, kes Inglise kuninganna kõrgele kaitsesele vaatamata ise pidi oma eluõiguste eest seisma...

Kes nad siis on, need Staatide maa, Polüneesia kolmnurga edelatipu vaprad asukad, keda James Cook ja teised varasemad meresõitjad nimetasid indiaanlasteks?

Maoorid Pika Valge Pilve maal

Laskem teistel
kiita meie voorusi.
(Maoori vanasõna)

Teame neist üpris vähe.

Vana kooliraamat mainis möödaminnes: Uus-Meremaa algasukad, metsik väljasurev polüneeslaste suguharu, kannibalid...

Selle tarkusega astus meie põlv 1920. a. paiku ellu.

«Eesti Entsüklopeedia» 1935. aastast täiendas: arvult umbes 40 000, ristiusu maaletungimisest alates rahvuslikku omapära kaotamas ja eurooplastega segunemas...

Pikemalt polnud kauge Uus-Meremaaga asja ei ajalool ega geograafial. (Ning seegi informatsioonikilluke logises mitmest tapist!) Meie sulemehed pole maooridele kuljuseid kõlistanud, küll aga moorlastele, Põhja-Aafrika mauridele. Seepärast lugejad vahest hämmastuvadki, kui poetada sõnake maoori folkloorist või kultuurist. Et mis kultuuri seal, kus puudus tsivilisatsioon! (Siiski: tänapäeval teame juba, et on võimalikud tsiviliseeritud barbarid ja kultuurised metslased — kui algelisus, primitiivsus võrdsustada metslusega, mida muide kõige meelsamini kaldub tegema tsivilisatsioonibarbar eurooplane, kellele miski pole püha peale ta enese heaolu...) Maooridel pidi nii üht kui teist seda-võrra olema, et tsivilisatsiooniharjal seisvad inglased eelistasid lahingulise võidu asemel nendega läbirääkimisi, kokkulepet.

Oli see ehk ainult maoori visadus, tema südi hing? Vaevalt. «Suured» on ajaloos «väiksed» tihti metsikumatena näidanud, kui need tegelikult on; «väikesed» pidanud «suuri» — kas või endasäilitamise vajadusest — ülekohtuseks ja tooreks. Absoluutseid kaalusid säärestes asjades ei ole. On aga väärtusi pärimustes, käitumistes, suhtumistes, mis annavad aluse vaagimiseks, seisukoha kujundamiseks.

Folklooris öeldakse avalduvat rahva ideaalid, tema unistused, ilu-

meel, õiglustunne — kõik parim. Meie rahvaluulekogud on aukartust-äratavad, folkloor rikas, omapärane ja tark. Aga niinimetatud informatsioonikogum endiste põlvede tegude-tegemiste kohta selles üsnagi kasin, peamiselt olustikku kajastav. Ometi teame teistest allikatest, et muistsed eestlased olid küllalt otsustus- ja teovõimelised, vapradki, kui vaja. Välja arvatud pooliti pseudofolkloorlik «Kalevipoeg», on see «tegude-raamatulik» külg meie rahvaluulest kahjuks kadunud, pikkade alandusaegade jooksul otsekui elimineeritud. Oleme sedavõrra vaesemad, näime kahvatu minevikuga rahvana.

Maoorid, mitmekordselt väiksem etniline kild, elasid XIX sajandini muust maailmast eraldatult loodusrahvana, kes ei tundnud kirja. Kuid missugune on nende folkloor, kui informatsiooniküllane selles minevikukäsitlus!

Nende suur lugulaul jutustab:

Kolmkümmend inimpõlve tagasi elasid esivanemad Hawaiki saarel. Inimesi sai seal palju, saar ei jõudnud neid enam toita. Tekkisid tülid. Siis läksid pealikud kanuudega välja ja leidsid suure vee taga Aotearoa — Pika Valge Pilve maa. Aotearoa on ilus ja rikas, seal on palju linde ja palju kalu, ütlesid nad oma rahvale, saagu Aotearoa meie maaks... Ja rahvas ehitas suured kanuud, kogus kanuudesse kõrvits-pudelites joogivee, puuvilja, kuivatatud kala ja juurte varud ning asus teele Aotearoa poole...

Jätame selle, mis jutustab ülempelik Tama armuloost merel teadijas Ngatora naisega, jumalate vihast, merehädasse sattumisest, sellest pääsemisest.

... Kanuusid oli seitse. Nende nimed olid: «Te Arawa», «Tainui», «Matatua», «Horouta», «Tokumarua», «Aotea» ja «Takitimu». Igas laevas asus üks pealik koos sõdalaste, naiste ja pereliikmetega. Kaua sõudsid ja seilasid nad merel, talusid nälga ja janu, kaotasid tormis palju inimesi, kuni viimaks, pärast suuri pingutusi tuli nähtavale Aotearoa rand ning väsinud meresõitjad juhtisid laevad Kaituna jõesuu lahte Põhjasaare kirderannikul. Maketu kohal heitis «Te Arawa» esimesena ankru, teised järgisid tema eeskuju ning öö magasid väsinud meresõitjad laevades, suutmata maale minna...

Seda lugu teab iga täisealine maoori peast, peab tingimata teadma iga pealik — teisiti ta selleks ei saagi —, niisamuti kui ristiusulised peavad tundma kümmet käsku. See on maoori usutunnistus, tema «tegude raamat».

1950. aastal pühitsesid maoorid oma Uus-Meremaale tuleku kuuesajandat aastapäeva, meenutasid suure pidulikkusega kangelaslikke esivanemaid ja nende vägevaid kanuusid, mis maoorid Pika Valge Pilve maale töid...

Kuidas? Tundsid muistsed maoorid siis lääne kaasaegset ajaarvamist, oli neil oma kroonik?

Ei midagi taolist! Maoorid olid looduslapsed. Kogu nende minevik, esi- ja vaarisade tegevus põlvest põlve on põimitud lugudesse, ühelt põlvelt teisele edasi antud suuliselt, loolaskmise ja viisiveeretamise korras. Ning seesugust kroonikaketramist jätkatakse tänapäevani, järjest uusi seiku ja sündmusi lisades igivanadele, ammukorruptatutele, üldtuntuile, obligatoorseile...

Veel rohkemgi: legendides pajatatakse pealik Kupest, kes juba nelisada aastat enne suurt rändu, niisiis kümnendal sajandil käinud Aotearoal, sõitnud saartevahelisest väinast läbi, pidanud laagripaika praeguse

Wellingtoni eeslinna Seatouni kohal, ja viinud Aotearoalt Hawaiikile kaasa kamaka greenstone'i, rohelist nefriiti, millest endisel kodusaares tehtud uhke hai-tiki ja kaks kirvest. Nendega valmistanudki järelpõlv kaksikkanuud suureks rännuks...

Legendid teavad pajatada ka vana pealiku Toi poja Tu Rehni eksisõitsetest, tormis Aotearoale sattumisest, kust isa ta aastaid hiljem leidis. Tolles loos nimetatakse Rarotonga ja Raiatea saart, räägitakse Whakatanet ja Maketu maabumispaikest Pika Valge Pilve maal, mis tõendab, et saari juba hästi tunti, ning annab aluse kujutluse loomiseks ka maoride sõidusuundadest.

Jutustatakse veel kahest omavahel sõdinud pealikust Nukust ja Manaiast, kes teineteist taga ajades sattunud Aotearoale. Nuku alistanud ja pöördunud tagasi, Manaiaga aga jäänud kohale. See toimunud paarsada aastat enne suurt rändu...

Saab siis pajatusi, legende või muinaslugusid võtta ajaloon?

Kui muud ajalugu ei ole, kui rahvas ise esitab selle oma ajaloon. Kehkendab põlvede ja pealike järgi välja aastad? Hiilgavad siis kauged ajaloolisi sündmusi meenutavad kroonikadki täpsusega? Või millega mõõta täpsuskraadi seal, kus puuduvad võrdlusandmed? Sündmusi minevikuhämus katab samasugune romantikatolm nagu tulevikufantasia soovunelmaidki. Tegelikkus moonduv kergesti luuleks ja luule võib vastata kõige reaalsemale tegelikkusele.

Muidugi ei saa keegi teaduslikult tõestada, kui palju on maori lugudes absoluutset tõtt. Aga — iga maori nimetab tänapäevani uhkusega laeva nime, millega tema esivanemad Aotearoasse tulid. Sest igast paatkonnast kujunes hiljem selle paadi nimeline suguharu oma eluala, tegevusharu ja kombetalitusega. Suguharud rääkisid sama keelt, kummardasid enam-vähem ühtviisi haldjaid, mis arvati asuvat metsas, meres ja mägedes. Kuid pealikud ja nende nõunikud — sõnaseadijad, targad — kiskusid nad tihti vastastikustesse taplustesse. Kindla riikluse loomiseni enne eurooplaste tulekut ei jõutud.

Kes nad siis ikkagi on ja kus asub Hawaiki saar, kust Valge Pilve maale tuldi? Seda ei tea keegi ütelda. Suust suhu kandus edasi ainuüksi saare nimi. Selle asukohta ei määranud nähtavasti loole põhjapanija, toonane tark, ei osanud täpsustada ka kordajad-edasiketrajad. Harilik maori ei katsugi mõistatada, kus saar asub. Talle kui veendunule piisab sümbolist, väärtuseküsimumst ei kergitata.

Maorid on üldiselt siledajukselised, nahavärvilt heledamad kui polüneeslased ning nende intelligents ja taip — nagu järeldub pikka-aegset etteplaanitsetud merereisidest — pidi kaugelt ületama tolleaegse polüneeslaste arenguastme. Purjetada sajandeid enne Kolumbust, ilma kompassita, ilma igasuguste navigatsiooniriistadeta üle ookeaniavaruste ja tuua laevastik kindlalt sihtkohta — selleks pidi omatama vähemalt suurepäraselt loodusetundmist, orienteerumisostkust taevamärkide järgi kui mitte teadmisi asjadest, mida tollal Vaikse ookeani saartel teada ei võidud. Taoliste retkedega said hakkama kuulsad viikingid, esimesed Euroopast Ameerikas käijad. Niisiis lõunapoolkera viikingid? Kuid seegi on — üksnes iseloomustus tegude järgi. Nagu sir Peter Buck, ise pooliti maori (endine Honolulu Muuseumi direktor), arvab, on maorid algselt pärit kuskilt Lääne-Indiast, liikunud teiste rahvaste surve all, peatunud Indoneesias, seal omandanud meresõitja vere, ja kui

mongoliidsed rahvad peale vajusid, edasi purjetanud itta, saartele, kust uuesti alustasid üht inimese suurimat seiklusretke tagasi läände...

Legendid räägivad: ühed muistsetest rahvastest pöördunud ürgkodust lahkudes läände, et järele jõuda sinna kadunud päikesele, teised aga itta — tõusvale päikesele vastu...

Eeldagem koos sir Peter Buckiga, et maoride esiisad olid päikesele vastuminejad. Sel juhul tuleb omaks võtta seisukoht, mis liigitab maorid tinglikult polüneesia rahvaste hulka, aluseks võttes eeskätt keelte sarnasust. Juba James Cook märkas seda, kui tema poolt kaasatoodud tahiitilane Tupia kergesti mõistis Staatide maa elanikke ja need teda. Tupia keeleoskus tasandas Cook'ile teed maoride juures. (Hilisemad uurimused näitasidki, et Tuamotu, Tahiiti, Havai ja mitmete teiste saarte elanike keeled on üksteisele lähedased. Keeled, samuti ka mõned endis-aegsed tarbeesemed). Kuid see ei tõesta veel maoride põlvnemist nondelt saartelt. Nende nahavärv, juuksekasv, üldse tõulised tunnused, räägivad koguni selle vastu. Nagu ka arengutase, kultuurihõngu iseloom, mis mitmeti erineb nimetatud saarte rahvaste omast. Küsimus, kust maorid pärinevad, jääbki esialgu vastamata. Ja Hawaiki saar — legendaarse kõlaga nimeks.

Maoridele enestele muidugi on Aotearoa, Pika Valge Pilve maa, Uus-Meremaa päriskoduks, nagu see kuussada aastat paigal elanud rahvale teisiti olla ei saagi. Nende lugulaul siiski tunnistab, et eest ei leitud asustamata, tühja maad. Saartel elasid mustanahalised «tangota whenna'd» — maoori nimetuse järgi — kohalikud, päriselanikud. Kas nad olid lähedased Austraalia aborigeenidele või Okeaania saarte mustanahalistele, on taas saladus. Neist pole säilinud jälgegi: maorid alistasid nad ja assimileerisid abiellumiste kaudu. Või nagu ütlevad inglased: tegid ülevõtmise teel omaks need, kes ärasöömisest järele jäid, sest muistised maorid olid inimesesööjad...

Inimesesööjad küll — säärase faktide esinemisest teavad rääkida veel nii hilisedki andmed kui läinud sajandi viiekümnendate aastate omad —, kuid ometi kaunis omaloomelise vaimulaadiga, kultuuri algmetega rahvas. Rääkida röõbiti kannibalismist ja kultuurist tundub ehk veidrana, ent kultuuride või kultuurkondade kujunemise käigus leidub mõndagi, millel humaansusega on vähe ühist. Meenutagem kas või indiaanlaste skalpeerimiskommet, ketserite põletamist inkvisitsiooni tuleriitadel või kurikuulsaid natside surmalaagreid... Ei, kultuur võib kergesti esineda kahenäolise Jaanusena. Lõpuks, kumb ongi humansem: kas tapetud vastase energia rituaalne omandamine või elava metsik piinutamine?

Moraal, tõekspidamised, kombad — need on igal arengutasemel, erinevates tingimustes isesugused, kujunevad vastavalt vajadustele-eeldustele. Puuduvad andmed selle kohta, kas maorid enne saartele tulekut tegelesid kannibalismiga. Pika Valge Pilve maal võisid nad selle kombe omandada — isegi hädaga. Sest Uus-Meremaa vetes leidis küll kalu ja metsades linde, aga ei ühtegi loomaliiki, mis teistel aladel said inimese peamiseks toidubaasiks. Maorid toitusid kalast, linnust, kumaarast (magus kartul), sõnajala juurtest, pähklistest ja puuviljadest. Sealjuures hävis üsna ammu saarte suurim (üle kolme meetri kõrge) lind moa, hiigeljaanalind. Ja väiksest kiwistki on säilinud ainult harv esindus. Lihapuudus oli saartel enne eurooplaste tulekut ilmne. Oma teisel reisel märkas seda ka James Cook. Ta katsus maoride teadmata saarele jätta loomi. Kuid märgib 23. mail 1773 kahetsusega päevikusse:

«Lambapaar, kelle elushoidmiseks olime kandnud nii palju hoolt ja näinud nii palju vaeva, leiti lõpnuna. Tõenäoliselt oli lambapaar hukkunud mingi mürgise taime söömise tagajärjel. Seega nurjus võimalus viia Uus-Meremaale sisse lambaid...»

Koomiline, kui mõelda, et sada aastat hiljem sai Uus-Meremaast maailma suurim lambakasvataja ning et praegu loetakse seal üle viiekümne miljoni lamba, mille vill ja liha on maa peamiseks tuluallikaks... Kuid tookord olid asjad nõnda. Ning üks inglaste seletus ongi säärane, et maoorid loobusid inimesesöömisest varsti seejärel, kui saartele sisse toodi sead. Nii või teisiti, kannibalismi pärast inglastel maooridega lahinguid lüüa ei tulnud, nagu mõnede suguharudega Aafrikas. Tülid tekkisid «sootuks asjalikumal» pinnal.

Maoorid elasid suguharudena ja suguharude liitudena, igaühel oma pealik ja ülepealikud, paades, suurtes kindlustatud, pistandtaradega piiratud külades. Iga suguharu või selle suurpere pidas omaks teatavat maa-ala ja rannikut, millelt kogus toiduvarud. Tülisid ja kokkupõrkeid juhtus saagimaade, aga veel sagedamini naistetõmbamise pärast. Veriseid lahinguidki löödi omavahel. Kuid see kõik ei kõigutanud nende lihtsat ürgkogukondlikku korda. Elatanud maooritar, kes Whakarewarewa paas oli meie teejuhiks, pajatas endisaegsete eluviiside kohta:

«Maooridel oli kõik ühine. Kui ühel oli süüa, said ka teised sellest osa. Kui pealik oli ja peredel ei olnud, pidi ta oma tagavaradest neile jagama... Maoori naised ja mehed ei olnud vastamisi kadedad... Ühe pere naised olid kõikide sama pere meeste naisteks ja mehed sama pere naiste meesteks... Lapsed kasvatati üles ühiselt. Sest maoori põhimõte ütleb: kõik, mis sa teed, teed tulevaste põlvete heaks...»

Kas kõik just nõnda libedalt läks, kas selliseid kombeid üldiselt peeti, on kõrvaline. Peaasi: maoorid ei tundnud eraomandust, nende elulaad meenutab algelist ürgkommunismi. Sedasama tõendab ka nende «whare-ruranga» või — muistsete eestlaste mõistes «maja», kokkutulekute hoone paa keskel lagedal väljakul, kus toimusid päevaküsimuste läbiarutamised ja muidugi ka ühised lõbutsemised tantsude ning lauludega, samuti pidulikud külaliste vastuvõtmised. Pealik valitses, aga suguharu liikmetel, ka naistel, oli õigus kõigis asjus kaasa rääkida, oma arvamus ära öelda.

Maoorid polnud ei karjakasvatajad ega põlluharijad. Kuigi paiksed, tuleb nad liigitada korijateks, mitte viljelejateks. Maalapikesi, mis kumaara jaoks üles hariti, oleks palju nimetada isegi aedadeks. Aga — metsast-veest elatuv inimene vajab hinge seespõlvamiseks kaugelt rohkem pinda kui vilja- või karjakasvataja. Maooride peamiseks asustus- alaks oli enne ja on ka praegu Põhjasaar. Waitangi lepingu kohaselt tagasid inglased neile nende maavaldused ja eesõigused — tähendab, ka ürgkogukondliku korra muu juurdekuuluvaga. Lõunasaarel kui hõredamalt asustatul peeti esialgu lepingust kinni — maad jätkus sisserändajale, jäi ka maooridele. Põhjasaaarel aga tekkisid kohe komplikatsioonid.

Sisserändajad, olgu kohaletoodud või Austraaliast iseseisvalt ülekolinud, ei hoolinud vähematki maooride õigustest, tihti ei mõistnudki, mis tähendab kommunaalne maaomand. Irvitades maooride seltsiabiellude, suurperede ja ürgkogukondliku korra üle, seadsid nad end elama sinna, kus meeldis, ning kiskusid ühe maatüki teise järel ära. Maoorid katsusid vastu panna, aga jäid kokkupõrgetes teadagi kaotajaks. Vihaselt taganesid nad mägedesse ja võssa, nagu räägitakse, valgetele sõna saa-

tes, et tulgu need mees mehe vastu, aga mitte oma tulenuiadega, millega iga lapski võib sõjamehe kaugelt tappa...

Inglased maoridega mees mehe vastu jõudu katsuma ei läinud. Nende kuberner kehtestas korra, et maoride maid võib üles osta ainult valitsus, kelle reservidest sisserändajad selle peavad omandama. Lõuna-saarel see taas leevendas teravusi, aga Põhja-saarel ei aidanud ka omavalitsusüksuste rajamine ega uute ametkondade asutamine. Kokkupõrked arenesid üldiseks Maori sõjaks kõikide eurooplaste vastu.

Kümme aastat, 1855—1865, kestis algelise kääbusrahva meeleheitlik võitlus maailmariigi parimas varustuses vägedega. Üks briti rügement teise järel löödi puruks: maorid hankisid ka enestele tulirelvi ja õppisid nende käsitlemist lennult, lahingus. Inglise laevastik vedas abivägesid nagu tänapäeval Ühendriiki oma Vietnami, aga maorisid lõplikult lüüa ei suudetud. Nende eelisteks olid maastikutundmine ja liikuvus, nõrkusteks sõjatehnika puudumine, isoleeritus.

Kaotanud parima osa oma meesjõust ja juhtidest, ei suutnud nad sõda kauem jätkata, tuli leppida olukorraga. Sissetungijad aga neid kui rahvast ka mitte hävitada: nad pakkusid koostööd samaväärsuse alusel ja nelja esindajat parlamendis. Niisiis rahvuslikku ja poliitilist tunnustust. Mõistes edasise sõdimise mõttetust maailmariigi vastu, nõustusid maorid 1867. a. tingimusel, et neile jääb põliselt 4 miljonit hektarit maad. See oli maoride teine leping inglastega. Ent seegi «lendas õhku» — juba sajandi lõpukümnendil oli vaevalt pool lubatud maast neil alles. Praegu arvatakse ametlikult maori kommunaalvaldusi mitte rohkem järele jäänud olevat kui 1,6 milj. ha. Teiselt poolt on viimastel aastakümnetel maorid individuaalselt tagasi ostnud osa neid maid, mis liberaalid sajandi lõpul läbiviidud suurmaaomandite likvideerimise korras kuulutasid riigi omandiks ja müüsid väikefarmeritele.

Ent tükki rohkem kui maaomandi küsimuse reguleerimine rahuldab maorisid inglaste integratsioonipoliitika. Neid ei ole kunagi püütud ümber rahvustada, assimileerida, inglasteks teha. Inglise keeles on sõnal «integration» mitu tähendust, ka neegrite ja valgete laste ühisesse kooli paigutamist nimetatakse integreerimiseks. Uus-Meremaal tähendab ta seda, et maorisid hakati nii seadusandluses kui praktikas kohtlema samaväärselt teiste rahvustega, jäeti neile nende vähesed võimalused.

Tegelikult hävitas see murrang, hüpe ürgkogukondlikust korrast kapitalismi, rahva traditsioonilise elujärje, pühkis ära vanad alusedki. Eraomandi printsiibile rajatud eluviisi sissetung, alkohol ja tundmatud haigused (tbc, süüfilis jne.) viisid asja selleni, et maorisid möödunud sajandi lõpul tõesti loeti ainult 40 000 ümber ja peeti väljasurevaks rahvaks. (Täpset arvu ei teata, aga enne eurooplaste tulekut arvatakse neid olnud 150—500 000.)

Kuid säilinuis elas vapper, õpikumiline ja parimas mõttes kohanemisvõimeline vaim. Niisama kiiresti, otse lennult, nagu omandati metallide ja tulirelvade kasutamise oskuse, omandasid nad ka muid teadmisi ja praktilise tööoskuse. Ümberorienteerumine, üleminek euroopaliku, õieti kapitalistliku süsteemi eluviisidele kõige laiemas mõttes toimus nõnda-öelda «marsikorras taandudes», kalliks pidades vanu rahvuslikke tarkusi ja traditsioone, nende koondavat, liitvat, jõuduandvat järelmõju. Ei tule unustada ka seda, et sugukonnad säilitasid, säilitavad tänapäevani oma pealikud ja targad, teadijad, kes eriti hoolitsevad kõige traditsioonilise, rahvaomase eest. Lisaks säärasele kaudsele «omavalitsusele» sugukonniti ei jäetud kasutamata ka esindajaid parlamendis.

Just nende kaudu ja nende abil asutati esimesed maoori koolid, suunati noored õppima, kasvatati ajapikku üles oma esimene haritlaspõlv. Sellega oli väga palju tehtud. Asusid tööle esimesed õpetajad ja tervishoiutöötajad, sai oma teoreetikud ja süstematiseerijad ka maoori keel. Inglise misjonäride ülestähendused töötati maoori haritlaste poolt läbi, koostati keeleõpikud ja sõnaraamatud. Tõsi küll, maoorikeelsete väljaannete arv on tühine. Kuid ingliskeelseid teoseid maooride, nende mineviku ja olevikuprobleemide kohta suur hulk. Alles möödunud aastal ilmus kolmeköiteline «Maoori Entsüklopeedia». Aga tolleks ajaks lähenes maooride arv juba jälle 200 000-le, inglaste arvates ületabki selle.

Kuidas see juhtus? Igal rahval on oma «ärkamisajad». Maooride ärkamisaja alguseks loetakse aasta 1891, mil kuulsa maoori kooli Te Aute College'i kakskümmend õpilast asutasid organisatsiooni nimega Maoori Tõutervendamise Ühing. Nood noorukid seadsid oma peaesmärgiks jutlustada maooridele tõe tervishoiust ja hügieenist. Mitmetest neist said hiljem tuntud meedikud, pastorid või juristid, niinimetatud Noor-Maoori liikumise ja partei juhid (võrdle: Noor-Saksa, Noor-Eesti!), kes pühendasid kogu oma energia nii erialadel kui poliitikas rahva elujärje parandamisele (sir James Carroll, sir Maui Pomare, sir Peter Buck, sir Aperane Ngata). Algatust kroonis edu. Tänapäeva maoorid on tublimald, elujõulisemaid väikerahvaid maailmas. Nende arv kasvas viimase seitsmekümne aasta jooksul peaaegu viiekordseks. Kuuskümmend protsenti sellest rahvast on noored, alla 21 eluaasta, samal ajal kui mittemaooride noorsoo protsent Uus-Meremaal ei ulatu neljakümneni. Maoorid töötavad kõikidel elualadel, on osavad ja vastupidavad, ületavad füüsilisel tööl tihti sisserändajaid. Ning inglise päritoluga elanikkond vaatab praegu juba ebaledes tulevikku. Sest kui järgmise seitsmekümne aasta pärast on maoorisid miljon või poolteist, võivad nad juhtiva osa saartel enda kätte haarata...

See oleks loogiline ja endastmõistetav — kõigile peale inglaste, kes peavad end saarte äratajaiks, nende majanduse ülesehitajaiks, Uus-Meremaa sotsiaalse heaolu rajajaiks. Kuid ometi jääb tulevikuprobleem praegu teisejärguliseks maoori rahva uskumatu ümberkujunemise müüdi taustal. Missuguste jõureservidega vastu peeti, mis seda kandsid, kaduviku lävel rahvakillu tagasi töid elule ja õitsengule, ta uuesti kasvama ning kosuma panid? Seitsekümmend aastat on rahvaste elus sekund, sajandik sekundit. Kuid ometi sündis selle jooksul ime — nagu sünnivad kõik imed: äkki ja ootamatult.

(Järgneb)

Kala

Kalad, ujuvad, paadid,
Nad muundavad vett.
Vesi on vait ega muutu
Kuni keegi teda ei puutu.

Kala libiseb mööda
Nii nagu kindas näpp,
Ujuja pikkamööda
Kaob kui tantsisklev täpp
Ja puri tõmbab hinge.

Aga vaikne vesi muutub
Sellele, kes teda puutub,
Kalale, paadile, ujujale,
Keda ta kannab ja viib
Kui tiib.

1920

Süit

Und näha ühes silmas kuu ja päike teises silmas
Arm suus ja juustes ilus lind
Nii ehtes nagu väljad mets ja teed ja meri
Nii ilus ja nii kirevil kui teekond ümber ilma.

Pagu läbi maastiku
Kesk suitsuoksi ja kõiki tuule vilju
Kivist jalad liivasukkades

Kinnihaare kõigi jõe setrede servist
Ja viimne mure muutunud näol.

1922

Lollid ja kurjad

Nad tulevad seest
nad tulevad väljast
Vaenlased on nad
Nad tulevad ülalt
nad tulevad alt
kaugelt ja ligidalt
hüvalt ja kuralt
rohekas riides
hallis riides
kuub liig lühike
palit liig pikk
ja viltu rist
oma püssidest suured
oma nugadest napid
uhked oma nuhkidele
timukaist tugevad
ängist rasked
maani relvis
maa sisse relvis
jäigad teretades
ja jäigad hirmust
oma karjuste ees
vettinud õllest
vettinud kuust
rohmakalt lauldes
saabaste laulu
Unund on rõõm neil
sallitud olla
Ütlevad jaa nad
vastab ei-hõik
räägivad kullast nad
tinaks saab kõik
Aga vastu nende varju
kõik saab kuldseks
kõik saab nooreks
Mingu nad surgu nad
Sellest meile piisab

Armastame inimesi
Inimesed pääsevad
Seisame selle eest
uue maailma
õige maailma
säraval hommikul.

1943

Kõik ütelda

Kõik ütelda on kõik mul sõnadest on puudu
Mul ajast puudu on ja puudu julgusest
Ma kerin uneldes noid juhuslikke pilte
Aeg läks ei õppinud ma selget rääkimist

Kõik öelda tänavad ja kaljud sillutis
Maanteed ja nende käijad väljad karjused
Ja kevadudemed ja talvekuude rooste
Ja pakane ja lõõsk mis viljaks saavad koos

Ma tahan näidata hulka ja üksikut
Ja tema vaimustust ja tema meeleheidet
Ja mida valgustab ta inimelu kulg
Ta lootust ja ta verd ta teid ja tema vaeva

Ja hiiglahulkasid kes lõhki rebitud
Ja sisse kemmitud on nagu surnuaeda
Ja hulka võimsamat ta enda autust varjust
Suurt müüri lõhkujat ja isandate võitjat

Ja käte perekonda lehtede perekonda
Ja looma ekslevat kel pole isiksust
Ja viljutoovat jõge viljastavat kastet
Ja õiglust püstitäist ning sügavjuurset õnne

Kas lapse õnne küll ma oskan tuletada
Ta pallist nukkudest või päikselisest ilmast
Ja kas mul mehisust on küll et mehe ilmest
Ta õnne ütelda ta naist ja lapsi nähes

Kas seletada võin ma armastust ta põhjust
Ta tinatraagikat ta sulg-komöödialikkust
Mehaanikat mis teeb ta igapäevaseks
Ja hellitusi mis ta igaveseks teevad

Kas mõistan siduda ma eluilmas voe
Maa-väetisega nii kuis hea on ilusaga
Kas suudan võrrelda ma kohusega iha
Või käsu loodud korda rõõmu korruga

Kas piisab sõnu mul et kustutada viha
Võin viha abil raevu hiiglatiiva all
Ja ohvrit näidata kes tapab oma tapjad
Kas saab mult värvi sõna revolutsioon

Kuldkoidik silmades mis enesele kindlad
Ei miski endine kõik uus ja vääristunud
Väikestel sõnadel on vanasõna süva
Kui lihtne mõtelda on teispool kannatust

Kas mõistan ütelda kui sügavalt ma eitan
Absurdseid maaniaid mis üksinduse hautud
Peaaegu surma neist sain saamata end kaitsta
Kui surev sangar kel on seotud suu ja käed

Nad vaat et lahkasid mind kehaks hingeks vaimuks
Nii päris vormitult kui kõigi vormidega
Mis ülle meie käest saab pehastus ja langus
Nõusolek sõjaga ükskõikne meel ja roim

Peaaegu ajasid mu vennad ära mind
Sest nende võitlusest ei küsinud ma teps
Ma olevikult tahtsin rohkem kui tal on
Ent homsest puudus mul veel pisim kujutelm

Kuid kõige lõpu eel kõik mis ma olen võlgnen
Ma meestele kes teadsid mis on elu tuum
Rebellidele kes kontrollisid nii relvi
Kui südameid ja kes üksteisel hoidsid käest

Nad seisid meeste seas kel pole laiku aul
Ja heliseb üks laul nii nagu ikka laul
Meestest kes kaitsesid me tulevikku surma
Ja gnoomiurgude ja meeletute eest

Kas viimaks öelda võin et uks on avatud
Sel keldril mille täos on sünges varjus vaadid
Seal viinamäel kus vein on vangistamas päikest
Kui tohin pruukida mäe peremehe sõnu

Nii naised tehtud on kui vesi või kui kivid
Kas õrnad piredad või liiga terviklikud
Ja linnud lendamas on uusi avarusi
Ja vana kondi jälil longib tuttav krants

Ei kuule kesköö häält muu kui vaid vana mees
Kes ära raiskas kõik noid tühje laule luues
Kuid seegi keskööötund ei ole kadunud
Ma uinun alles siis kui ärganud on teised

Ehk suudan öelda väärt on ainuüksi noorus
Ja kortsu näidata mis on mu põse peal
Väärt on vaid peegelduste lõppematu järg
Mis algab seemnete ja õite õhinast

Sest siirast sõnast ning reaalseist asjadest
Teed algab usaldus ja kulgeb naasuta
Veel enne kostma peab kui küsida on jõutud
Ja keegi rääkida ei tohi võõrast keelt

Ja keegi lõhkuma ei kipu ühtki katust
Ja linnu süütama ja surnuid kuhjama

Sest mul kõik sõnad on mis ehitama seatud
Ja veenma meid et aeg on ainus allikas

Naer tuleb peale naer mis tuleb tervisest
Ja vendlusest mis seob meid iga hetke külge
Kõik teisega on head nii nagu ikka need
kes armastavad end sest nad on armastatud

Õrn lainesäbar kaob kesk olemise suurt
Ja selget rõõmu mis on merest värskem-noorem
Meid miski kahtlema neis värssides ei vii
Mis täna kirjutan et hajuks eilse koorem

Tõlkinud J. KROSS

Novellivõistlus 1967

i saa kurta, et meie päevil võistlusi vähevõitu oleks. Neist teatavad aina mitte üksnes ajalehtede spordiveerud, vaid ka perioodika väärikamad leheküljed. On vabariikidevahelised sotsialistlikud võistlused, linnade ja rajoonide vahelised, ettevõtete vahelised... Võistlevad küllap kõikide elualade esindajad.

Iga-aastaseks tavaks saanud novellivõistlust peeti tänavu viieteistkümnendat korda. Nende võistlustega on tahetud ergutada kaasaja kiiret pääsemist kirjandusse, äratada ja hoida huvi proosa lühivormide vastu, avastada ja turgutada uusi võimekaid autoreid, sõnaga — uut kirjanduslikku järelkasvu.

Ja need pole kaugeltki väikesed ega tähtsusetud ülesanded.

Seekordse võistluse parimateks osutusid, nagu ajakirjanduse kaudu juba teada, Aime Maripuu, Ellen Niirman, Kalju Saaber ja Heino Tominga. Mõned nimed neist on üldsusele mõnevõrra tuntud, teised hoopis võõrad. Ja nii on see viimastel aastatel ikka olnud: juba raamatuteni jõudnud autoreid on võistlustest osavõtjate hulgas harva. See on teinud novellivõistlusest sõna otseses mõttes uute nimede kirjanduslike võimete proovikivi. Teisest küljest on nimekamate autorite tavapärane eemalejäämine võistlusest madaldanud selle kunstilist taset, nii et auhinnakomisjonil on haruharva õnnestunud siit leida tööd, mis kirjanduse üldisest tasapinnast silmahakkavalt välja paistaks, ilma edasise kunstilise kohendamiseta võiks trükki pääseda ja seega esimese preemia ära oleks teeninud. Küll on seevastu täheldatud mitmete novellivõistlusele esitatud tööde silmahakkavat tundlikkust ajastu probleemide nägemisel, suuremat erksust selles osas koguni kui võistlusvälises uuemas ilukirjanduses. Võistlustööde kiituseks, aga samal ajal ka muule kirjandusele etteheiteks.

Niisama nagu novellivõistlusele on novelli kõrval aina esitatud ka jutustusi, vesteid, üldse igasugust lühiproosat, isegi romaanikatkendeid ja -konspekte, niisama on võistlustöodes kaasaja kõrval ühtaegu leidnud kajastamist ka lähem või kaugem minevik. Tänavunegi võistlus polnud selles osas erandlik. Auhinnatud nelikust olid otseselt meie päevade keskel Heino Tominga «Kümme päeva mõtlemisaega» ja Ellen Niirmani «Leegike». Suurem oli kasutegur kaasaja kasuks ergutust saanud võistlustöodes; nendest seisis tänapäevasest ainekust eemal vaid teine Ellen Niirmani žürii tähelepanu äratanud töö — «Ülal Seeblaude juures».

Ja selleks minevikuks oli ikka, kas siis otseselt või kaudselt, viimane sõda. Inimene ja sõda. Selle sõja traagilised tagajärjed ja järeloomõjud ulatuvad mitmel juhul neissegi töödessa, kus räägitakse sõjast hoopis kaugele jäänud tänapäevast. Viimane sõda elab, elab ikka veel — inimestes ja kunstis, elab mälestusena, hoia tusena, alateadvuses ja sõja otsesest tagajärgedes. Aga nii mõnigi kord jookseb see taasmeenutatud sõda kirjanduses ja kunstis ka tühikäiku, eelkõige niisugustes töödessa, kus see on vaid kunagiseks ja kaugeks ajalooks — halastamatuks ning traagiliseks küll, aga siiski üksnes minevikuks, millel on vähe pistmist eelnenu ja järgnenuga, mis on parasjagu nii suur ja nii väike, kui see on kooli ajalooõpiku

lehekülgedel. Nagu näiteks võistlusele esitatud töös «Ära unusta, et...» (märgusõna «Unistus»), mis on jäänud ainult ühe sõjaväeüksuse lahingutee pealispidiseks ja veretuks kroonikaks, kuhu kõik juhtunu on võrdset ja ühesuguse tähendusega kirja pandud, midagi eriliselt rõhutamata või kõrvaliseks tegemata, kus pole kandvat mõtetist selgroogu ega terviklikku kunstilist kompositsiooni.

Kaheks võistlusel äramärgitud tööks olid juba nimetatud Ellen Niirmani «Ülal Seeblaude juures» ja Mae Antsu «Need viis päeva».

Ellen Niirman näeb saksa okupatsiooni lapse silmade ja väikekodanliku perekonna kaudu. Poeg Olev sellest perekonnast on okupatsioonivõimude eest redus, tütar Ulla saab sakslasest sõjaväelaselt Josefilt lapse, emas süveneb päritud nõdrameelsus. Autori nägemuses on ju midagi uut, midagi värsket — niisuguses olukordade ja meeleolude kooskõlastatuses. See oli tõepoolest hullumeelne aeg. Üllal on vend ning on Josef, keda ta armastab. Samal ajal on Olev ja Josef vaenlased, kuigi, jah, ka Josef pole tavaline okupatsiooni esindav sõjaväelane, ta on antinatsist. Töös on psühholoogilist veenvust, on sõnaseadmise oskust. Aga põhiskeem, loo kude on ju ikkagi üpris tuttav, ka on lugeja ligilähedastel samasuguse tegelaskonna samasuguse vastandamise juba mujalt endale selgeks mõelnud. Ja veel. Autor jälgib tegelaskonnavahelisi suhteid küll külma asjalikkuse ja näilise erapooletusega, ent ometi idüllilises, kammerlikus valguses, tõstes oma tegelased otsekuu omaette nende aastate suurtest liikumistest ja võitlustest. On kuri maailm ning kirjaniku head ja õnnetud inimesed selles. Üks omaette, teised omaette.

Mae Antsu «Need viis päeva» on lugu kahel tasapinnal. Siin seisavad minevik ja olevik niivõrd paaris, et raske on sõnaselgelt öelda, kust algab möödunu ja kust olev. Minategelane, õpetaja, elab viie päeva jooksul kaasa fašistlike mõrvarite kohtuprotsessi, elab veel kord üle oma isa surma, kelle tappis võib-olla seesama mees, kes istub nüüd siin süüaluste pingis ja kelle poeg samal ajal on tema õpilane.

Autorile ei ole see kohtuprotsess kaugeltki üksnes minevik, üks lugu kunagisest; ta ei taha, et see oleks kaugel, vastuoludeta minevik ka lugejale. Ta avab sellest kohtuprotsessist endale ja lugejatele tõsise hoiatuse — olevikule ja tulevikulegi. Inimese mõõdupuuk pole see, kuidas ta käske täidab. Ja vastutus-tundele tuleb mõelda enne, kui käsutäitmise tagajärjed on ebasoovitavaks saanud.

Silmahakkavaim sõja-aastatest ainstikku ammutanud võistlustöödest oli nullusel novellivõistlusel äramärgitud autorite hulka kuulunud, seekord juba teise preemiani jõudnud Kalju Saaberi «Vanamehed ja sõdurid».

Sõjas, avalikus konfliktis on võimatu kellelgi jääda kitseks kahe heinakuhja vahel, olla ja samas mitte olla; paratamatult osutud sa selles ühelt või teiselt poolelt osavõtnuks. See on autori lähtepunkt. Ja seda teab ja tunneb ka alevikaupmees Erik Johanson ehk Johanson Eeri, nagu teda külarahva hulgas kutsutakse. «Kui meie ümber on pori ja ebaõigus, ei tähenda see, et seal külitama peaks...» ütleb ta. Ju ta on nii arutanud ka enne selle ütlemist ja mõtleb nii hiljemgi. Aga ometi külitab. «Viloosus oled, mitte mees...» nagu Erik Johansonile ta ütlemiste peale sõnatakse. Filosoof, arutleja, kui vaja on tegutsejaid, võitlejaid. — Inimene oma lõhenevate mõtete ja kahtlustega, oma üksinduses 1943. aasta sõjatalve aegu vaenlase tagalas. Inimene, kes ühiskonnale väga otsustaval ajal on endaga puntrasse sattunud, nii puntrasse, et ise endalt lõpuks elu võtab. Ning tema antipood — Vanamees, vähese jutu ja vaenlaste suhtes kindla käega külamees. Kui tema külale ja tema rahvale on tulnud kutsumata külalised peremeest mängima, siis pole seal arutada enam midagi, siis on need niihästi tema, tema küla kui ka tema maa vaenlased, ning vaenlaste vastu, kui tahad vaba olla, tuleb võidelda.

Kalju Saaberi sihiteadlikus stiilitaotluses on ütlemise värskest, on isikupärast autori nägemust, psühholoogiliste süvakäikude tähelepanelikku jälgimist, aga on ka palju liigset, väljalangevat ja teost madaldavat. Autor tahab olla ühiteagu konkreetne, püsida olustikulistel ja ajaloolistel reaalidel (samas ometi mitmeti eksides nende tõepära vastu, mida võis täheldada muide ka ta mullusel novelli-võistlusel äramärgitud töös «Kui mu ema oli julm»), aga samuti taotleb ta iseseisva kujundilise reaalsuse loomist. Viimasega satub vastuollu «Vanameeste ja sõdurite» teine pool, westerni laadis lõpp, õigemini peaaegu kogu Vanamehe osa, mis nagu polekski sama autori kirjutatud. Eriti nähtavaks saab see vastuolu seetõttu, et Kalju Saaberi meelisvõtteks ja kõige tulemusrikkamaks erijooneks näib olevat terava, pingelise konflikti esitamine sordiini all, «teravate kontuurideta laadis», nagu iseloomustas ta mullust võistlustööd Maie Kalda («Looming» 1966, nr. 9, lk. 1433) ja mis on ka Johansonil Eerile pühendatud osa pärisosa.

Põhiliselt tänu tegelaskujude eredusele, õigemini peategelase eredusele, jõudis auhinnaile, küll ainult kolmanda preemiani, Aime Maripuu «Vana testamendi Jehoova», lugu sõjaeelsetest ja sõjaaegsetest usklikust taluperemehest, suurest töö-rühmajast ja despoodist, keda autor on kirjeldanud lapselapse silmade kaudu (jällegi!). Vägevat taluisa on Aime Maripuul meile näidata, ajastu sümbolit ja vaimu ja oma ajale iseloomuliku karakterit; autoril on õnnestunud luua sugestiivseid episoodide — hobuse peksmine vanaisa poolt näiteks. Tunduvalt madaldab «Vana testamendi Jehoova» kunstilist väärtust ja mõjujõudu aga skemaatiline kokkupõrge isa ja Nõukogude armeest tulnud poja vahel lõpulehekülgedel. On ju igati iseloomulik, et niisugune talu ja maa külge kasvanud peremees kolhooside vastu oli, samuti see, et ta poeg pärast sõda uue elukorralduse pool-sesse leeri kuulub, aga selline konflikti lihtsustamine, mis siin esineb, et just-aegu sõjast tulnud poeg ei saa õieti mahagi istuda, kui jutit kolhooside rajamisele lastakse minna, ning vaevalt saab see juttki alguse, kui vanaisa poja koos sõja-aastad talus üle-elanud pojanaise ja lastega majast välja kihutab — see kisub eelnevagi väärtust tagasi.

Lisaks möödunud-aastasele teisele auhinnaile saavutas teise preemia taas Heino Tominga. Ja jällegi nendesamade probleemide ja sellesama keskkonnaga mis mullugi. Jällegi valutab see meie Vladimir Voinovištšiks ristitud uus autor südant ehitajate igapäevaste murede pärast, koos nendega ja nende nimel. Ja samal ajal meie kõigi nimel, sest «Kümme päeva mõtlemisaega» — nii on Heino Tominga seekordse võistlustöö pealkiri — haarab ajajärgu kitsaskohti avaramalt, kui ühe ametkonna piirid selleks ainet annavad.

Jälle on tal vastakuti inimene ja bürokraatiamaaailm. Inimene ja paber. Loov mõte, loov töö ja formularide lahtrid. «Olen kahekümne seitsme aastane ja traagilised ajad on minu jaoks ajalugu,» arutleb loo pea- ja minategelane, tööde-juhataja Toonesep. (Üldse oli võistlusel silmahakkavalt rohkesti mina-peatege-lasi, samuti raamjutustusi.) Aga peagi saab talle selgeks, et õige mitmete nähtuste seletamiseks jääb olevikust napiks. Nii on tänavuses Heino Tominga võistlustöös ta senist loomingut läbivale põhiteemale lisandunud rõhutatumalt veel teinegi — inimesed saatusetuultes. Inimene ja minevik. Inimene ja ajalugu. Inimene ja poliitika. Sõnaga — jällegi viimane sõda oma tänaseni ulatuvate tagajärgedega. Aga seekord mitte ainult sõda. Mõnegi nähtuse taust on nii-viisi avaramaks saanud, seda ühelt poolt, aga teisalt — just siit saavad alguse mitmed «Kümne päeva» kunstilised vajakajäämised, mis ei lubanud sellelegi tööle kõrgeimat auhinda anda. On sündinud hulk kõrvalline, ja nende rohkus ning venitatus on lisanud palju ülearust, ebaolulist, mis on paisutanud teose ligemale sajale masinakirja-leheküljele, nii et see meenutab juba pikemat jutus-tust — võistlustöö visandlikkust, kunstilist viimistlematust arvestades isegi

romaanikonspekti. Autoril on südamel palju, aga suur hulk sellest jääb loo teemast üsna kaugele ning on vaid suvaliselt seostatav teose peakangelaste, töödejuhatajate Toonesepa ja Roone ja neile lisanduva kolmanda peategelase — töökäskudega, millest kõik see lugu alguse sai, nagu ütleb autor oma töö hakatuses. «Kõik sai alguse sellest, et olin oma töökäskudega lootusetult hilinenud.»

Aga või siis need töökäsud üksi. Saad ühe paberi valmis, ootab sind juba uus — kollektiivlepingu täitmise aruanne või kvartalibilansi seletuskiri või tootmisnõupidamiste aruanne oma lahtritega: tootmisnõupidamiste arv, osavõtjate üldarv, keskmine osavõtjate arv ühe nõupidamise kohta... Ja loomulikult tootmisnõupidamised ise. Viimast neist meelde tuletades meenub minategelasele vaid see, et lumi oli maas ja kesklaos katus valge. Ja siis veel need paberid, mis tulevad ülevalt alla. Instruksioon instruksiooni otsa, määrus määruse otsa... Alt üles ja ülevalt alla.

Paber kannatab palju. Aga kui paber panna inimese asemel ka töö eest vastutama, siis juhtubki nii, nagu on Roone ja Toonesepa ja paljude teiste töödejuhatajate ehitusplatsidel — inimestelt on võetud rõõm tehtud tööst. Töö on kaotanud oma ilu, töömees töömehe südametunnistuse.

Igatahes on Heino Tominga näol novellivõistlustelt meie kirjandusse tulnud silmahakkavalt omanäoline autor oma teema, oma ainekogu ja kangelastega. Aga esialgu veel üsna juhusliku ja ebakindla kirjandusliku kultuuriga. 1966. aasta novellivõistluse aegu polnud Heino Tomingalt ilmunud ühtki ilukirjanduslikku pala, seekordsel võistlusel esines ta juba kui trükitud autor. Nüüd on õigus talt juba rohkem nõuda ja tahta. Ka tal endal.

Inimene ja paber.

Sama teema oli ka võistlustööl «Vello Panksepp ja kaassüüdlased» (märgusõna «Hammasratas»). Inimene ja tema poolt loodud bürokraatiamaailm, mis mõnikord vägisi inimesest suuremaks kipub kasvama. Kahju, et autor seda raamatupidajalikkude maailma, mida ta siin kujutab, ka analüüsib otsekui raamatupidaja, otsekui revident. Arvelaud ühes ja sullepa teises käes. Et tegelased faktide taha kaovad ja sündmustik revisjoniaktidesse takerdub, kuigi töö ise tähelepanevat olustikutööd esindab. Seetõttu tuli «Vello Panksepp ja kaassüüdlased» jääda nende võistlustööde hulka, mille autoritega auhinnakomisjon soovitas viimistlemisvõimaluste väljaselgitamiseks kontakti astuda.

Teise pilguga nägi suhtumist töösse võistlustöö «Pudel» (märgusõna «Nõginina»), teise pilguga ja teistes oludes. Siin on kõne all laupäev ja palgapäev sepikojas — loomulikult pudeliga, nagu vihjab juba pealkiri. Töös oli elavatenähtud ja kirjapandud tegelasi — oma karakteri ja oma käitumisloogikaga. Oli mõnusat, huumoriga maigustatud jutustamist. Oli mõnegi nähtuse äranägemist, mis meie päevil maal probleemiks on kasvanud. Ometi oli see töö parasjagu võlts, eelkõige oma didaktilisuses, mille tarib loosse töökoja juhataja. Ja nii muutub lõpuks kõik ebausutavaks; ei usu enam hästi ka seppa, kes on äkki samuti hakanud võõraid sõnu rääkima. Sama saatus oli tabanud võistlustööd, mis kandis pealkirja «Tükike mõttetööd» (märgusõna «Eluliitlased») ja rääkis samuti kahesugusest suhtumisest töösse ja samuti maal töötavatest inimestest. Liigne didaktilisus polnud autoril võimaldanud oma lugu kuidagi usutavaks teha.

Terviklikku ja tänase küla näolist lugu esindas Mats Traadi äramärgitud võistlustöö «Seitse paberit». See oleks väärinud enamatki kui äramärgimine, see oleks võinud äärepealt saada ka väikese preemia. Saatuslikuks sai põhiliselt töö žanriline kuuluvus veste, följetoni lahtrisse.

Nii et jälle inimene ja paberid. Seda küll. Aga seekord läbi hooga huumori-

prisma ja linnastuva küla taustal; siin on esiplaanil uue küla uus noorus, selle juurtetus oma kodumullas.

Kolmanda teise, seega kõrgeima preemia Kalju Saaberi ja Heino Tominga kõrval sai võistlusel Ellen Niirmani «Leegike». Selle sündmustik ja karkass, tõi küll, on üsna tuttavad ja tuntud: siin räägitakse meile veel üks kogemusteta tütarlapse võrgutamise lugu kogemustega naisteküti poolt. Kusjuures võrgutajat on algusest peale kujutatud rõhutatult mustades värvides, samuti on tüdruku vanemate suhtumine võrgutajasse esimestest lehekülgedest otsustavalt eitav, nii et ootad siit kooruvat stereotüüpset noorte mittemõistmist vanemate poolt. Aga ei. Autor on suutnud loo sellisenagi pealetükkiva õpetlikkuseta ja moraali lugemata loetavaks ning usutavaks sisustada. Ellen Niirmani «Leegike» on näide sellest, kuidas kulunudki motiiv isikupärasest teostuses võib värskest ja uudseltsel elama hakata. Eelkõige on selle taganud meeldejäädavad karakterid ja see, et autor on osanud traagiliseski koomilist näha. Kuigi — oma lõiv on melodramatismilegi makstud.

Inimene ja teised inimesed.

Sellesama selgroo külge on kasvatatud ka Leonhard Merzini äramärgitud novell «Müür». Autori kontseptsioon, nähtavasti kavatsuslikult põhiline, väljendub sõnades: ma tahaksin, et inimesed oleksid nagu vanad majad, millel igapähele on oma nägu. Seega tasalülitamise vastu, isiksuse nimel. Ja nagu novelli sündmustikku jälgides nähtub, ka kahekeelsuse vastu, silmakirjatsemise ja egoismi vastu. Ent minategelaselgi on teiste enesearmastusele vastu panna üksnes omaenese endaarmastus. Või nagu väljendas üks žüriiliikmeid: see mõjub otsekui läbi-kukkunud näitleja kättemaksuhimuline pamflett — pangetäis soppa kaela ülemusele ja kolleegidele, pangetäis egogeniaalset ülistust enesele.

*

Silmapaistvalt tulemusrikas lõppenud novellivõistlus ei olnud. Mitu omanõolist kirjutajat on see huviorbiiti siiski aidanud tuua. Ja heaks sotsiaalse informatsiooni baromeetriks on võistlustööd aina olnud. Napivõitu oli ka seekord võistlusel näidata oma kunstilist nägemust. Kahjuks. Novellivõistlus võiks väga hästi selleski osas eeskäija ja uue avastaja osa etendada.

Inimene ajaloo, bürokraatiamaailma ja inimestevaheliste käitumisnormide taustal. Inimene ja ühiskond. See on suurte vastuolude maailm. Võistlustöödes on mahurohket informatsiooni, on olustikutöde, on eredaid karaktereid, autoritel on esitada küll rohkesti dokumente, enamasti võltsimata fakte, aga väga vähestel on õnnestunud avada hoomatud faktide filosoofia. Ja seetõttu võibki nii juhtuda, nagu paljudes novellivõistluse töödes on juhtunud, et esitatakse seda, ka neid dokumente, mida vaja pole, mis on asja selgitamiseks üleaarused.

Soome kirjandus muutub

Soome 1960-ndate aastate kirjandusele on omased neli tunnusoort: vanade aastakäikude peaaegu täielik puudumine, sõja järel esilekerkinud kirjanike juhtpositsioon, kõige noorema põlvkonna debüteerimine ja kirjanduse rahvusvaheline orienteerumine.

Silmatorkav on esimeseks mainitud joon — eakate kirjanike vähesus. Tõsi küll, veel on elus mõned auväärased vanameistrid, nagu 93-aastane Ilmari Kianto ja 85-aastane L. Onerva. Aga nende järel tulebki kirjanike vanuseastmestikus tühik, mida täidavad üsna hõredad nimed: rootsi keeles kirjutavad Hagar Olsson (74) ja Rabbe Enckell (64), ning vitaalsed pahempoolsed luuletajad Arvo Turtiainen (63) ja Jarno Pennanen (60). Ka 20-ndail aastail kuulsaks saanud rühma «Tulenkantajat» põlvkond hakkab eakaks muutuma — Helsingi Ülikooli kodumaise kirjanduse professorina töötanud, varem lüürikuna tuntud Lauri Viljanen jõuab sügise algul pensioniikka (67) ja rühma noorim liige Mika Waltari saab järgmise aasta septembris kuuekümneseks.

Niisama märgatav ja tüüpiline on teine nähtus — sõja järel debüteerinud kirjanike kindel positsioon. Tänapäeva soome kirjanduses ja kirjanduslikus vestluses esinevad kõige enam sellised nimed, nagu Väinö Linna, Veijo Meri, Paavo Haavikko, Eeva-Liisa Manner, Tuomas Anhava, Pentti Holappa, Eeva Joenpelto, Paavo Rintala, Antti Hyry, kes peale Linna ja Manneri astusid kirjandusse 50-ndail aastail. Nende kirjanike ja kogu nende sugupõlve maailmapilt on ühel või teisel viisil kujundanud sõda. Nad on läbi elanud ideoloogiate kokkuvarisemisi ja lööksõnade inflatsiooni; nad kahtlevad kõigis mõtlemissüsteemides, kus pakutakse liiga kindlaid ja lõplikke vastuseid. Neid on nimetatud relativistideks, ja paljude loomingu tausta ongi ilmselt loonud teadmine, et elu ning väärtused on suhtelised. Väinö Linna on ühes essees kõnelnudki «elu relatiivsuse teooriast». Poliitiliselt on nad Paasikivi ja Kekkose Soome kasvandikud, Nõukogude Liidu ja Soome vahelise rahu ning sõpruse poliitika pooldajad. Nad on jõudnudki üht ja teist korda saata — on muutnud nii inimeste vaateid kui ka luule stiilivahendeid. Linna sõjaaegset mõtlemisviisi raputav «Tundmatu sõdur» ja 1918. aasta punaseid õigustav «Siin Põhjatähe all» on jõulised rahvusliku enesekriitika väljendused ja nende mõju on olnud ulatuslik. Haavikko ja Manner omakorda olid 50-ndate aastate luuleuueenduse tähtsaimad kujud. «Me tegime oma luule,» ütles Haavikko ühes oma luuletuses; lause täisobjekt võib osalt olla iroonia, aga nagu sageli on pool naljast siingi tõde.

60-ndate aastate kirjanduse kolmas tüüpiline joon, noore põlvkonna esiletulek, on samuti kergesti märgatav. Need kõige nooremad kirjanikud on kasvanud teistsuguses maailmas kui eespool mainitud sugupõlv. Sõda on neile juba ajalooline nähtus ja selle poolt sünnitatud ebakindlus lapsepõlve kauge vari. Nende maailmapilt erineb 50-ndate aastate relativistide arusaamistest; nad ei ole nii ettevaatlikud ega ka reserveeritud, nad nõuavad seisukohavõtte, nende märgusõnadeks on osavõtt ja protest. 50-ndate aastate kirjanikega võrreldes on nad idee-

lised. Nad ajavad üldiselt häid asju: tahavad anda oma parima ülemaailmse rahu heaks ja usuvad, et patsifism, desarmeerimine, rassilise diskriminatsiooni kaotamine ja mitmete endiste tabude — eriti ühiskondlike, kõbeliste ning seksuaalsete — kummutamine või vähemasti võimalikult vaba ning avameelne vestlemine neist tagaks kõige kiirema ja efektiivsema otsetee turvalisse, demokraatlikku tulevikku. Kindlat piiri ei saa nende ja eelmise põlvkonna vahele muidugi tõmmata; jutt on rohkem erinevaist astmeist kui põhimõttelisest erinevusest.

Õigupoolest ongi siin kaudselt esile tulnud alguses mainitud neljas joon — rahvusvahelisus. Soome on praegu avatum maa kui kunagi varem. See on näha juba üsna konkreetseist seikadest: Põhjamaadesse sõitmiseks jätkub isikutunnistusest, ja grupimatkad Tallinna ning Leningradi on nüüdsel ajal ka igäühele kättesaadavad. (Tallinn ja Leningrad on matkajate poolt muide niisama soositud kui varem Stockholm või Kopenhaagen.) Sama joont võib märgata ka kultuuri alal: Soome võtab mõjusid vastu nii idast kui läänestki. Rahvusteater võib samaaegselt esitada Albee'd ja Mrožekit, ning kinodes jookseb ameerika, inglise, prantsuse ja itaalia filmide kõrval nõukogude, poola ja tšehhi omi. Raamatu-kauplustes on rikkalik valik teoseid nii idast kui läänest, niihästi originaalidena kui tõlgetena. Vahe näiteks 30-ndate aastate olukorraga võrreldes on suur; Soome ei tunne enam vajadust kaitsta oma rahvuslikke erijooni muu maailma eest sulgumisega, vaid laseb rahvusvahelistel tuultel vabalt puhuda. See tähendab ühtlasi ka uuelaadilist, tõelisusetajul põhinevat rahvuslikku enesetunnet: usutakse, et omad jooned on küllalt tugevad, kannatavad ilma kunstliku kaitseta välja võistluse välismaiste impulssidega. Soome on saanud täisealiseks, tõdes Matti Kurjensaari ühes oma teoses.

*

Need jooned ilmnevad selgesti paari viimase aasta soome kirjanduses. Enamik 1966. aasta ilukirjanduslikest teoseist oli pärit praeguste «keskealiste», 30—45-aastaste sulest. 60-aastastest oli liikvel ainult paar kirjanikku — Jarno Pennanen ja Matti Kurjensaari. Vana pahempoolne kirjanik ja «Kiila» rühma asutajaliige Jarno Pennanen avaldas kogutud luuletused, Matti Kurjensaari aga varem ilmunud esseedest koosneva teose «Mu vennad merel mässaval».

Matti Kurjensaari (sünd. 1907) on kirjanik, kes pälvib veidi lähemat tutvustamist. Ta kuulub Soomes haruldasse kirjanikutüüpi ja eelistab isikupärast reportaazlikku esseed. Kirjanikuna on ta lehemees ja lehemehena kirjanik. Ta esindab ala, mida Olavi Paavolaise järel keegi teine Soomes ei ole viljelnud nii sihiteadlikult ja püsivalt. Kurjensaari on aja sündmuste vaatleja ja kommenteerija, erialaks isikute portreed. «Mu vennad merel mässaval» esitab rea elusolevaid või surnud soome kultuuriisiksusi — kirjanikke, näitlejaid, kunstnikke, poliitikuid. Kõiki iseloomustatakse Kurjensaari subjektiivsest vaatevinklist ja antakse teravalt oma aja ning omaksvõetud aadete taustal.

Kurjensaari on ikka tundnud huvi sõjaeelse aja ideeliste vastuolude ja nende muutumise vastu, 1948 ilmunud teoses «Võitlus homse päeva eest», millest kirjaniku 60. sünnipäevaks avaldati uus trükk, vaatleb Kurjensaari sõdadevahelise Soome kaht ideelist peajoont. Üks neist on «Stählbergi-pärasus» (Kurjensaari on Soome esimese presidendi suur austaja): rahulik, asjalik, konstruktiivne, lepitamisele pürgiv joon, mitmes suhtes «Paasikivi joone» eelkäija. Teine on selle vastand: totalitarismi idealiseerija, iseteadlik, natsionalistlikke agressioone õhutav joon, mida kõige selgemini esindas Suur-Soome unistusi haudunud Akadeemiline Karjala Selts (AKS). Seda laadi vastuolude kriitilise kujutajana ja lennuka karakteriseerijana on Kurjensaari võrrat, ja tema teoste

loetavust tõstab veelgi särav, paradoksidel ning teravdustel põhinev prantsuse-pärane stiil. Ta on leiutanud mitmed väljendused, mis on jäänud elama üldtuntud mõistetena — tema sulest on näiteks sõjajärgset Soomet iseloomustav määratlus «teine vabariik», mille isegi professionaalsed akadeemilised ajaloolased on kasutusele võtnud.

Rahvuslikku eneskriitikat on tehtud ka muul viisil, näiteks Eila Pennase (sünd. 1916) romaanis «Mongolid». Eila Pennanen on vist eesti lugejale tundmatu nimi, ehkki ta alustas juba 1942 ja arenes 50-ndail aastail silmapaistvaks novellistiksi ning kirjanduskriitikuks. «Mongolite» peategelasele, edu saavutanud keskkooli-reektorile Eino Peurale tehakse ülesandeks ettekanne soomlase rahvuslikust iseloomust. Ta tutvub eri määratlustega, loeb psühholoogide ja etnograafide uurimusi, lisab neile omi tähelepanekuid, leiutab vastuväiteid — ja märkab, et kogu mõiste hakkab hajuma ning muutuma seda ebamäärasemaks, mida põhjalikumalt ta sellesse süveneb. Samal ajal ta ometi oma eraelus väljendab märkamatult teatud tüüpiliselt soomelisi, just omaenese põlvkonnale omaseid jooni. Ta on 30-ndate aastate kasvandik, kel on õnnestunud mitmes suhtes — muuseas oma välispoliitilistes arusaamades — vabaneda vanadest seisukohtadest, kuid ta pole siiski suutnud muutuda nii kiiresti kui aeg ise. Oma eraelus satub ta karile ja kõigub vitaalse, kuid täiesti ebavaimse esimese naise ja intellektuaalse, kuid külma teise naise vahel, kogedes oma vahekorras lastega teravalt ka eri sugupõlvde vahelist vastuolu.

Eila Pennanen on mitmes oma varasemas teoses — kõige veenvamalt romaanis «Aga» — kujutanud nõrku, otsustusvõimetuid inimesi, kellel kõik jääb pooleli. Selline tegelane on ka Eino Peura, ehkki kirjanik nüüd tema kujus — sageli irooniliselt — kujutab lisaks murrangut soome rahvuslikus mõtlemises. Teistmoodi käsitleb seda murrangut oma uues romaanis Eeva Joenpelto (sünd. 1921), temagi esimest korda. Joenpelto alustas hiljem kui Pennanen ja esindab juba täielikult sõjajärgset aega. Tema teostes on palju kogu 50-ndate aastate proosale iseloomulikke jooni: ta stiililaadiks on tagasihoidlik realism, ta ei analüüsi ulatuslikult oma tegelaste hingelisi reaktsioone, vaid kujutab meelsamini nende ilmnenemist otsustuste ja tegudena. Tema stiilile, inimesekäsitusele ja kujutamiskiisile on omane asjalikkus.

Joenpelto «Rüütlit metsade pimedusest» võidakse osalt iseloomustada kui ajaloolist romaani. Peategelaseks on ametnik, kes igas olukorras püüab kohusetundlikult teenida oma isamaad. Tsaarivõimu ajal töötab ta Peterburis Soome asjade riigisekretäri kantseleis, abistab oma kaasmaalasi nii hästi kui iganes suudab ja abiellub vene naisega; kui Soome on saanud iseseisvaks, märkab ta, et on kõrvale jäänud, ja peab leppima väikese kohaga välisministeeriumis. Raamatu alguses ja lõpus kohtame teda kibestunud ning enesesulgunud raugana, pensionärina. Romaani üheks koelõngaks on autoril sageli esinev põlvkondade erinevus ning vastandlikkus: mees ei mõista oma lapsi ja jäigastub üha hullemini kohusetundliku, «õigesti mõtleva» ametniku rolli. Raamatu lõpus murrab ta siiski sellest välja, tajudes, et 1944. aasta vaheahu-kokkuleppe täitmine on Soomele absoluutne paratamatus. Nõnda on «Rüütel metsade pimedusest» niihästi kulissidetaguse poliitilise mängu terav kujutus kui ka lugu vananemisest. Romaani üheks peateemaks on Soome uusima ajaloo dramaatilisus, see, kui palju sündmusi ja äkilisi pöörded võib mahtuda üheainsa sugupõlve ellu.

Soome uusima ajaloo dramaatilisust käsitleb ka — tõsi küll, hoopis teisel viisil — eelmisest autorist ligi kümme aastat noorema Paavo Rintala (sünd. 1930) teos «Sõdurite hääl». See ei ole õigupoolest Rintala oma teos, sest tugineb puht-dokumentaalsele materjalile — veidi samal kombel kui sakslase Alexander Kluge Stalingradi lahingut kujutav «Schlachtbeschreibung». Rintala on võtnud

magnetofonilindile intervjuu rohkem kui kolmesajalt sõdurilt ja nende jutustusi oma raamatu jaoks kärpinud ning rühmitanud. Niiviisi moodustub näitlik lühipilt sellest, kuidas soomlased elasid läbi Karjala maakitsuse suurvõitlused ja Punaarmee läbimurde suvel 1944 — niisiis südamuse, mida sõdurihuumoris on harjutud nimetama «läbi Kannakse jooksuks». Suurlahingu eri järgud näivad filmilikena, omaette üksikkogemustena, millest vähehaaval moodustub üldpilt. «Sõdurite hääled» on hädaseisundis olevate inimeste kujutus, kaoseuurimus. Väärrib tähelepanu, et jutustajad ei näi sugugi viha tundvat; kas on möödaläinud aastad selle hävitanud, või oli olukord ise nii ränk, et seal ei mõeldud muust kui iseenda terve nahaga pääsemisest.

Nagu Eeva Joenpelto kuulub ka Paavo Rintala pärast sõda esilekerkinud põlvkonda ja on selle silmapaistvamaid nimesid. Ta äratas palju tähelepanu triloogiaga oma vanaemast ja Mannerheimist ja eriti romaaniga «Sissileitnant», mis kujutab sõja demoraliseerivat mõju ning usuteaduse üliõpilase muutumist külmavereliseks elukutseliseks tapjaks. Rintalast on jõutud juba raamatki avaldada: noore põlvkonna kõige teravamale sulega kriitikute hulka kuuluv Pekka Tarkka on osalt kirjandusteaduse, osalt sotsioloogia meetoditega uurinud «Sissileitnandi» puhul sündinud poleemikat. Tarkka näitab, et Rintala põhihoiak on tugevasti eetiline, peaaegu religioosne: kirjanik arvustab eksiteele läinud tsivilisatsiooni, mis tema meelest on lahku löönud loodusest ning looduslikust eluviisist ja oma võiduihas ning rahaahnuses hüljanud mõningad elu põhiväärtused. Need Rintala vaated tulevad kaunilt nähtavale muuseas tema ulatuslikus novellis «Eino», mis ilmus antoloogias «Seitse novelli» 1963.

*

Kurjensaari, Pennase, Joenpelto ja Rintala teosed sisaldavad kõik — ühel või teisel kujul — rahvuslikku enesekriitikat, kuigi neis loomulikult on ka palju muid jooni. Mõnede teiste nooremasse põlvkonda kuuluvate kirjanike teoste — Veijo Meri romaani või Paavo Haavikko, Eeva-Liisa Manneri ja Tuomas Anhava luuletuskogu — vaatlemisel ei küüni see aspekt enam ühendavat tegurit moodustama. Neile on juba peaaegu võimatu leida ühist nimetajat.

Veijo Meri (sünd. 1928), Väinö Linna kõrval soome sõjajärgse kirjanduse rahvusvaheliselt tuntum prosaist, on oma teostes juba kaua käsitletud tühja-jooksu teekonna teemat. See raiskuläinud reisi aine on selgesti näha tema eesti keeldegi tõlgitud suurepärasest sõjaromaanis «Manihaköis». Sama motiiv kordub uuel kujul lühiromaanis «Koloneli autojuht», kus esineb teinegi autorile tüüpiline joon — sõjaväemiljöö, tõsi küll, sedakorda rahuaegsena. Süžee iseenesest on nagu lühike anekdoot: koloneli autojuht toimetab oma ülemuse kustki Kesk-Soomes asuvast suvilast päralt — ja kui on Helsingisse jõutud, kiirustab kohe tagasi, koloneli mahaunustatud portfelli järele. Aga nagu Meri teostes tavaliselt, ei ole kõige tähtsam mitte süžee, vaid see, mida tegelased selle süžee raamides juhtuvad läbi elama, missugustesse olukordadesse nad satuvad.

Meri on selles romaanis jutustajana uuendunud, on kasutanud endisest vähem dialoogi ja endisest rohkem kirjeldust; teose lugemist see seik ehk pisut aeglustab, kuid samal ajal laseb tekstil mõjuda tihedamalt ja varjundirikkamalt. Autojuhi silmadega nähtud Soome maakolgast on kirjeldatud võrratu hoogsusega ning värvikalt, ja jutustamisse on ilmunud uus joon, mida võiks nimetada esemete huumoriks. Juhi ees avaneb alatasa muutuvaid vaatepilte, ja tõelisi tähelepanekuid saadavad mehe kõrvalised mõtted: «Kirik oli keskaegne kivikirik ja selle lähedal oli eraldi puust kellatorn, millel oli kõva tegemine, et maakivist ehitatud kiriku kõrval vastu pidada. Nende võistlus oli händikäpiga sõit, kus tornile oli antud kolmesaja-aastane edumaa.» Seesugust tõsise näoga esitatud

huumorit on autoril küll varemgi olnud, aga nüüd tundub selle ring olevat veelgi avardunud. Samal ajal on Meri endisel moel ohtralt kasutanud igasuguseid anekdoote, millega nüüd liitub teekonna kestel läbielatud juhtumusi ja sündmusi.

Kõik kolm lüürikut, kelle uued kogud ilmusid 1966, kuuluvad juba 50-ndate aastate klassikute hulka. Kõige rohkem äratas tähelepanu Paavo Haavikko (sünd. 1931) tagasitulek luulesse raamatuga «Puud, kõik nende rohelus». Haavikko oli oma eelmise kogu «Talvepalee» avaldanud 1959 ja kogutud luuletused 1962; seejärel ta vaikis lüürikuna, kuid lõi endale peagi uue positsiooni proosakirjanikuna, eriti novellikoguga «Klaas Claudius Civilise salaliitlaste laual». 1967. aasta algusest on ta «Otava» kirjastuse kirjanduslik juhataja. Tema tagasitulek lüürikasse oli juba iseenesest silmapaistev sündmus, ja veel tähelepanuväärsemaks see kujunes, kui sellisedki noored kriitikud, kes juba ette olid valmis raamatut arvustama, ruttasid tunnustama, et kõne all oli üks 60-ndate aastate kesksemaid luuleteoseid.

Haavikko luulestiili on raske iseloomustada neile, kes seda ei tunne. Tema ütlemissviis on ühelt poolt komplitseeritud, pildirikas, üllatavalt ringikäiv — ja teiselt poolt jälle kõnekeelelähedane, sundimatu, väljenduses täpne, ühepalju intellektile kui tundele apelleeriv. Ta on 50-ndate aastate soome modernistide hulgas kõige omanäolisem. Uues kogus on Haavikko ütlemissviis lihtsamaks muutunud, ja osa luuletustest ühineb ajakirjanduses peetud aktuaalsete diskussioonidega. Mõnede luuletuste taustaks on lähedase inimese surm: Paavo Haavikko naine, tuntud prosaist ja lüürik Marja-Liisa Vartio suri ootamatult 1966. aasta suve algul. Seda puudutavad luuletused on üsna tüüined, tõdevad märkmed, kuid nad avaldavad mõju just oma rahuliku tooni tõttu:

Vaatan õue, koldetuli on aknaklaasides, põleb
haljaste leppade taustal segi vihma ja suitset.
Mõtlen, kui mitmete sõdade taga on juba mu maailm:
ukseauk mu selja taga on raam, milles näed mind
tulemas,
minemas, enne kui jäädavalt lahkun;

ja talu, mu talu, röömuajad ja armastus
kõik kunagi ei satu ühtekokku.¹

Eeva-Liisa Manner (sünd. 1921) saavutas suure menu 1956 oma luuletuskoguga «See teekond» ja on sellest alates kuulunud soome lüürika esiritta. Tema varem veidi loetlev, tihedapildiline stiil on uues kogus «Kirjadega kivi» lihtsustunud ja muutunud õhulisemaks. Loodus on Mannerile alati lähedane olnud, kuid ta pole sellele lähenenud unistades nagu romantilised luuletajad, vaid täpsete, peaaegu bioloogiliste vaatluste teel. Uue kogu ühes luuletuses uneleb ta, et kirjutab lõputut esseed austri koorest, neist märkidest, mida liiv ja meri on sellesse graveerinud. Samasugune esse looduse süsteemist on mõnes osas Manneri kogu luule: teda huvitab asjade struktuur, ta nagu tungib nende sisse, et nende suhtes selgusele jõuda. Kuid sealsamas võib kogu elu hakata näima ebatõeliseks, nagu luuletuses «Teine on vees», kus linna vastupeegeldus vees köidab poetessi niisama palju kui linn ise:

Suured alad olid alemaahallid
vihm ahendas nägemiskaugust, uhtus ära mõnedki teed
ka sillad olid läinud
milleks sillad kui teid ei ole

¹ Luulenäited tõlkinud Mark Udam.

Siis selgisisid ilmad
Guadalquivir kandis kollast savi
linn sündis aeglaselt udust ja veest
all jões teine voolav linn

Ta rändab alati kuigi on paigal
pöökpuude sahinas
tõstab torne ja savi taevaste poole
üks taevas on laotuses, teine on vees.

Luuletuse hispaaniapärase pildistik ei ole väljamõeldud lüüriline rekvisiit, sest Eeva-Liisa Manner on viimastel aastatel Hispaanias viibinud ja ta on oma kogule lisanud sarja hispaaniakeelse luule tõlkeid. Kiindumus linna peegelpildisse ei ole ka mitte just pelk luulemäng, sest samasuguseid motive on Manner kaua käsitlenud ja vahetevahel nende üle vana hiina filosoofia valguses mõtisklenud. Selline tõelisuse peegelpilt on Mannerile ka kogu kunst: luules ja muusikas võivad asjad näida teistpidi, kuid samal ajal selged ning ehedad. Luuletusest ilmneb ühtlasi Manneri sümpaatia paradoksaalsete, vastandlike piltide suhtes: värss «ta rändab alati kuigi on paigal» sisaldab näiliselt vastuolu, kuid on samal ajal eriti täpne väljendamaks voolavas vees paistvat linna vastupeegeldust.

Väljenduslaadilt kõige säästlikum ja selles mõttes kõige klassikalisem on 50-ndate aastate soome modernistide hulgas Tuomas Anhava (sünd. 1927), praegu kultuuriajakirja «Parnasso» peatoimetaja. Ta alustas Eliotile ja Poundile omases kuiv-teravas anglosaksi stiilis, kuid on üha rohkem lähenenud kaug-ida luulele, klassikalisele hiina ja jaapani luulele. (Jaapani romaanikunst on Soomes viimastel aastatel huvi äratanud, ja meie maal on ka õnn omada otse hiina keelest tõlkija, andekas luuletaja Pertti Nieminen.)

Tüüpiline on Anhavale üha tagasihoidlikkus, mingisugune askeetlikkus ja range keskendumine. See on näha juba teoste nimedestki: alustanud 1953 koguga «Luuletused», on ta jätkanud selliste teostega nagu «36 luuletust» või «Luuletused 1961» ja oma uusimalegi teosele andnud asjaliku nime «Kuu es raamat». Anhava on omapärane mõttelüürnik ja loodusmeeleolude tihendaja, kes paari-kolme reaga suudab öelda niisama palju kui mõned teised paari-kolme stroofiga. Tema tüüpilisi jooni on ironia, mis mõnikord teravdab lühikesed tõdevad luuletused halasamatult torkavaks:

Sobis Gracchuste emaks, kuid sünnitas
paar metsavahti
ja ühe magistri.

Niisama tõhus, ehkki teise suunda pööratud teravik on järgmises luuletuses:

Sugupõlvad on nüüd nii vanad,
et tellivad meie käest juubelivärsse.
Ainult parimailt mitte.
Nendest ei või ju iialgi teada, mis numbril nad kunagi viskavad.

Ometigi ei ole Anhava luuletus enam sel viisil kandiline kui alguses. Kogus on annus aastate poolt kaasatoodud resignatsiooni, elu tõsiasjade nägemist ja tunnustamist. Sama joon hakkab olema omane kogu Anhava põlvkonnale; nad ei ole enam noored luuletajad. Mõnigi neist võiks alla kirjutada konstateeringule, mis esineb Anhava ühe luuletuse lõpul:

Tuli mu poeg oma murega,
ma ütlesin midagi naljakat,
ta naeris otse läbi pisarate;
aga kurbus jäi mulle, pean ütleva.

*

Lisanduv elukogemus ja koos sellega kasvav relatiivsusetaju on üks neist joontest, mis lahutavad 50-ndatel aastatel alustanud kirjanikke järgmisest põlvkonnast. Mõned noorimad kriitikud on 50-ndate aastate kirjanikele vaikselt etteheiteid teinud ka individualismi ja endassesulgumise pärast — ehk esitanud, lõbus küll, samasuguseid süüdistusi, mida vanad konservatiivsed arvustajad suunasid «modernistide» pihta 50-ndate aastate algul. Noorima põlvkonna erinevuse tähtsaim põhjus on loomulikult olukordades: aegade muutudes muutuvad ka inimesed. Ei tule imeks panna, et sputnikute, arvutusmasinate, automatiseerimise aja järgul sirgunud sugupõlv on teistsugune kui juba paarkümmend aastat vanemate rühm; vastupidi — peaks imestama, kui vahet näha ei oleks.

Uue sugupõlve tüüpilisi jooni on näha mitmetes 1966. aasta sügisel või 1967. aasta kevadel ilmunud luuletuskogudes. Näiteks Lassi Sinkkonen opereerib oma kolmandas kogus «Sinust homsesse» aktuaalse ainetikuga ja kasutab avalikult poliitilist terminoloogiat, kuna jälle Kari Aronpuro teksti kogus «Terviseks» ilmestab koostöö massikommunikatsioonivahenditega, eelkõige filmi ja televisiooniga. Kalevi Lappalaise esikkogus «Inimesesööja ilmed» on märke kokkupuuteist ameerika biitnike-luulega ning prantsuse dadaistide luulemaailmaga, ja paar kogu avaldanud Pentti Saaritsa on omakorda saanud impulsse lõuna-ameerika lüürikast. Kui 50-ndate aastate luuletajate poolt kasutatud metafoorid ja luulekujudid üldiselt viitavad orgaanilisele loodusele, on 60-ndate aastate lüürikas valitsemas linnaga liituv, tehnilisem kujunditesüsteem.

Uue arengujärgu algatajaid ja 60-ndate aastate soome lüürika kesksemaid kujusid on Pentti Saarikoski. Noorusest hoolimata — ta saab sügisel 30-aastaseks — on ta juba kaua silma paistnud ja palju kõneainet andnud, on oma arvamustega auväärseid kodanikke õrritanud ning väarikate asjade kulul nalja teinud. Ta on kõige mitmekülgsemaid soome kirjandusnimesi: mitte ainult lüürik, vaid ka prosaist ja usin tõlkija, kelle poolt soomendatud teoste skaala ulatub antiikdraamadest kuni James Joyce'i romaanini «Ulysses». Eriolist tähelepanu äratas Saarikoski oma viienda koguga «Mis toimub tegelikult?» (1962), mis oli hilisema 60-ndate aastate luule ennustaja: ütlemisviis on hooletu ja kõnekeelelähedane, luulesse on toodud argipäevaseid asju, juhuslikke mõttevälgatusi, ajalehtede pealkirju jne. Väljenduslaad on spontaansem ning eskiislikum kui 50-ndate aastate lüürikutel, tervik aga siiski hoolikalt läbimõeldud ja väljapeetud.

Saarikoski rahutuse ja otsingute taustaks on sügav vajadus leida oma maailmavaade. Ta otsib vankumatut jalgealust ebakindlas maailmas. Paljudest luuletustest saab välja lugeda kõikumist uskumise ja uskmatuse vahel. Uues kogus «Ei laul laulust» on ta leidnud ühe tugipunkti — armastuse. Selles teoses on ta loobunud sotsiaalse luuletaja osast ja kirjutanud lühikesi heli päevikumärkmete-taolisi tõdemusi, mis kõik rühmituvad intensiivse armastuselamuse ümber. Kogus on üherealisi «luuletusi» — nagu «Sinu suu on jõgi kohtamas merd» või «Sinu juustesse on linnud lookeid pununud» või «Täna kukun ma alla sinu ripsmeilt» —, aga siiski kujuneb sellest ühtne tervik.

Sensuaalset armastuslüürikat on oma teises kogus «Mängud kahele» kirjutanud ka Matti Rossi, kelle esikteoses «Näidendi tegelased» leiduvad senised mõjukaimad soomekeelsed protestilaulud Vietnami sõja vastu. Kõige uuem silmapaistev lüürik on Veikko Polameri, kelle kogu «365» on ebatavaliselt küps de-

büüt; selles ühinevad väljapeetult niihästi 50-ndate aastate lüürikute täpne väljenduslaad kui ka 60-ndate aastate luuletajate poolt soovitud spontaanne, hooletu ütlemissviis.

60-ndate aastate kirjanduse tüüpilisi jooni on ka draama elustumine ja muutumine. Eriti on sellele protsessile kaasa aidanud väike elava vaimuga isetegevusteater, Helsingi Üliõpilasteater, kes on soosinud kabareetaolist, satiirilist, sageli avalikult poliitilist žanri. Tema suurimaid võite selles suunas on Kalle Holmbergi lavastatud Arvo Salo «Lapua ooper». Näidendi nimi kõlab Brecht'i moodi, ja Brecht ongi olnud Salole eeskujuks, samuti kui Kurt Weilli muusika Kaj Chydeniusele juhttäheks. Salo näidendi ainek on pärit 30-ndate aastate Soomest, Lapua liikumise aastatest, ja tegelaste enamiku moodustavad oma õigete nimede all esinevad tolleaegsed poliitikategelased. Lühikestes tabavates stseenides esitatakse Lapua liikumise tõus, võim, pöörasus ja hukk. Teravik on jõuliselt suunatud vägivallamentaliteedi vastu, ja mitu korda toonitatakse, et tugev ei ole see, kes lööb, vaid see, kes löömisest hoidub. 60-ndate aastate sotsiaalsed, patsifistlikud, tolerantust rõhutavad tendentsid on «Lapua ooperis» esile toodud otsekui suurendusklaasi tulipunktis.

Samasugust vormirikkust kui lüürikas võib märgata ka kõige uuemas proosas. Tähelepanav on juba stiililaadide rohkus: on traditsioonilisi realiste, vaikseid asjalikke jutustajaid, Pegasuse päitsed peaaegu vallapäästnud spontaanse väljenduse pooldajaid, teravaid tarkpäid ja fantast. Asjatu on kõiki tutvustama hakata, niisiis leppigem mõne tähtsama nimega.

60-ndate aastate soome tuntumaid kirjanikke on — vastu oma tahtmist — Hannu Salama (sünd. 1936). Nimelt esitati tema romaani «Jaanipidu» vastu iganenud seaduseparagrahvi põhjal süüdistus jumalateotuses, ja abi pole olnud ei noore intelligentsi ega kirjanike liitude protestidest. Kohtuprotsess on veel pooleli, kuid see on juba näidanud, kui meeletu on hakata kunsti mõõtma seaduseparagrahvidega. Kohtuprotsessi vastukajasis kuuldub Salama uues teoses, novellikogus «Kenttäläinen käib majas», kus on paar novelli loova inimese üksildusest ja depressioonist. Mõlema peategelaseks on autori kergelt maskeeritud *alter ego*, oma raskustega heitlev kirjanik. Kuid ühtlasi ilmneb, et Salamal on neis novellides õnnestunud üle saada kohtuprotsessi poolt tekitatud ülepingutusest — teosed on kõrgetasemelised ja väljapeetud. Üsna tühiseiski pildikestes, nagu novellis väikese poisi ängistavast esimesest koolipäevast, toob Salama nähtavale oma jutustajatalendi. Tänavu sügisel ilmub talt pikem romaan, mida suure huviga oodatakse.

Salama realistlik, veidi Hemingway' laadi jutustamisviis esindab 60-ndate aastate proosa üht peasuunda. Pekka Kejose ja Markku Lahtela prohvetiks on omakorda olnud Henry Miller: nende romaanides on jutustamisviis hoogne, spontaanne, häbenematult egotsentriline, ja tähtsal kohal on seksuaalse armastuse kujutamine. Armastusekujutustes lüürilisem on Lapis elav Timo K. Mukka, kelle romaanides ka loodus tähtsale kohale tõuseb. Neile kirjanikele vastukaaluks võib mainida selliseid jutustajaid, kellele on tähtis ainekuga intellektuaalne käsitlemine ja analüüsimine. Näiteks noore kunstikriitiku Pekka Suhose novellikogus «Tüdrukud lähevad maailma» köidab tähelepanu just tugev intellektuaalne haare, omapäraselt käsitletud kultuurilooline materjal, mida võrtsitavad kirjaniku huumor ja fantaasia.

Tähelepanu väärib ka selline kirjanik nagu Aapo Junkola (sünd. 1935), kellega lõpetame selle liigagi pikaks veninud ülevaate soome kõige uuemast kirjandusest. Tema romaanid «Lindude aeg» ja «Varjude aeg» meenutavad veidi Kafkat või prantsuse uut romaani, aga ühtlasi on neis kogu aeg selgesti näha põhiprobleem: küsimus õigusemõistmisest ja eriti õigusemõistjatest. Junkola on ise akadeemiliselt ettevalmistuselt jurist ja järelikult teab, mida teeb, kui piltlikult

toob nähtavale ametliku seaduste mehhanismi pikatoimelisuse ning bürokraatlikkuse. Ta asetab küsimuse, mil määral kohtuniku isiklikud sümpaatiad, anti-paatiad või eelarvamused võivad mõjutada otsusetegemist. Osalt kasutab ta ka moesolevat kollaažtehnikat, kuigi ta pole oma teosesse liitnud sellist tsitaatide hulka nagu näiteks Kari Aronpuro romaanis «Aperitiiv — lahtine linn». Junkola toob sekka autentset — või eksiteele viivalt autentsena tunduvat — dokumendimaterjali, mis annab ta romaanidele abstraktse, kuivavõitu, stiliseeritud varjundi. Kuid samal ajal kirjanik meenutab, et need keerukad protokollid, osavalt treitid paragrahvid ja rangelt mõjuvad eeskirjad ei tohi muutuda eesmärgiks omaette, ei tohi oma keerutavate lausete ning ametlike kõnekäändude taha varjata kõige tähtsamat — inimest ennast.

John Galsworthy

Kirjaniku sajanda sünnipäeva puhul

augusti 14-ndal täitus sada aastat inglise proosa- ja draamakirjaniku John Galsworthy (14. 8. 1867 — 31. 1. 1933) sünnist. Ta oli neid autoreid, kes XIX sajandi lõpukümnendel, mil kirjanduses domineerisid dekadentlikud voolud, jätkas suurte kriitiliste realistide traditsioone. Oma teostes kujutas ta inglise elu selle tegelikkuses, kritiseerides kodanluse elulaadi peamiselt eetilisel seisukohalt.

Uue sajandi 20-ndatel aastatel taganes ta oma progressiivsetest positsioonidest ja asus koguni kodanliku ühiskonna kaitsele. Ometi jäi ta truuks realistlikule käsitlusmeetodile ja kujutas ka oma hilisemates teostes objektiivselt omanike klassi allakäimist.

John Galsworthy oli hariduselt jurist, kuid oma erialal ta ei tegutsenud. Tema esimesed kirjanduslikud katsetused ilmusid 90-ndatel aastatel, sajandi lõpul hakkas ta kutseliseks kirjanikuks. Esimese tunnustuse tõi algajale kirjanikule romaan «Saare variserid» (1904), veelgi menukamaks osutus romaan «Varakas mees» (1906), millest sai hiljem triloogia «Forsyte'ide saaga» esimene osa. Järgmistel aastatel avaldas kirjanik nii romaane («Patriits», 1911, jt.) kui draamasid («Höbekarp», lav. 1906, «Võitlus», lav. 1907, jt.). 1920. aastal ilmus Forsyte'ide-aineline romaan «Ahelais» ja järgmisel «Välja üürida», mis ta 1922 koos «Varaka mehega» liitis triloogiaks «Forsyte'ide saaga». Sama perekonna teemat jätkab kirjanik romaanides «Valge ahv» (1924), «Höbelusikas» (1926) ja «Luigelaul» (1928), mis ta taas liitis triloogiaks «Kaasaegne komöödia» (1929). Galsworthy hilisema loomingujärgu kandvaimaks teoseks on triloogia «Peatüki lõpp», mis koosneb romaanidest «Tütarlaps ootel» (1931), «Õitsev kõrb» (1932) ja «Üle jõe» (1933).

Galsworthy elust on vähe ütelda. Avalikkuses ei esinenud ta peaaegu üldse. 1922. aastal asutati Galsworthy initsiatiivil rahvusvaheline kirjanike organisatsioon PEN-klubi, mille kauaaegseks esimeheks ta oli. 1932. aastal sai Galsworthy Nobeli kirjandusauhinna.

Inglise kirjanduse XX sajandi realismimeistrite seas paistab Galsworthy silma kunstnikuna, kes on loonud suurepäraseid olustiku- ning elupilte ja meeldejäädavaid karaktereid. Ta nägi kirjanduse ülesannet elus esinevate reaalsete konfliktide kui ka tüüpiliste inimkujude käsitlemises elavas ning piltlikus esituses. Erilist tähtsust omistas ta tegelaskujudele, kes tema ütlust mööda pidid üldistama ning sümboliseerima terveid ühiskonnakihte. Aga ta tungib ühtlasi sügavalt iga tegelase hinge, avab nende tundemaailma, mõtteviisi ja käitumismotiive. Tegelasid esitab ta pingsates, dramaatilistes konfliktides. Nende karakter ja olemus kooruvad välja võitluses oma püüdluste teostamisel.

Kuigi Galsworthy tunnustas kunstilise kujutamise objektiivsuse printsiipi, ei jää ta oma teostes kunagi erapooletuks, ükskõikseks. Tema näiliselt neutraalsest hoiakust kiirgab humanistlik suhtumine: armastus inimeste vastu, sügav huvi nende sisemaailma vastu, kaasaelamine, sallimatus egoismi suhtes. Galsworthy pidas ühiskonna jagunemist klassidesse elu igaveseks seaduseks ega uskunud ühiskonnakorra ümberkujundamise võimalusse. Kriitikaga taotles ta inimeste moraalset parandamist. Kaasaja nähtustele lähenes ta satiirilisel, kuid rakendas

oma irooniat, mis puhuti võis teravneda sarkasmiks, varjatult, laskumata kunagi groteski.

Kaalukama osa Galsworthy loomingust moodustavad romaanid, tema tippsaavutuseks on mõlemad Forsythe'ide triloogiad, mida on õigusega nimetatud Forsythe'ide epopöaks. Need hõlmavad ulatusliku ajajärgu Inglismaa elus, 1886. aastast 1928-ndani, Forsythe'ide kolme põlvkonda. Tagasihaaravalt on juttu veel kahest eelnenud põlvkonnast, et näidata nüüdsete patriitside, kõrgema keskklassi esindajate kujunemiskäiku talupidajatest seltskonna tippudeni. Näeme, kuidas nad on ellu viinud selle omandiidee (forsaitismi), mis juhtis kõiki Forsythe'e pideva tõusu suunas. Autori realismi üldistav haare on seejuures nii lai, et ühe perekonna kaudu tekib pilt terveist klassist. Forsythe'ide perekonnaliikmed kehastavad inglise imperialismiaegse kodanluse iseloomulikke omapärasusi. Omanditunne määrab Forsythe'ide suhtumise oma varasse, tervisesse, söömisesse, oma perekonnaliikmetesse, teistesse klassidesse kuuluvatesse inimestesse jne. Galsworthy paneb neile süüks kalkust, egoismi, vaenulikkust looduse, ilu, armastuse ja kunsti vastu, seda, et nad pretendeerivad vagadusele, olemata sealjuures tegelikult õiged kristlasedki.

Sarja tugevaimaks romaaniks on «Varakas mees», milles avalduvad kõige ilmekamalt autori kui kriitilise realist'i omapära jooned. Kirjaniku kriitiline suhtumine avaldub enamasti iroonias, mis kohati kasvab üle satiiriks. Karakteriseerimisel avab Galsworthy tegelaste toimimise sisemised tõukejõud, valides seejuures ainult neid iseloomujooni, mis väljendavad Forsythe'ide põhiolemust. Soames, romaanisarja keskne kuju, on kodanlik perekonnapea, ühtlasi aga ka kodanliku ühiskonna kehastus. Temale vastandatud Ilu ja Kauniduse maailma kuuluvad inimesed (Irene ja Bosinney) ei suuda pakkuda forsaitismile mingit pidurdavat vastasjõudu. Romaanis jäävad nad vähem väljakujundatuina tagaplaanile. Nad esinevad forsaitismi ohvritena, mitte omaette funktsioonides.

Esimene triloogia lõpeb romaaniga «Välja üürida», mille finaali on noruline. Soames'ile tundub, et «Forsythe'ide ajastu on välja üürida», nende aeg on läbi. Kuid samas väljendab ta lootust, et vana pöördub tagasi, kui vaibuvad «uue vahetuse lained» (tegemist on 20-ndate aastate sotsiaalsete mullistustega Inglismaal).

Teises triloogias muutub kirjaniku suhtumine forsaitismisse. Keskseks tegelaseks on selles Soames'i tütar Fleur, kes on pärinud isalt omandliku mentaliteedi. Kuid «Kaasaegses komöödias» ei ole keskse tegelase tähtsus võrreldav Soames'i omaga eelmises triloogias, sest teos on laadilt laiem ja haardega, selle tegevustik ja probleemid hõlmavad elu ka väljaspool Forsythe'ide perekonda. Perekonnakroonika raame avardama tõukas autorit sotsiaalsete vastuolude teravnemine Inglismaal, ta seadis endale ülesandeks kogu valitseva ühiskondliku korra mõtestamise. Triloogias kajastuvad kirjaniku mõtisklused, ta hämmeldus, mille kutsus esile vanade suhete laostumise ja uute, pelutavate nähtuste tekkimise tunnetus.

Galsworthy hinnangu järgi on elutempo kaasajal nii nohe, et see ei võimalda mingeid püsivaid üldistusi. Nii on ta «Kaasaja komöödias» andnud nagu momentofote sarja, millega on saavutatud sündmustiku suur dünaamilisus. Ja hoolimata oma väitest, nagu oleks võimatu sellest kiiresti voolavast elust teha üldistusi, on autor neid siiski andnud. Triloogia on sädelev kommentekomöödia sõnajärgsest Inglismaast. Kirjanik kritiseerib kodanlikku parlamentarismi, taunib poliitikategelasi, kes parlamendis rahulikult vaidlevad, hoomamata, et Inglismaa pole enam see, mis sajandi alguses, ja rahva hädad liigutavad kõige vähem neid kuutsada, kes on ametlikult rahva esindajad.

Fleur'i karakteri vahendusel on äärmise selgusega esitatud forsaitliku Inglismaa nooruse vaimne tühjus. Uus põlvkond püüab elult võtta võimalikult rohkem, nende tahtmised ei tunne piiri. Sellel taustal areneb Soames aga mingiks ideaalkujuks minevikust, kes sobib noortele eeskujuks. Tema forsaitismisse suhtub kir-

janik nüüd tunnustavalt kui riigi aluseid tugevdavasse sotsiaalsesse jõusse. Teine triloogia ei küüni enam «Varaka mehe» tasemeni. Ometi moodustab kaksiktriloogia keskse koha Galsworthy loomingus. See on nagu pidulik järelehüüd juhupositsioonilt lahkuvale klassile, nagu Briti impeeriumi suuruse ja languse oma-moodi ajalugu.

Triloogias «Peatüki lõpp» kujutab autor taas minevikulist perekonda. Igivanade traditsioonide kandjaks on selles noor neiu Dinny Cherrell, kes kujutab endast perekonda kooshoidvat jõudu ja esindab «vana head Inglismaad». Dinny võitleb armastuse nimel oma eluõnne eest, kuid alistub tegelikus elus ammugi väärtuse-tuks muutunud traditsioonide survele ja loobub, murdub ning pühendab enda perekonna heaolu huvidele. Rööbiti taunib autor perekonnatraditsioonidele toetuvat kodanlikku abielu, mis lähtub kastilisest perekonnaau säilitamise printsii-bist ega arvesta inimese kannatusi. On antud ka põgus, kuid ilmekas pilt vali-miseelse kampaania komöödiast. «Peatüki lõpp» näitab, et autor polnud suute-line tähistama pääsuteed ühiskondlikust umbtänavast. Ta kardab maailma muut-mist revolutsiooni teel, sest näeb selles tsivilisatsiooni hukkumist. Teiselt poolt tunnetab ta, et pideva moraalse täiustumise tee, mis talle on subjektiivselt kõige lähem, ei saa tuua vajalikke olulisi muudatusi.

Ka draamas on Galsworthy andnud püsivat. Tema parimad näidendid «Höbe-karp», «Võitlus», «Õiglus» jt. käsitlevad sotsiaalse eetika probleeme, mis olid XX sajandi algusaastail inglise elus päevakorral. Draamade konfliktid sugenevad ta-valiselt inimeste tunnete kokkupõrgetest kodanlike seaduste ja traditsioonide jul-musega. Seejuures on tegelased enamasti asetatud vastasklassidesse, mis terav-dab konflikti ja annab sellele laiema sotsiaalse kandepinna. Nii leiab «Höbekarbis» taunimist kehtiva justitiisi klassiomasus, «Võitluses» kujutatakse töölisi oma õi-guste eest võitleva kollektiivina ja «Õigluses» on kõne all kodanliku justitiisi eba-õiglus. Galsworthy sõjajärgsed näidendid ei küüni enam samale tasemele.

Galsworthy looming tervikuna näitab, et selle kunstniku suured võimed ei pääsenud täiel määral maksvusele nende tõkete tõttu, mis ta ise endale ette sea-dis. Ent ta toodangu paremalosal on väärikas koht inglise kirjanduse ajaloos. Ta jääb kirjandusse sotsiaalsete romaanide ja näidendite autorina, kes propageeris humanistlikke ideid ning kajastas ärevust, mida tekitas ühiskondlik ebaõiglus.

Eesti lugejale ja teatrikülastajale on Galsworthy olnud tuntumaid väliskir-janikke. Tema lühijutud jõudsid lugejateni alates 1923. aastast ajakirjades ja -lehtedes. Esimeste eri raamatutena ilmusid 1927 «Õunapuu» J. Schwalbe (=Sil-veti) ja «Esimene ja viimane» M. Reimani tõlkes. Järgnesid romaanid «Valge ahv» (1928, A. H. Tammsaare tõlge), «Pühak» ja «Sealpoolne» 1930 ja 1931 «Posti-mehe» joone all. Mõlemad romaanid ilmusid uusväljaandis eri raamatuina — «Üle piiri» (1937) A. Pärna ja «Pühak» (1939) M. Pedaja eestinduses. Romaani «Tume öis» tõlkis eesti keelde A. Kivisepp 1930. a. Forsyte'ide epopöast ilmus «Forsyte'ide saaga» 1936 M. Sillaotsa eestinduses, millele järgnesid «Höbelusikas» (1937) G. Pärna ja «Luigelaul» (1938) A. Pärna tõlkes. Viimase eestindusena ko-danlikul ajal ilmus «Patriits» 1938 (M. Sillaotsa tõlge).

Nõukogude ajal on ilmunud näidend «Esimene ja viimane» K. Reinla eestin-duses 1957, järgmisel aastal lühijutt «Forsyte'i pääsimine» (A. Tungal, 1958), 1960 uues redaktsioonis «Forsyte'ide saaga» ja 1961 «Saare variserid» L. Anveldi tõlkes.

Nagu ülevaatest nähtub, on neljakümne aasta vältel eesti keeles ilmunud suu-rem osa Galsworthy loomingust paremikust.

Teatripublikule sai Galsworthy tuntuks juba varemini. «Vanemuises» on la-vastatud tema näidendeist «Paberossikast» (1917), «Võitlus» (1921), «Inimeste sõber» (1923), «Pögenemisel» (1926) ja «Katus» (1931). «Estonia» teatris on ette kantud «Õiglus» (1918), «Inimeste sõber» (1926) ja «Tuli» (=«Katus» 1931).

Veel kord M. Gorkist ja tema Kalevipoja-kontseptsioonist

r. August Annisti huviäratavas, rikkaliku faktilise materjaliga ning huvitavate tähelepanekutega artiklis «Kalevipoja jumalavastatus ja Maksim Gorki» («Looming» 1967, nr. 3) on nähtavasti õigesti ära seletatud põhjused, miks Maksim Gorkil tekkis selline mõnevõrra ebatavaline kontseptsioon Kalevipojast kui jumala vastu võitlevast vägilasest, ja esile toodud see ühiskondlik ning kirjanduslik tagapõhi, ilma milleta säärast laadi kontseptsioon vaevalt küll võinuks sündida. Kuid artikli autor pole osutanud tähelepanu ühele väga tähtsale allikale, mille kaudu M. Gorki Kalevipojaga tutvus ja mis üpris tõenäoliselt avaldas suurt mõju ka tema kontseptsiooni kujunemisele. Jutt on V. Keltujala raamatuist «Vene kirjanduse ajaloo kursus» (I osa, esimene raamat, S.-Peterburg, 1906) ja «Vene kirjanduse ajaloo lühikursus» (I osa, I vihik. S.-Peterburg, 1908). Tõsi küll, esimene neist raamatuist on A. Annistil teada¹, kuid oma artiklis pole ta seda arvestanud ühe allikana, kust M. Gorki võis Kalevipoja kohta andmeid saada. Hiljuti avastatud M. Gorki kirjad V. Keltujalale tõestavad, et just need raamatud aitasid kaasa kirjaniku huvi ärkamisele Kalevipoja vastu.

Vassili Afanasjevitš Keltujala (1867—1942), silmapaistev vene teadlane, kes Leningradi blokaadi päevil traagiliselt hukkus nälja läbi, on kirjutanud rea töid muinasvene kirjanduse ajaloost, vene rahvaluulest ja kirjandusteaduse metodoloogias. «Vene kirjanduse ajaloo kursuses» töötas ta välja vene kirjandusliku protsessi mitmeti uude kontseptsiooni, mida iseloomustab sotsioloogiline lähenemine kunstiloomingu nähtustele. Just sellepärast võttis selle uue kontseptsiooni heakskiiduga vastu G. Plehhanov, kes nimetas V. Keltujala tööd «tõepoolest tähelepanuväärseks», samal ajal kui ametlikud ringkonnad ei varjanud oma sallimatust. Näiteks V. Keltujala «Vene kirjanduse ajaloo lühikursus», mis kujutas endast tema esimese raamatu lühendatud varianti ja oli spetsiaalselt määratud gümnaasiumide õpilastele ning õpetajatele, ei leidnud õpikuna Vene Haridusministeeriumi heakskiitu. Seejuures märgiti otsuses põhjusena otsekoheselt, et ministeeriumi ei rahulda eriti raamatu ideeline külg.

Samal ajal hindas M. Gorki kõrgelt V. Keltujala raamatu esimest vihikut ja aitas kaasa selle populariseerimisele.² Kirjas autorile märkis M. Gorki 8. jaan. 1908: «Teie töö esimene raamat näis mulle suurepärasena — niihästi väärtuslikuna kui ka maale vajalikuna.»³ Suur kirjanik püüdis koguni V. Keltujalat tööde väljaandmisel abistada ja tahtis teadlast materiaalselt toetada. Väljendades teises

¹ Vt. viide raamatu teisele trükile — Aug. Anni, F. R. Kreutzwaldi «Kalevipoeg». Esimene osa. Kalevipoeg eesti rahvaluules, Tartu, 1934, lk. 110.

² Vt. M. Gorki kiri K. Pjatnitskile 14. või 15. jaan. 1908 ja kiri P. Maksimovile 6. veebr. 1912 (M. Горький, Собрание сочинений в тридцати томах, т. 29, М., 1955, lk. 50 ja 225).

³ Ajakiri «Русская литература» 1966, nr. 4, lk.188.

kirjas (2. okt. 1908) V. Keltujalale oma kirglikku huvi raamatu ulatusliku levitamise vastu, rõhutas Gorki: «Näib, ma juba kõnelesin Teile, et vaatan Teie tööle kui vene kirjandusloo tähtteosele, kui raamatule, mis peab minema rahvahulkadesse ja seal siiraid sõpru leidma.»⁴

Ja sellesamas kirjas kirjutab M. Gorki: «Te tsiteerite «Kalevipoega» — ütelge, on ta vene keelde tõlgitud? Kui on tõlgitud — kas Te ei muretseks mulle eksemplari?»⁵ See on esialgu esimene meile teadaolev Kalevipoja mainimine M. Gorki kirjavahetuses ning töödes ja tunnistuseks tema varajast huvist eesti rahvuseepose vägilase vastu.

Vastuses, mis pole säilinud, V. Keltujala nähtavasti teatas M. Gorkile, kus «Kalevipoja» venekeelne tõlge avaldati ja mil viisil võiks katsuda seda tellida. Toetudes V. Keltujala andmetele, pöörduski M. Gorki 1909. a. jaanuari algul Capri saarelt kirjaga, mis on A. Annisti artiklis ära toodud, Tallinnas asuva F. Kluge raamatukaupluse poole palvega saata talle N. Aleksejevi tõlge «Сын Калева».

A. Annist arvab, et bibliograafilised andmed «Kalevipoja» venekeelse tõlke kohta võis M. Gorki saada N. Novitši (N. Bahtini) antoloogiast «Поэты Финляндии и Эстляндии» (S.-Peterburg, 1898). See oletus on väheusutav: kahtlane, et M. Gorkil võis Capri saarel olla käepärast too mitte kuigi laialt levinud väljaanne, seda enam et tal Itaalias üldse oli vene raamatutega palju raskusi.

Kas M. Gorki sai Tallinnast F. Kluge raamatukauplusest «Kalevipoja» venekeelse tõlke või mitte, seda me ei tea. Aga juba nende andmete põhjal, mis olid esitatud talle hästi tuntud V. Keltujala raamatus «Vene kirjanduse ajaloo kursus», võis M. Gorki luua endale teatud kujutluse Kalevipojast. Seejuures just eesti rahvaluule vägilasest Kalevipojast, mitte aga samanimelisest Fr. R. Kreutzwaldi rahvuseeposest, mille autorit V. Keltujala raamatus muide ei mainitagi. See on väga tähtis moment, kui arvestada, et mõlemad meile teadaolevad Kalevipoja (Kalevi) mainimised M. Gorki artiklites ja sõnavõttudes on raskesti ühendusse viidavad Fr. R. Kreutzwaldi teose kangelasega.

Pealegi võisid V. Keltujala andmed M. Gorki veidi üllatava Kalevipoja-kontseptsiooni kujunemist üksnes soodustada. Tõsi, V. Keltujala ei ole eriti originaalne oma Kalevipoja-analüüsis, tema ulatuslikus kõrvutamises vene bõliinafolkloori vägilastega ja omakorda viimaste kõrvutamises teiste rahvuseeposte kangelastega. Ta kasutab siin laialdaselt vene folkloristide, eriti V. Milleri⁶, S. Sambinago⁷ ja teiste varasemaid töid. Kuid antud juhul ei vähenda see asjaolu mingil määral V. Keltujala töö tähtsust, seda enam et meil pole mingisuguseid andmeid selle kohta, et M. Gorki võis lugeda V. Milleri või S. Sambinago töid, mis suuremalt osalt olid avaldatud väga spetsiaalses, kitsalt teaduslikus «Haridusministeeriumi Ajakirjas».

Missuguseid andmeid Kalevipojast V. Keltujala oma «Vene kirjanduse ajaloo kursuses» siis esitab? Vene bõliinaeeposest jutustades rõhutab ta neis esinevaid teistest maadest pärit elemente — skandinaavia-germaani, juudi-bütsantsi, kaukaasia, iraani, türgi-mongoli ja soome (soome-ugri mõttes) folkloori sugemeid. «Ida-Euroopa tasandiku põhjaosa koloniseerimine venelastega ja nende ühtesulamine soomlastega viis mõningate soome eepose elementide omaksvõt-

⁴ Ajakiri «Русская литература» 1966, nr. 4, lk. 189.

⁵ Sealsamas.

⁶ В. Миллер, Отголоски финского эпоса в русском, «Журнал Министерства народного просвещения» (ЖМНП) 1874, декабрь; Материалы для истории былинных сюжетов, «Этнографическое обозрение» 1890, кн. V, nr. 2 (vrd. В. Миллер, Очерки русской народной словесности. Былины. I—VIII, Москва, 1892).

⁷ С. Шамбинаго, Старинны о Святогоре и поэма о Калеви-Поэге, ЖМНП 1902, январь.

miseni venelaste poolt. Näit. vägilase Kolõvani kuju on nähtavasti laenatud Kalevalast (Kalevipojast)...» kirjutab V. Keltujala. «Kaukaasia lähikonna vägilase Svjatogori kujus on tunda sugulust juudi eepose vastava kuju Simsoniga, soome eeposest aga vastava kuju Kalevipojaga (Kolõvaniga).»⁸

Edasi arutleb V. Keltujala oma kaalutlusi üksikasjalikult. Vene vägilasi Svjatogori ja Simsonit, kelle juures nimelt võis märgata ilmseid jumalavastasuse elemente, võrdleb ta kaukaasia muinaslugude kangelastega (osseedi eeposest «Nartid», gruusia Amirani ja teistega), piibli-apokriiva legendide kangelastega (esmajoones piibli Simsoniga) ja lõpuks Kalevipojaga. Paljusid neist kangelastest mõtestas M. Gorki hiljem kui jumala vastu võitlejaid.

Soome-ugri muinaslugude mõjust kõneldes tähendab V. Keltujala, et eesti vägilane Kalevipoeg on eriti lähedane Svjatogorile ja osseedi eepose kangelasele Mukkarale. «Mitte ainult nende kolme hiidvägilase nimed ei sisalda ühesugust mõtet; vägilaskujud ise on mõnes suhtes omavahel sarnased: 1) Svjatogor elab ja tegutseb Pühade mägede piirkonnas; Kalevipoeg elab ja tegutseb kahe kaljuse maa — Eesti ja Soome aladel. 2) Svjatogor on hiiglane; ta on «kõrgem metsast paigalisest, veidi madalam pilvest rändavast»; Svjatogori säng on 10 sülda pikk ja 6 sülda lai; kui Svjatogor sõidab, siis maa kõigub, metsad vanguvad, jõed voolavad üle kallaste; emake-maa ei kannu teda; ta võib sõita ainult mööda kõrgeid mägesid või mööda laiu orgusid; Kalevipoeg on samuti hiid: ta kahlab koolmekohas jalgsi läbi Peipsi järve; kui ta sõidab, siis maa vajub tema all, maapinna konarused tasanduvad; tema norskamisest vappub kogu ümbrus. 3) Svjatogoril on säärane mõök, mida Ilja ei suuda kergitada; Kalevipojal on samuti isesugune mõök, eriliste loitsudega välja taotud; ainuüksi Kalevipoeg võib selle mõögaga hakkama saada. 4) Svjatogori kujutatakse tihtilugu magavana, pikutavana; Kalevipoeg magab ka sageli ja kaua. 5) Svjatogor ei suuda üles tõsta väikest üle öla kantavat kotikest; allmaariiki sattunud Kalevipoeg ei suuda ilma nõiduseta avada tavalist ust. 6) Svjatogori elus figureerib sepp, kes talle tema saatuse ette kuulutab; Kalevipoja-loos saab vägilane sepa käest suurepärase mõõga; kui Kalevipoeg selle mõögaga tapab sepa poja, neab sepp Kalevipoega ja kuulutab talle ette, et ta omaenda mõõga läbi hukkub. 7) Svjatogori kohal lasub raske saatus: ta kas vajub maa sisse ja hukkub või heidab kõrgemalt poolt talle ettemääratud hauda ja sureb; Kalevipoeg on samuti saatuse võimuses ja hukkub omaenda mõõga läbi.

Kalevipoja-laulude mõju meie böliinadele Svjatogorist-Simsonist on näha ka selles, et mõnedes böliinades esineb Svjatogori või Simsoni nime asemel Kolõvani nimi — nimi, mis ilmselt on ühenduses Kalevi nimega. See näitab, et meie Svjatogori- ja Simsoni-laulude repertuaar hakkas lähenema soome eeposele. Selline lähenemine on ajalooliselt täiesti mõistetav: vene ja soome suguharude segunemine Novgorodi aladel pidi kaasa tooma soome eepose kujude ja süzeede tungimise vene eeposesse. Muuseas märgime,» lõpetab V. Keltujala, «et Reveli linn, mille taanlased rajasid põliselanike purustatud linnuse Lindanisa (s. t. Kalevi abikaasa Linda rind) kohale, kannab kroonikates «Kolõvani» nime-tust.»⁹

Me ei hakka siin puudutama V. Keltujala mõningaid ilmseid ebatäpsusi Kalevipoja-pärimuste selgitamisel. Käesoleval juhul pole see kuigi oluline. Meie jaoks on tähtis teine asjaolu: kuigi esitatud katkendis ei kõnelda midagi Kalevipoja jumalavastasusest, siis ometi kogu tema iseloomustus ja eriti see, et ta on paigutatud ühte ritta Svjatogori, Amirani, Simsoni ja «Nartide» kangelastega,

⁸ В. А. Келтуяла, Курс истории русской литературы, ч. I, кн. I, СПб, 1906, lk. 370.

⁹ Sealsamas, lk. 399—400.

kelles esinevad ihmsed jumala vastu võitleja jooned, lubab selle kuju niisugust ümbermõtestamist, nagu me näeme M. Gorkil.

A. Annist kirjutab oma artiklis, et Svjatogori ei ole M. Gorki mitte kordagi asetanud otseste jumala vastu võitlejate ritta, kuhu ühendab Kalevipoja. See ei ole päris õige. Kuigi Svjatogori tõepoolest mitte kordagi lausa jumala vastu võitlejaks ei nimetata ja M. Gorki Kalevipoega mitte kuskil temaga otseselt ei kõrvuta, nagu võiks oodata, tuleb siin siiski arvestada kaht momenti. Esiteks — ei tohi unustada, et Kalevipoja (Kalevi) nimi M. Gorki töödes kõigest kahel korral esineb. Teiseks — erinevates seostes mainitakse nii vene böliinade kangelas kui ka eesti eepose kangelas ühes ning samas hiidvägilaste-jumalavastaste reas. Kui M. Gorki Kalevipoja (või Kalevi) kaks korda paigutab Prometeuse kõrvale, aga võrdleb teda ka Saatana (artiklis «Teemadest») ja ühes kohas vaatleb teda koos Herkulesega (ettekannet esimesel nõukogude kirjanike kongressil), siis ühes M. Gorki esimestest artiklitest «Indiviidi purustamine» (1909), kus kõneldakse rahvaluule kangelaste jumalavastasusest, on ka Svjatogor seatud ühte ritta Prometeuse, Saatana ja Heraklesega (siinsamas leiame ka «Kalevala») ¹⁰, ja sellesamas esimesel nõukogude kirjanike kongressil peetud ettekandes, aga teises kohas mainitakse Svjatogori jälle koos Herkulesega, Prometeuse ja teistega. ¹¹ See näitab, et M. Gorki teadvuses olid Kalevipoeg ja Svjatogor ühte-sama tüüpi kangelased. Kuid just sellist kontseptsiooni kinnitas ju ka V. Keltujala, tõi küll, jumalavastasust mitte otseselt mainides.

Muide, V. Keltujala kõrvutab oma raamatus ka mujal vene rahvaluule ilminguid eesti rahva suulise loominguga. Tuntud böliinat Ilja Murometsi tülist pojaga võrreldakse iraani eeposega (Rustami ja Sohrabi tapluse episood) ja selle kaukaasia vastetega, teemalt lähedaste kirgiisi, muinasgermaani ja kelti legendidega, aga ka eesti jutustusega Kivi-al-nimelisest rammumehest ja tema tülist pojaga. ¹² Ka oma «Vene kirjanduse ajaloo kursuse» teises raamatus kõrvutab V. Keltujala Novgorodi böliinasid Sadkost eesti ja soome muinaslugudega, kõneleb vägilase Solovei Budimirovitši sidemeist Eestimaa ja Lindanisaga. ¹³ Kuid teisest osast me ei räägi, seda enam et just V. Keltujala raamatu järg põhjustas M. Gorki üsna teravalt kriitilisi märkusi.

Analüüsides Kalevipoja, «Kalevala» ja mõnede skandinaavia eepose hiidvägilaste jumalavastase kontseptsiooni, mida näeme M. Gorkil, tuleb lõpuks juhtida tähelepanu veel ka sellele asjaolule, et selliseid kujutlusi põhjamaade rahvaste folkloorist on venelastel esinenud varemgi. XIX saj. lõpul ja XX saj. algul võis vene kirjanduses jälle märgata huvi «põhjamaise» — skandinaavia-soome — mütoloogia ja rahvaluule vastu. See mütoloogia, põhjamaade rahvaste mehised ning karmid kangelased näisid imetlusväärset veetlevat uue tsivilisatsiooni hellitatud poegadele, kes üha sagedamini unistasid tagasi pöördumisest loodusesse, «loomulikkusesse», primitiivsesse lihtsusesse ja innustusid tugeva isiksuse ideest. Ja vene kirjanduses ilmus üksteise järel skandinaavia-soome folklooristlike (täpsemini — tihti pseudofolklooristlike) pärimuste töötlusi, luuletusi, milles ülistati Põhjamaa karmi loodust, tema süngeid kangelasi ja loodi mingi üldistatud pilt muistsest romantilisest Skandinaaviast — skaldide ja ruunide, fjordide ja kaugete mereretkede maast. Kusjuures kaemusse põhjamaistest kangelastest ja isegi põhjamaade elanikest üldse väga sageli kuulus ka kujutus inimesest kui loodusjõududega võitlejast, kangelasest kui jumala vastu võitlejast. Ma ei hakka

¹⁰ М. Горький, Собрание сочинений в тридцати томах, т. 24, М., 1953, lk. 27.

¹¹ Sealsamas, т. 27, lk. 305.

¹² В. А. Келтуяла, Курс истории русской литературы, ч. I, кн. I, lk. 477

¹³ В. А. Келтуяла, Курс истории русской литературы, ч. I, кн. II, СПб, 1911, lk. 138—139, 152.

lugejat siin näidetega tüütama. Viitan ühele — tuntud vene filosoofi ja poeedi Vladimir Solovjovi (muide, 1880-ndatel aastatel käis ta Eestis — suvitas Haapsalus) luuletusele «Teel Upsalasse»:

Где ни взглянешь — всюду камни,
Только камни да сосна...
Отчего же так близка мне
Эта бедная страна?

Здесь с природой в вечном споре
Человека дух растет
И с бушующего моря
Небесам свой вызов шлет.¹⁴

Kuid vastavalt tolle aja vene intelligentsi peaaegu üldiselt omaks võetud mõtteviisile kuulusid ka Eestimaa ja eestlased sellesse põhjamaade rahvaste, põhjamaise — skandinaavia-soome — folkloori ja mütoloogia, põhjamaise looduse ringi. Seda pole raske tõestada näidetega kirjandusest. V. Brjussov veetis 1900. aasta suve Tallinnas. Tallinna muljed inspireerisid tema kuulsat luuletust «Vana viiking», milles eredalt esitatakse see romantiline kontseptsioon muistsest Skandinaaviast — julgete inimeste maast, kes ei karda loodusjõududega võitluses astuda. Ka V. Brjussovi teistes Tallinna-ainelistes teostes on märgata üksikuid Põhjamaa samasuguse poeetilise mõtestamise jooni. Revolutsioonieelse Igor Severjanini poeediteadvuses assotsieerus Eestimaa samuti muistse skandinaavia eksootikaga, skaldide ja viikingitega, külma Põhjamae ja salapärase piigadega — vaadake näiteks «Eestimaa poesi» (luuletuskogu «Victoria regia», 1915), kus Eesti ilmub lugeja ette romantilise Skanda näol.

Huvitav, et ka meie lõunanaabrite lätlaste teadvuses assotsieerusid eestlased ja eesti kirjandus XX saj. algul samuti mõnikord Skandinaaviaga. Selles suhtes võib viidata tuntud läti luuletaja Jānis Sudrabkalnsi arvustusele A. Kitzbergi «Libahundi» lavastamise puhul Riia Uues Teatris jaanuaris 1915 (ajakiri «Skatuve un Dzīve» 1915, nr. 1). J. Sudrabkalns kõrvutab Tiinat skandinaavia kirjanike naistegelastega ja märgib, et «Põhjamaa tuul puhub Eesti pruunidelt kruusakivistelt kallastelt, nagu Skandinaavia vetelt».

Üldse taoline mõte eestlaste ja eesti folkloori kuulumisest põhjamaa rahvaste perre, põhjamaisesse (skandinaavia-soome) mütoloogiasse — milles omakorda nähti jumalavastasuse jooni — võis ainult soodustada Gorki Kalevipoja-kontseptsiooni tekkimist.

¹⁴ В. С. Соловьев, Стихотворения, СПб, 1895, lk. 67.

Peaasi, et poleks puitumist

Einar Maasiku eelmiste novellikogudega võrreldes on ta uus raamat¹ tükis mitmesugusem. Kuna kirjanikke alatihti kunstnikega võrreldakse, siis võinuks Maasiku puhul otsida analoogiat maaliija-portretistiga. Kuid praegu oleks seda analoogiat juba raske õigustada — on ju ilmunud «Tuisu Taavi» ja ka uues novelliraamatus kompab autor aina uutsuguseid kujutamisevõimalusi. Nende otsimiste üldsuund sihib endisest arendatuma, ulatuslikuma ainekäsitlemise poole. Tulevik näitab, kui järjekindel see taotlus on. Ei arva aga, et Maasik on oma senise meelisvormiga — portreenovelliga — lausa lõpparve teinud. Seda vormi leiame ka kõne alla võetud raamatus, kuid mitte enam «puhtal» kujul, vaid uutes seostes, värskemal sünteesis.

Selles mõttes on juttudetsükkel «Koorukeste suvi» kõigiti iseloomulik. Ükshaaval võttes on need kolkakülalt kirjapandud lood üpris tuttavlikult maasiklikud: minategelasest kirjamees jutustab, enamasti aga laseb endale ette jutustada lugusid Koorukeste inimestest, nende raskest, vahel veidra- ja vahel sekka ka naljakavõitu elusaatusest. Kuid kokku liituvad need lood omalaadseks koondportreeks Koorukestest, ühest kõrvalisest, ent aja suures voolus liikunud inimeste eluasemest.

Taoline lokaliseeritud tegevuspaigaga juttudetsükkel on praegu kaunisti levinud vene proosas. Mainigem S. Krutilini «Lipjagi küla», M. Alekse-

jevi «Leib on nimisõna» või rohkem publitsistlikku laadi J. Dorõši «Küla päevikut». Iseloomulik, et kõik nad on kirjutatud külaainestikul. Selle žanri esiisaks võib pidada Turgenevi «Küti kirju». Tema taaselustumine seletub eeskätt autorite püüdega otsesemalt, vahetumalt sekkuda külaelu probleemidesse, näidata kontrastsemalt tänase tingitust eilsest. Maasiku «Koorukeste suvi» on nende teoste kõrval, võiks öelda, intiimsem, seal on vähem publitsistlikku sekkaöömist, rohkem vaatlevust. Kuid see ei ole öeldud etteheiteks. Maasiku sihisead oli teistsugune, ja märgi ta tabas ära. Kas just kogu seeria kümnesse jooksis, seda ei söanda väita, aga punktiringidesse on küll iga lask sattunud.

Ikka sagedamini kirjutab Maasik ka arendatud süžeeaga, tegelasi ja sündmustikke mitmest lähtepunktist vaatlavaid asju. Need võtavadki enda alla suurema jao vaadeldava raamatu lehekülgedest. Leedulased nimetavad seda laadi lühiproosat eepiliseks novelliksi, nagu rõhutades, et see vorm liidab endas «puhta» novelli ja romaani elemente. Maasik tõestas «Tuisu Taaviga» oma romanistivõimeid, tema novellistianne ei vaja reklaami. Ent selles vahepeelses žanris, mida me tavaliselt jutustuseks nimetame, tunneb ta ennast siiani ebakindlamalt. Siin on tal õnnestumisi, aga ka poolele teele jäämist tuleb ette.

Ei ole kuigi korda läinud «Ester». Jutus on, nagu Maasikule iseloomulik, ohtrasti elulisi tähelepanekuid, tabavaid visandeid suure järve kaldal seisva linnakese tüübistikust. Ent kui au-

¹ Einar Maasik: «Koorukeste suvi. Takjanupp ja viis kirjalehte». Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1966. 224 lk. Hind 55 kop.

tor harilikult üllatab oma tegelase psühholoogilise ja sotsiaalse värsejoonelisusega, jääb Ester nagu teiseks keeduveeks — lahjaks ja varem tuntuks. Minategelane aga mängib pigem statisti osa. Sisuliselt on ju «Ester» pikaks venitatud ja «raamistatud» portreenovell. Aga pikenemisega ei käi kaasas süvenemine, ja tulemust ei saa väga kiita...

«Karneooliküttides» demonstreerib autor oma üleolekut vormiprobleemidest, oma huumorisoont, oskust jutulõnga köitvalt kerida ka puhkekoduliku probleemistiku varal. Juttu on hõlpus, vahelduseks päris hea lugeda. Siiski tahaks, et seda laadi lood jääksidki Maasikule harvadeks vahepaladeks — liiga klantspildilikult poolehtne on seal kõik. «Karneooliküttidest» paistab järjekordselt vastu ka üks meie kirjan-duse üldisi hädasid — kuidagi ei taha elu sisse võtta teistest rahvustest tege-lased. Neid kujutame ikka kas rahvas-tesõprusliku viisakusega või siis turist-liku ülalt-alla-vaatamisega. Tõsi küll, viimasel ajal hakkab nagu asi edene-ma — meelde tulevad kas või V. Grossi Varvara Kalbus, A. Valtoni kassaneiu Rita. Muide, ega näiteks vene kirjani-kud eestlasi õnnestunumalt kujuta kui eesti kirjanikud venelasi, nii et prob-leem on võib-olla üleliiduline. Ja siin-kohal olgu see vaid mainitud.

Natuke lähemat vaatlemist ja võrd-lemist vajab raamatust minategelane kui kõigi palade kaasosaline. Autorile ta meeldib, autor on temaga usaldusli-kus vahekorras ja enamasti on see va-hekord igati vastuvõetav ka lugejale. Kuid «Estri» varal hakkab signema kahtlus, kas minategelane pole autoril juba liiaks «sisse töötatud» ega kipu oma inertsi peale suruma. Ning teine-kord seab ta ennast sinnagi, kus tema järele vajadust ei tundu olevat, — näi-teks «Viimase armastuse loosse». Mina-tegelane, kellele omakorda peategelane

oma esimese ja viimase armastuse loo ette jutustab... Selline konstruktsioon üksnes lisab literatuuri ja ahendab au-torit.

Sootuks teistmoodi on «Kohtumi-ses» — seal mõjub minategelane kui oma teo ja näoga isiksus. Tervikunagi on see jutustus kogumiku õnnestunu-maid. Suur-Karu fomagordejevlik saa-tus on esitatud peaaegu et asjalikult, ilma eriliste tundepaisutusteta, järele-mõtlevalt. Lõpplahendus, tõsi küll, meenutab natuke noore Vilde päevi, aga lausa ebaloomulikuna ei mõju. Sest Suur-Karu pole mõni igapäevane eesti iseloom, ei saa tema teodki niisu-gused olla.

Tundub, et kirjanikul on olnud sihi-teadlikuks eesmärgiks laiendada oma tegelaste tüübistikku, jälgida vastuolu-lisemaid, impulsiivsemaid, erandliku-maidki karaktereid. Eks ole seda sorti ka Takjanupp oma hüpliku, rahutu käitumisega. Selles kogumiku oma-laadses lõputeoses tõuseb siiski esiplaa-nile palju rahulikum ning arutlevam minajutustaja. Tänapäev ja eilse, uue ja vana, raamatuliku ja tegeliku otse va-luline dialektika, siiras pihtimuslikkus kisuvad autoriga kaasa arutlema, võrd-lema ja vaidlema.

See on endistviisi maasiklik teos, aga ometi miskitviisi ka uus, erinev endi-sest.

Ja selline on ju õigupoolest kogu see raamat: uus maadleb juba omasega, mis nii pagana kiiresti ja hõlpsasti puituma kipub... Nojah, ühekaupa noid maadlemisi vaagides ei saanud küll just iga kord autori kätt võidu märgiks tõsta, mõni uus võte ei tulnud puhtalt välja. Aga mis tähtsam: kir-janik ei lepi sellega, mis tal juba käes, otsib ja proovib uusi võimalusi. Raa-mat sai sellest küll ebaühtlasem, aga mitte sile.

V. Ilus

Tallinna lugu

Ja vaata, üks õnnetu Eestimaa mees kõnnib hallide müüride vahel ning tema häda kisendab taevani. Temal on suur joogijanu, aga ei vesi ega viin võta temalt janu. Temal on kange nälg, aga ei leib ega kala kahanda tema näljahäda. Sest tema nälg ja janu käib mõistja inimese järele, ei mitte aga lihtlabase söögi ja joogi järele. Ruuben Pillimees on mehe nimi.¹

Võiks otsast alata

Kui palju on kangelasi, kes kõigile eluraskustele vaatamata lausuvad: «Kui mulle peaks antama võimalus otsast alata, teeksin kõik täpselt nii, nagu tegin.» Ses ütlemises on indu, luulelendu ja üks jagu ka elutõtt, sest miks peaks äkki elust kaduma tore terviklik tüüp, kes kõiki omi samme õigeteks ja põhjendatuiks peab? Katsed näitavad, et seda sorti tüüpkonna huvitav ja sümpaatiatunnet esilekutsuv tutvustamine nõuab tutvustajalt erilisi pingutusi, kusjuures püsib risk anda lugejale kangelase asemel pabervärdjas.

Enn Vetemaa pole läinud sellele erilisele pingutusele. Tema järjekordne «mina», sedapuhku luuletaja Illime, passi järgi Pillimees, ütleks uut elu alustada viitsides: «Nüüd ma teen küll nii mõndagi teisiti.»

Siin läheb arvustaja kaheks minaks.

Esimene: Kangelane, kes alustaks ja elaks oma elu teisiti, kui ta elas, kuulub lõhestatud hingega tüüpkonda.

Teine: Ja mis siis sellest?

Esimene: Kas meie kirjanduses ei ole neid juba liiga palju?

Teine: Ja mis siis sellest?

Esimene: Liigsusel on ohtlik omadus tüütavaks muutuda.

Teine: Igas liigsuses on küllalt palju halba, kesist ja keskpärast, mis oma lamedatel õlgadel tüütamise koguraskuse ära kannavad...

Esimene (ironiseerivalt): ... ja ainult andekalt loodutele eluõiguse jätavad!

Teine (ironiat märkamata): Täpselt.

¹ Enn Vetemaa: «Pillimees». Kirjastus «Perioodika», Tallinn, 1967. 75 lk. Hind 10 kop.

Esimene: Siis on vaja «Pillimehele» kõigepealt andekusetõendit.

Tõend

Käesolevaga tõendan, et mina, Villem Johani p. Gross, lugesin «Loomingu» Raamatukogu soliidsesisulises väljaandes ilmunud Enn Arturi p. Vetemaa lühiromaani «Pillimees» täpp-täpilt nii, nagu loen kõiki sisu- ja kunsti-tihedaid teoseid, s. o. ühe sõõmuga, ent tagasilehitsemistega, et nautida häid ütlemisi, detaile ja sõlmituste peenekoelisust.

Nii lugemise ajal kui ka pärast seda kannatasin professionaalse kadeduse all.

Allkiri
Pitser

Vanasti öeldi realismus

Nüüdne keelepruuk on teostanud ranget kokkuhoidu, eraldanud venivad lõpuliited, ja nagu ikka range kokkuhoiu tulemuseks võib olla ülekulu, siis ka siin pole sest uuendusest kasudega välja tuldud. Vana muheda realismuse asemel on meil nüüd kenake hulkr realismi. Asi oleks üsna süütu, kui tõsine arvustus ei kannaks kohustust iga ilmutvat teost kuj loomakest olemasolevasse realismilattrisse ajada või sellele sinna sissepääs sulgeda.

Varjestatud loomad ei ole alatj olnud leplikud, nende ülemäärased kaelad või ülemäärased kabjad või ülemäärased põlved on põhjustanud latrite puitosade purunemisi. Latreid on visalt remonditud ning võime isegi täheldada tendentsi nende ümberprojekteerimiseks avardamise poole. Seepärast la-

seksin mina praeguses valvekorras seistes Enn Vetemaa «Pillimehe» vaikselt sotsialistlikku realismi sisse, ise teraselt silma peal pidades, et mis ta seal eelolijate hulgas õige peale hakkab.

Muret muidugi on. Sest tõesti, tõesti üks õnnetu Eestimaa mees kõnnib jälle lunastust leidmata seitsekümmend lehtversta maha, joob põletatud viina, ja ep ole mitte rahul oma eluga. Ja mitte vanemate patud pole siin nuhtlemise põhjuseks, vaid tema enda eksitegu, mis toime pandud seitseteistkümmend aastat tagasi. Nagu kurjade varjude riigis kõnnib luuletaja Illime oma minevikus. Kuhu ta ka ei satuks, ikka tuletab talle mingi koht või nägu meelde minevikku.

Ja küllap tuleb küsijaid, kelle küsimuses tahab olla vastus, et ega ikka üks inimene nii tühja asja pärast nii kangesti kannatada pruugi. Elutõejanu? Ikka, ikka. Kuid vaadeldava puhul ei saa ma sest janust kuigi hästi aru. Esiteks, me oleme sisse lasknud karjade kaupa faktivassijaid puhtalt selle arvestusega, et elu võib näidata ka niisugusena, nagu see peaks olema. Veel 1963. aastal näiteks leidis kirjastus paberit, et eesti lugeja kätte lasta 10 000 eksemplari 30-poognalist «Poe-gade mässu», ja kas võttis keegi kauget kasakaküla kujutava autori käest küsida, kuidas ses töös on lugu elutõega. Ei vist. Teiseks, peame ütleva, et kuigi elus eksisteeriv Illime tegelikult ei kannata, tal pole selleks aega ega tahtmist, siiski on autoril õigus eeldada tema puhul kas või üks seda laadi tihke kannatusekuur, kuna probleemi pole veel maha kantud. Just see, et tegelik Illime tegelikult ei kannata, on ka üks põhjusi, miks probleem püsib. Kolmandaks, autor tunneb igasuguse umbmäärasuse vastu säärast põlgust, et tal on üsna kerge asi küllaltki eluvõraid süžeid usutavateks kirjutada. Ja lõpuks, oleks isegi võimalik mõista Illime kannatusi kui keerulise joodiku sigrimigrilist põhjendust oma joomisele. Teatavasti joob joodik sellepärast, et ta tahab olla purjus. Aga

kuulatagu, kuidas seda põhjendatakse! Sellepärast, et isa peksis lapsepõlves. Sellepärast, et ema rikkus abielu. Sellepärast, et naine ei mõista tema suurt hinge. Sellepärast, et ülemus kiusab taga, Jne. Jne. Muidugi ei anna teos vähimatki põhjust viimati mainitud seletust rakendada.

Nii või teisiti, «Pillimees» on ehitatud enamasti kõlblikest üksikosadest.

Enamasti?

Enamasti jah, sest vastasel korral ei torkaks mõned kehvemini konstrueeritud seigid nii õnnetult silma. Näited? Kohe.

Ebameeldiva mineviku külgekleepimist ja veelgi ebameeldivama tuleviku, vananemise lähenemist sümboliseeriv koogivana on väga mõnus leiutus, aga see siiski ei tohiks veel õigustada tema lähetamist restorani ülakorrusele pagarikooke ostma. Millisel kummalisel põhjusel ta sinna pidi sattuma? Kuna vastust ei anta, jääb üle arvata, et ainult kompositsioon tõstis ta nii naljakasse kohta, sest kompositsioonilises mõttes kohtub Ruuben vanamehega küll väga õigel ajal.

Ruubeni haavatasaamise lugu teeb järsku veelgi vastuvõtmatumat ebakõla. Eestlane Suures Isamaasõjas Königsbergile pihta andmas — see võib kõrvalradadele uitama viia mitte ainult endisi sõdalasi, Takjajuurte närimine ei taha ka kuidagi usaldust võita. Haavad on enamasti väga valusad, kuid pihtaasaamise põhireageeringuks on ikkagi hirm. Hirm verest tühjaks joosta, hirm abist ilma jääda. Tegeliikkus on tihti kujutlusest kohutavam. See, kuidas elujõulised mehed lahinguväljal haavatutena roomavad ja sanitari hüüavad, on vakatama panevalt õudne, kusjuures Vetemaale kui väga hea kujutlusvõimega detailiseerijale poleks tõepärase pildi loomine sugugi üle jõu käia pruukinud. Takjajuur on lihtsalt nigel.

Nii pisikestele asjadele nii palju ruumi? Tõepoolest, on teoseid, milles seda laadi väljamõeldised märkamatult silmist mööda libisevad. Aga tüüpe ja

olusid kord juba kümnesse tabama hakanud autorilt lihtsalt norid viimast — milleks siis veel need? Rohmakal talumööblil täke ees või taga. Poleeritud pinnal kriimustust märgates hing võpatab. Suhtelisuse halastamatu seadus.

Pealegi on Illime nähtud omamoodi sümpaatselt, täiesti literatuurivaba literaadina. Õnnetu küll, aga siiski ka mehelik mees. Hingehädaline, keda võib pideva huvi ja kaasaelamisega jälgida. Huumorimeelgi pole teda veel lõplikult hüljanud.

Ta ei salli kasse

Hüpotees kasside tulekust inimeste juurde veenaks juba üksi, et tegemist on individuaalset käekirja valdava luuletajaga. Vaimukas fantaasia. Usume täiesti Indreku väidet, et Illimel on ka väga häid luuletusi. Eneseiroonia on nagu hea marinaad, mis aitab inimesel säilida. Ei paista oma loomingu tee algust imetlevat see luuletaja, kes nii viisi muiates meenutab oma kunagist õist viibimist kirikus, või ronimist järsul Toompea nõlvakul kasvava puu juurde, et seda käega puudutada. Ei otsi ta oma suurust ka esivanematest, kellest üks ta meelest pidi ilmselt olema idülliline külakanneldaja.

Sapised tüübinaõnemised, kerge vaimumus, eneseiroonia — kõik see langeb ära, asendub erilise nukra huumoriga siis, kui Illime ette astub see puhas ja veel murimata noorus, tulevik, millest tema ise juba lootusetult ilma on jäänud. Seda lihtsalt ei raatsi tsiteerimata jätta. Illime piilub anatoomiaga maadlevat Lead, kes valju häälega vajutab endale ajju südame asukoha ja kuju. Illime vaatab ta tugevaid saledaid jalgu ja vanu kingi ning mõtleb, et «ka temal, Leal, on süda, mis on koonusekujuline. Imelik, et ei öelda, et süda on südamekujuline, aga õpikus vist tõesti nii ei saa. Leal on süda, meil kõigil on süda... Meie kõigi südamed peavad tegema oma tööd üksi. Aga kindlasti tuleb üks noor mees, kellel on ka koonusekujuline süda, ja ta hakkab armastama sinu

südant, Lea. Hakkab armastama sinu südant, suudlema sinu tervet punast suud, mis praegu mulle — külma käest tulnud vanale mehele — räägib koonusekujulisest südamest.»

Nii ta mõtleb, see luuletaja Illime, tekitades tunde, et üks luuletaja võib ka vahel päris sümpaatne inimene olla, tekitades veendumuse, et niisugune Maarja, nagu tal on, just nii kummalisel kombel armastab seda meest.

Kui nende vahel ei oleks Maarja isa, Illime õpetaja doktor Karriku surma, siis võib-olla...

Aga nende vahel on keerukas surm.

Ja muidugi ka Tallinna Toitlustamise-Jooftustamise Trusti ettevõtete tihe võrk, mida kujutatakse otse remarkliku põhjalikkusega. Sellest seisukohast lähtudes ristiks teose pikemalt kõhklemata ümber, nii et pealkirjas kõlaks Tallinn. Kas või «Tallinna looks». Miks mitte, kui veel arvestada, et «Pillimees» pole eriti õnnestunud pealkirjaleid.

Ja «Monumendist» mitte sõnagi?

Kus sa sellega!

«Pillimees» on «Monumendiga» võrreldes ilmne kunstiline edenemine. Võib-olla «Monumendi» peategelase keeruline asetus — mina, ja paha! — nõudis autorilt rohkem vaprat taignasõtkumist. Käesolevas töös peategelase asetus — mina, ja kohati koguni sümpaatne! — lubas autorile vist paremat loomislusti. Igatahes karakterid lähivad kohe esimestest sulepuudutustest elama ja Tallinn ses kerges alkoholis peaks hästi säilima.

Illime kuju loomiseks oli autoril peale tehnoloogiliste teadmiste vaja ka pisut eneseirooniavõimet, arvan ma. See aga kuulub juba kirjanduse köögipoolle.

Probleemi tähtsusest ja tõsivajadusest oli juba alguses juttu. Seega oleks ring täis ja minul õigus kogu hindamisprotseduur allkirjastada.

V. Gross

Luuletaja ja lugeja

suhe pole kaugeltki nii ühemõtteline kui metsahüütu ja vastukaja suhe. Seda üldtuntud ja üldkehtivat tõde kõlbab meenutada ka Jaan Krossi kolmandat luuletuskogu¹ sirvides. Kaks esimest on teisitimõttelejatele küllalt peavalu valmistanud ja on vähe tõenäoline, et lüülar kolmanda kogu pealt kanoniseeritakse. Kui poleemilised kired ometi puhkemata jäävad, tõendab see — jah, mida õieti? Kas luulemõistmise tõusmist või hoopis luuleeelvuse kahane- mist, luuletüdimust? Või lihtsalt viitimatust vaielda, tulpunkti, mujale nihkumist?

Krossi on nimetatud kirjandusliku atmosfääri loojaks. Tõepoolest, sugeda on ta saanud otseki ilmajaam. Nii enda kui oma austajate-järgijate eest. Mingi jagu neist kemplemistest tundub praegu juba kurbnaljakas: «Köietriki»- sõda ei tee enam mingi köietrikiga olematuks, aga uue kogu analoogilise ja veidi pöörasemagi «(Kodu)jäneste — (Rodu)laulikute» puhul jäävad nii vile kui loorberid tulemata. Terase ja sapise «Väljavõtteid doktoridissertatsioonist» juures ei ole lugeja dogmaatik ja pedant, ta rõõmustab, et pala ei jäänud üksnes päevakajalisena «Sirbi» veergudele koltuma, ega tõstatagi küsimust, kas see on luuletus, minifoljeton või maxaforism. Nii et midagi on suhtumistes ja arusaamades küll muutunud — aga kas siiski mitte liiga vähe, et luuleprogressile arvata järgnenud ka luulemõistmise edene- mist soovitavas suunas? «Koopasnorskajate ärkamine on tiidsasti käimas,» rõõmustas Kross ühes mitte väga am- muses arvustuses. Jah. Aga tarbitava- maid luuleliike on ikkagi laulukesed kitarrisaatega.

Kross — otse vastupidi — mõtleb suurtes kategooriates ja väljendub suurte üldistavate kujundite varal. «Campanellas», minu arvates käesole- va kogu tugevaimas luuleloos, on see

ülev käsitluslaad ainevallaga täies kooskõlas. Tugevate kontrastide, julge- te vastandamiste kaudu sünnib lugeja- elamus ega kustu luuletuse lõppakor- dini, mis on võimas nagu orelimuusika. «Suur ja rahutu», ütleb selle teose koh- ta «Keele ja Kirjanduse» retsensent, ja need on mahukad epiteedid.

Krossi vähem rahutud ja vähem suu- red palad pürivad samuti suure üldis- tuse poole ja sageli saavutavadki selle («Laul seitsmest lukust võtmetega» jmt.). Päris väikesi ja päris rahulikke laule oleks talt raske leida otsideski. Rahutus — emotsionaalne kategooria — on Krossil aga tugeva intellektuaalse värvinguga, mõistuslikult talitsetud, teinekord, nagu tundub, kaalutleva täpsusega välja pakutud. Siin on üks alaliik, kus ma otsustavalt eelistan ki- tarrisaadet, nimelt lembelaulud. Krossi omadega ei oska muud peale hakata kui neist üle lehitseda: urvad sõnalume all võivad kurvaks teha ka siis, kui ei olda Cyrano.

Mitmel puhul ei jää muud üle kui eelkõnelejatega nõustuda. Nii on vai- muka «Adamsoniaadiga», mille löök ettekavatsemata ülekohtuga raskemalt raksab surnud kunstniku kui elavate epigoonide pihta; nii on ka päkapikuga, selle lustliku mehikesega, kes on hea juba sellegagi, et ta mitte olles siiski on. Nükkelise ütlemismõnu poolest on värsslugu võrratu. Unenäoline happy end oma hiigla-päkapikulauluga on eelnenud osadest üheplaanilisem, tun- dub seetõttu ka kahvatum. «Päkapikk» ilmus hilinemisega — kahjuks. Sest midagi on tema aktuaalsusest ometi kaduma läinud pärast aega, kus ta näh- tavasti veel liiga aktuaalne oli.

Lugejateadvuses on Krossi nimi la- hutamatult seotud luule tõusulainega 50-ndate aastate lõpul — 60-ndate al- gul, ja raske ongi kujutleda loojana- tuuri, kes temast paremini sobiks lipu- kandjaks. Ega eesti luule ennegi ol- nud — ehkki seda vahel püütakse nii kujutada — üksainus kesamaa, kust kõle tuul üle käib, aga noorem põlv-

¹ Jaan Kross: «Lauljad laevavöö- ridel». Kirjastus «Eesti Raamat», Tal- linn, 1966. 116 lk. Hind 44 kop.

kond on talle mitmeti teise näo andnud. Ja seda nooremat luuletajate põlvkonda on omakorda aidanud kujundada Krossi looming, avardanud luule võimaluste ääri. Luuleuuendus ise hargnes üsna varsti kahte lehte. Praeguseks näib, et intuiitiivne-elamuslik assotsiatsiooniluule, millele ju mõtleminegi pole vastunäidustatud, pakub rohkematele lugejatele rohkem rikastavat kui intellektuaalne suund, mida Kross esindab. Aga see on subjektiivne maitseotsustus. Nagu kokkuvõtte ühest toonasest probleemeringist on nüüd selles kogumikus avarapilguline «Traktaat riimitud ja riimimata värsist», Krossi-didaktiku parimaid saavutusi. Mitte just niisama hästi pole virtuoosliku nimiluuletusega, kus muistne lugu ja ta tänapäevased kõlad on luulet kägistava selgusega püütud kõigile kõigiti taibatavaks teha. Kes liiga palju tõestab, ei veena. See on üks didaktilisuse nõrku punkte ja nähtavasti ka üks põhjusi, miks Krossi looming kõigist väärtluule ilmsetest tunnustest hoolimata tihtipeale resonantsi ei tekita. Tema talent pigem valgustab kui soojendab.

Niipalju kui suudan otsustada, on niihästi Krossi luulelaadi austajad kui eitajad endale aastate jooksul truuks

jäänud. Tema ise samuti, sest ei saa ju tõsiseks mõõnduseks pidada seda, et hoolimata nõudmisest poeesiale uusi sfääre vallutada on ta luule üheks saagedaseks ja mõjukaks kujundiks vana hea täispurjedes laev. Tuleb siis allakirjutanulgi endale truuks jääda, väites, et kõigi Krossi luule väärtuste ja rikkuste kõrval, mida pikas reas üles lugeda saab, häirib teatav ühekülgus, mis väljendub selles, et suurte abstraktsioonide nimel üle vaadatakse konkreetsetest argipäeva asjadest ja teinekord ka vastuoludest asjades endis. Natuke piltlikumalt väljendudes: «Maaailma avastamisest» on Kross meelde jäänud autorina, kes rehkendab välja, kui kaalukas on inimkonna ühendatud aju, jätab aga ütlemata, kui paks on inimkonna ühendatud pealuu selle ümber. Jah, muidugi annab võetud aspekt Krossile alust optimistlikeks tulevikukangastusteks. Aga Mägiste Marti usun rohkem. Ja sellepärast tahaks — mitte ainult Krossile — esitada küsimuse, mille pateetilisuse pärast juba ette vabandust palun. On üsna tavapärane kujutada poeeti kõnelemas kivi-dele. See on kurb, ent seda juhtub. Aga kui kivid kisendavad ja poeet ei kuule?

H. Välipõllu

Kirjarahva heinakuu

Möödunud kuu viimasel dekaadil peeti Moskvast rahvusvahelisel raamatunäitusel Leedu, Läti ja Eesti raamatu päev. See kujunes ühtlasi ligi kuu aega kestnud näituse pidulikuks lõpetuseks. Pühapäeval, 23. juulil tehti paviljoni suures saalis kokkuvõtte näituse tulemustest, anti üle diplomid. Eesti raamatukujundajatele langes osaks ligi 40 üleliidulise konkursi žürii diplomit, kusjuures meie vabariik ei jäänud ilma ka rahvusvahelise konkursi diplomist (Vive Tolli kujundatud «Lauluema Mari»). Järgmistel päevadel oli Eesti NSV delegatsioon Kuskovo Keemiakombinaadi ja kirjastuse «Metallurgia» külaliseks, kus tutvustati eesti kunsti ja kirjandust. Eesti delegatsiooni koosseisus, mida juhatas Riikliku Kirjastuskomitee esimees Lembit Kaik, olid kirjanike esindajaks Jaan Kross ja Villem Gross.

Huviäratavaist külalistest viibisid juulis meie juures armeenia poeet ning prosaist Kostan Zarjan ja tšehhi publitsist Radovan Selucki.

Kostan Zarjan on praegu 82 aastat vana. Põhilise osa oma pikast eluast on ta mööda saatnud välismaal. Armeenias elab ta 1963. aastast. Ta kirjutab prantsuse, itaalia, inglise ja armeenia

keeles. Viimase õppis ta uuesti ära 23 aasta vanuses pärast seda, kui tema toleaeagne luulekonsultant Verhaeren tal seda oli soovitanud teha. Ta on kirjutanud romaane, jutustusi, poeme, luuletusi, kunsti- ja kirjanduskriitikat, filosoofilisi traktaate. Tema tööd on ilmunud Pariisis, Brüsselis, Roomas, New Yorgis. Viimasel ajal ilmuvad ta teosed Jerevanis. Tema romaan «Laev mäel» on ka kirjastuse «Sovetski Pissatel» 1967. aasta plaanis. Tallinn jättis eakale paljurännanud kirjanikule meeldiva mulje. Eriti siira kiituse pälvis temalt vanalinn. Lahkumisel, otse lennukil väljal ütles ta, et on kirjutanud Tallinna kohta lühipoeeми.

Samal ajal Tallinnas viibinud Radovan Selucki jõudis Eestisse läbi Siberi, olles enne seda viibinud Mongoolias. Ta külastas Kirovi-nimelist kalurikolhoosi, oli jutuaJamisel Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe esimese ase-täitja E. Tõnuristi juures, talle näidati Maaviljeluse ja Maaparanduse Uurimise Instituudi majandit Sakus ning kolhoosi «Rahva Võit». Tšehhi publitsisti kavandatud raamatu teemaks on «Uus majandussüsteem sotsialistlikes maades». Lisaks sellele kirjutab ta saadud muljete põhjal eraldi Eestist artikli ajakirjale «Novoje Vremja».

Meie kirjandust välismaal

Hiljuti ilmus Helsingis «Tammi» kirjastusel Friedebert Tuglase «Pikku Illimar. Lapsuuteni romaani». Teose on tõlkinud Raili Kilpi-Hynynen, kellelt 1962. aastal ilmus Tuglase novellivalimiku tõlge «Kultainen rengas». Meeldiva ümbrispaberi on joonistanud Kyösti Varis.

Tiitellehel on rõhutatud romaani autobiograafilist olemust (minu lapsepõlv romaani senise «ühe lapsepõlve loo» asemel).

Soomes on koostamisel-tõlkimisel ka valimik eesti uuemat proosat — A. Valtoni, M. Undi ja E. Vetemaa novellidest ning jutustustest.

Soomes keele peale on sel aastal ümber pandud ka P. Kuusbergi «Andres Lapeteuse juhtum». Lähemal ajal võivad eesti turistid kohata tõsimeelset Lapetust aga samuti vahva sõduri Šveiki kodumaal, nii tšehhi kui slovaki luigeja käte vahel.

Naabritel preemiad määratud

Läti ja leedu kirjanikele, kunstnikele, teadlastele jne. anti juulis — vabariikide aastapäevaks — kätte preemiad. (Eesti vastavad riiklikud autasud kuulutatakse välja hiljem, oktoobripühadeks). Niisiis:

Tänavuse Leedu vabariikliku preemia kirjanduse alal sai Aleksandras Gudaitis-Guzevičius romaani «Vandenõu» eest. Eesti lugejad tunnevad kirjanikku tema mahuka romaani «Sepp Igotase tõde» (1948—49) kaudu, mis eesti keeles nägi päevavalgust 1957. aastal.

Nagu teame, on «Sepas» juttu võitlusest nõukogude võimu eest Leedus aastail 1918—19. Järgmine, samuti mahult ulatuslik romaan «Vennad» (1951—55) jutustab töörahva käekäigust aastail 1919—20. Kaheköiteline «Vandenõu» (1964—65) piirdub küll vaid sündmusterikka 1926. aastaga, lõppedes fašistliku riigipöörde kirjeldamisega, kuid sisaldab samuti ülikülluses ajaloolist materjali. Kõik kolm romaani on nagu omapärane leedu rahva ajaloo krestomaatia. Tuleb hinnata autori visadust ja hoolikust ajalooliste materjalide uurimisel. Sageli toob ta romaani-des ära dokumente — üleskutseid, kirjavahetust, tsitaate ajalehtedest jm.

Ta kujutab paljusid tegelikult elanud isikuid nende õigete nimede all («Vandenõus» on tegelaste hulgas Leedu KP tuntud juhid K. Požela, J. Greifenbergeris, R. Čarnas ja K. Giedrys), teised on aga kergesti dešifreeritavad. Ainut autor tunneb — võttis ta ju ise osa revolutsioonilisest liikumisest Leedus, aitas välja anda põrandaaluseid ajalehti, aastail 1931—38 istus poliitvangina türmis. A. Gudaitis-Guzevičius auhinnatud «Vandenõu» (nagu ta eelmisedki teosed) on ühiskondlik-poliitilist mõtet analüüsiv romaan-kroonika tugeva kallakuga poliitilisse poleemikasse, selle tunnetuslikku väärtust on raske üle hinnata.

Kirjandust puudutab ka vabariiklik preemia filmi «Taevatrepp» režissöörile R. Vabalasele ja Petras Indriunase osa täitjale V. Bledisele — stsenaariumi aluseks on Mykolas Sluckise romaan, mis tänavu ilmus ka eesti keeles.

Lätis sai kõrge autasu omanikuks Ojars Vāciētis luuleraamatu eest, mis kannab pealkirja «Hingamine». Teine tuntud luuletaja — Imants Ziedonis — sai «osastisauhinna» filmigrupi koosseisus, kes väntas dokumentaalset «Aasta reportaaži».

Gorki tõuseb huviringi

Järgmise aasta märtsis möödub 100 aastat Maksim Gorki sünnist. NSVL Ministrite Nõukogu määrusega on otsustatud seda juubelit ulatuslikult tähistada. Moodustati üleliiduline juubelikomitee, mille tuumikus seisavad K. Fedin, L. Leonov, G. Markov ja M. Hrapštenko.

Komitee esimesel istungil (juulis) arutati piduprogrammi üldkava. Juubeli puhul hakkab kirjastus «Nauka» välja andma M. Gorki kogutud teoseid. Üksikteoseid antakse välja ka teistes kirjastustes. Mõnnes keeles. Juubeli «peakortereiks» saavad Moskva, Leningrad ja Gorki linn Volgal. Viimases peetakse suur pleenum «M. Gorki traditsioonid ja tänapäeva kirjandus» (pleenum Nõukogude Liidu ja Vene Föderatsiooni Kirjanike Liidu juhatuse tasemel).

Muide, viimasel ajal ongi ilma peal üles astunud teoreetikuid, kes seavad kahtluse alla M. Gorki autoriteedi ja

kaalu sotsialistliku realismi kirjanduse rajamises. Näiteks tuntud itaalia kirjandusteadlane, vene ja nõukogude kirjanduse spetsialist Vittorio Strada («Letteratura sovietica 1953—1963» autor) püüab Gorkit ümber lükata Majakovskiga, püüab tõestada Gorki ja Majakovski printsiipiaalset sobimatust ühe meetodi raamidesse (väide: neil olevat erinevad poliitilised, eetilised vaated; erinev humanism!), püüab seega kahtluse alla panna kogu sotsialistliku realismi algaine.

Nähes Majakovski suuremat lähedust XX sajandi alguse modernismile ja uudseile kunstisõnguile (võrdlusmaterjaliks Eluard, Brecht, Eisenstein, Picasso, Joyce jt.), jätab V. Strada meelsasti M. Gorki uue meetodi (sotsialistliku realismi) piiri taha, vanasse realismi.

Nõnda tõuseb Gorki kirjanduslikku huviriba üsna mitmel teel.

Oskar Maria Graf

New Yorgis suri kogu maailmas tuntud saksa kirjanik, luuletaja ja antifasist Oskar Maria Graf.

Sõnameister sündis 22. juulil 1894 Bergis, Baieris pagari perekonnas. Noorpõlves tegeles ta paljude ametitega, ja saabunud 1911. aastal Müncheni, seltsis ta sealsete švaabi boheemlaste ringkondadega. Oskar Maria Grafi esimesed kirjanduslikud tööd ilmusid Esimese maailmasõja eel Berliini ajakirjades. Kui Oskar Maria Graf kutsuti 1915. aastal sõjaväkke, keeldus ta täitmast ohvitseride käske. Selle eest ta hetki teda maha lasta. Tulevane kirjanik kuulutas välja näljastreigi. Kui see oli kestnud kümme päeva, saadeti ta vaimuhaigete haiglasse ja vabastati hiljem sõjaväeteenistusest. Jaanuaris 1918 lõi ta kaasa laskemoonatööliste streigis ja vangistati. Seejärel ühines Oskar Maria Graf Münchenis revolutsioonilise liikumisega ja võttis osa Novembrirevolutsioonist. Pärast Baieri nõukogude vabariigi lüüasaamist sattus ta uuesti vanglasse. Hiljem tegeles Oskar Maria Graf dramaturgina Müncheneri Töölisteatriks ja hakkas siis vabakutseliseks kirjanikuks.

Aastal 1933 emigreeris Oskar Maria Graf Austriasse ja avaldas seal oma kuulsa protestikirja «Põletage mind!». Seejärel keelati ja põletati tema teosed Saksamaal. Aastal 1938 saabus Oskar Maria Graf New Yorki ja jäigi sinna elama. Hiljem valiti ta Wayne'i ülikooli audoktoriks.

Oskar Maria Grafi elule ja loominguale on iseloomustav tugev poolehoid

puhtale inimtundele, mis tuleneb sügavast armastusest lihtsa inimese vastu.

Kirjaniku tähtsamate teoste hulka kuuluvad kahtlemata halastamatult aus autobiograafiline pihtimusteraamat «Meie oleme vangid» (1927), mis tegi autori tuntuks laialdastes ringkondades, ja raamat «Minu ema elu» (1947), milles autor annab pildi lihtsa naise saatusest kapitalistlikus ühiskonnas. Tema teoseid iseloomustavad humanistlikud mõtted, terav sotsiaalne kriitika, jõuline erootika ja drastiline huumor. Nimetame neist veel abieluroomaani «Bolwieser» (1931), milles keskel kohal asuvad küla ja väikelinna lihtsad elanikud, satiirilist romaani «Anton Sittinger» (1937), mis kujutab endast paljastavat hinnangut saksa väikekodanlusele natside valitsemisaastail, ning talupojaromaani «Rahutus rahuarmastaja ümber» (1945), kus autor näitab meisterlikult inimeste sotsiaalset ja kõlbelist langust ühes Baieri külas Esimese maailmasõja päevist kuni natside võimuletuleku ajani. Thomas Mann ütles, et see teos on Oskar Maria Grafi «parim ja tugevaim raamat».

Kirjaniku teistest teostest mainime veel romaane «Katsumusaeg» (1925), «Üks kõigi vastu» (1931), «Kuristik» (1936), «Kõva äritehing» (1936), «Hävingu pärijad» (1947), «Maailma vallutamine» (1948) ja «Põgenemine keskpärasusse» (1958).

Oskar Maria Graf on kirjutanud veel jutustusi, luuletusi, sotsiaalseid novelle, külalugusid, mälestusi ja draamasid.

Sean O'Casey kriitikuna

Äsja Londonis Ronald Aylingi toime-
tusel ilmunud Sean O'Casey' artiklite ja
jutustuste valimik võimaldab esma-
kordselt hinnata dramaturgi kriitilist
toodangut täies temaatilises ning aja-
lises ulatuses, hõlmates aastad 1926--
1964.

Pealkiri «Raevu ja õnnistust»
(«Blasts and Benedictions») iseloomustab
tabavalt tema hinnanguid, mis
kõiksid enamasti kahe äärmuse vahel
— kas ekstaatiline ülistus või armutu
hukkamõist. Esimesse liiki kuuluvad
näiteks heldinud mälestused Iiri kul-
tuurilise taassünni väljapaistvast osa-
võtjast leedi Gregory'st, kes O'Casey't
tema dramaturgitee alguses palju aitas,
samuti kirglik kaitsekõne Bernard
Shaw'le nende vastu, kes kasutasid vii-

mase vahetõrva näitlejanna Campbel-
liga tema loomingu halvustamiseks.
Ibsen kasvab O'Casey' sule all lausa
müütiliseks kujuks — titaanliku Pro-
meteuseks süütab ta uuesti näitekunsti
tõrviku ning kutsub ellu vägeva dra-
maturgide põlvkonna, kelle hulka
O'Casey arvab Shaw', Pirandello, Georg
Kaiserit, Ernst Tolleri ja Eugene
O'Neillit.

Kogumik toob ära ka kaks kirja
W. B. Yeatsile näidendi «Hõbekarikas»
asjus. Kirjad, mida seni tunti ainult
katkendites, heidavad valgust lahkhe-
lile, mis sulgesid O'Casey' jaoks
Dublini «Abbey» teatri lava ning ai-
tasid kaudselt kaasa tema lahkumisele
kodumaalt. Põhjuseks oli O'Casey' sot-
siaalsete kaasajandite vastandlik-

kus sellele romantilis-sümbolistlikule kammerdraamale, mida arendas Yeats «Abbey» teatri juhina. Yeatsi näiden-deid arvustades ei jäta O'Casey aga tunnustamata tema luulegeeniust.

Rünnakutes absurdi teatri vastu on O'Casey hoopis leppimatum. Kui ta Beckett'i puhul möönab veel tolle kee-letaidurlikkust, siis Harold Pinter ei leia temalt vähimatki armu. O'Casey paneb absurdi teatrile süüks eelkõige seda, et too ei ülista tema jaoks kõige

tähtsamat — elurõõmu. Samal põhjusel ründab ta Arnold Weskerit jt. nn. «köögidraama» esindajaid. Nende sot-siaalne realism on O'Casey arvates liialt hall ega suuda peegeldada elu mitmepalgelist poeesiat.

Omaenda loomingust kirjutab O'Casey, et ta püüdis luua teatrit, mis sümbolsetes kontrastides kehastaks elu vastandlike põhijõudude võitlust. Sellise «poetilise realismi» suureks eeskujuks oli talle Shakespeare.

Tudor Arghezi

14. juulil suri Bukarestis kaasaja kõige väljapaistvam rumeenia luuletaja Tudor Arghezi.

Tudor Arghezi (Ion N. Teodorescu) sündis 21. mail 1880 Rumeenia pealin-nas. Tema elukäik kujunes üsna seik-lusrohkeks — tulevane sõnameister teenis raha lihttöölisena, oli mungaks, aastail 1901—05 toomhännaks Bukares-tis, õppis Genfis kellassepa-ametit, vii-bis mõnda aega Prantsusmaal ja pärast kodumaale tagasipöördumist hakkas ajalehtede kaastööliseks.

Enamik Tudor Arghezi proosatöid (skitsid, reportaazid, satiirilised-allegoori-lised jutustused) omab pamfletilist iseloomu ja paljastab kodanluse ning munkluse olemust ja eluviise. Natura-listlikult karmide luuletuste («Hallid lilled» — 1931) kõrval esinevad tema loomingus õrnad lastevärsid, meisterlikud armastuslaulud («Salajane psalm» — 1927) ja jõulised protestid kodanliku korra vastu («Testament» — 1927).

Tudor Arghezi ammutas oma kirjan-dusliku keele mitmekülgsest valdkon-nast — kiriku- ja rahvakeelest, mur-retest ja vanaaegsetest kõnevormidest. Kirjanik uuendas rumeenia luulet ja laiendas selle väljendusvorme.

Pärast Rumeenia vabastamist fašist-likust võimust liitus Tudor Arghezi töörahva võitluse ja ideoloogiaga. Aas-tal 1956 kirjutas ta filosoofilise poemi «Laul inimesest» — vaimustava hüdni kõigi materiaalsete ja vaimsete väär-tuste loojale, uue sotsialistliku ühiskon-na ehitajale. See kujunes tema sõja-järgse loomingu kõige suuremaks ning väljapaistvamaks teoseks.

Tudor Arghezi teistest teostest nime-tame poemi «1907», mille ta pühendas kõige suuremale talupoegade ülestõusu-le Rumeenia ajaloos, romaane «Maria ilmutamise koguduse surnuaed» ja «Lina» (1941).

Suri Carl August Sandburg

22. juulil suri Flat Rockis, oma kodu-farmis, tuntud põhja-ameerika luule-taja Carl August Sandburg. (Vt. käes-oleva aasta «Loomingu» mainumbrit, milles tutvustasime põgusalt tema loo-mingut ja elulugu.)

Luuletaja sündis 6. jaanuaril 1878 Galesburgis Illinoisis rootslasest töölise perekonnas. Ta proovis õnne paljude ametitega ja noorpõlves tärkas temas huvi sotsialistlike ideede vastu. Oma varasemas loomingus ülistas Carl Au-gust Sandburg jõulises ning rahvali-kus keeles kirjutatud värssides ameerika lihtrahva elu ja võitlust.

Üldise tunnustuse võitis Carl August Sandburg oma «Chicago lauludega»,

milles ta lustaka optimismiga vaatleb suurlinna pulbitsevat elu. Carl August Sandburgi luule avaldas, eriti kolme-kümnendail aastail, suurt mõju nii ameerika kui ka kogu maailma kirjan-duslikule moele.

Sandburgi teisteks tuntumateks teos-teks on luuletuskogud «Suits ja teras» (1920), «Tere hommikust, Ameerika» (1928), «Jah, rahvas» (1936), «Mesi ja sool» (1963), lasteraamat «Lood Roo-tabagast» (1928), «Ameerika laulude-raamat (Ballaadid ja rahvalaulud)» (1927) ja romaan «Mälestuste kalju» (1948). Väga tähtsaks teoseks jääb ka tema kirjutatud kuueköiteline biograa-fia Abraham Lincolnist.

Moskva filmifestivalilt

5.—20. juulini toimus Moskvas V rahvusvaheline filmifestival. See juubeliaastale pühendatud filmifoorum oli suurim, mis seni on korraldatud. Festivalil viibis kinematografiste 54 riigist, lisaks veel paljudest mitteriiklikest organisatsioonidest. Lähtudes deviisist «Filmikunstj humanismi nimel, rahu ja rahvastevahelise sõpruse nimel!» oli festivalikonkursile valitud põhiliselt niisugused teosed, mis käsitlesid humanismiprobleeme, inimese ja ühiskonna suhete komplikatsioone.

Kaasaja oluliste sõlmküsimuste filosoofiliselt sügava käsitlemisega paistsid silma itaalia režissöörj Paolo Cavara film «Julm silm», jaapani režissöörj Hiroshi Teshigawara filmid «Naine liivas» ja «Löks» (nende stsenaariumi autor on kirjanik Kobo Abe, meil tuntud romaan «Neljas jääaeg» põhjal), bulgaaria ekraaniteos «Kõrvalepõige» (režissöörid Griša Ostrovski ja Todor Stojanov), tšehh Ivan Passeri debüüt «Intiimne valgus». Mitmete režissööride loomingus oli märgata aktiivset elujaatamise, inimese eneseteostamise õiguse kinnitamise tendentsi vastukaaluks tänapäeva maailma ähvardavatele kollisioonidele. Sellise suunitlusega filmidest äratasid tähelepanu prantslase Claude Lelouch'i «Mees ja naine», rootslase Åke Falcki «Printsess», tšehhi režissöörj Otakar Vavra «Romans kornetile». Huvitavaid assotsiatsioone kaasajaga oli õnnestunud ajalooteemaatika käsitlemisel luua ameerika režissööridel Fred Zinnemanni («Tema osaks on surematus») ja Orson Welles'il («Falstaff»).

Festivali meeldivaimaks üllatuseks oli kinematografistide noorema põlvkonna edukas esinemine. Prantsusmaa ja Tšehhoslovakkia «uue laine» režissööridele, kes on juba võitnud tunnustuse kogu maailmas, on lisandunud oma rahvuslik «uus laine» ka Bulgaarias, Ungaris, Jugoslaavias, Saksa Föderatiivses Vabariigis. Noorte režissööride filmid toovad palju uut kinematograafia temaatikasse, teravdavad filmikunsti pilku kaasaja suhtes. István Szabó film «Isa» (Ungari), Vladan Slijepčevići «Soosik» (Jugoslaavia), Haro Senfti «Nagu õlitatult» (SFV) paistsid silma erksa huviga tänapäeva noore inimese ees seisvate probleemide vastu.

Tähtsamad auhinnad määrati järgmistele filmidele. Festivali suur auhind parima kunstilise seanssfilmi eest filmidele «Ajakirjanik» (režissöör Sergei Gerassimov, NSV Liit) ja «Isa» (István Szabó, Ungari). Parimaks lastefilmiks tunnistati «Väike põgenik» (režissöörj Eduard Botšarov ja Teinosuke Kinugasa, NSV Liit — Jaapan). Dokumentaalfilmide kuldauhind anti filmidele «Ku Ti partisanid» (režissöör Tran Nu Trung-tšan, Lõuna-Vietnami Rahvuslik Vabastusrinne) ja «Tuulte väravas» (Ngok Kuin, Vietnami DV). Parimateks näitlejateks tunnistati Gryneta Molvig (Rootsi), Sandie Dennis (USA) ja Paul Scofield (Inglismaa).

22.—25. juulini tutvustati mõningaid festivalifilme ka Tallinna kinopublikule.

Sisukord

R. Uutmaa		Kõik on kõige peegeldus . . .	1203
Püügil (Õli)	1121 ees	Tuleb ingel ja puudutab vett	1204
M. Raud		R. Sirge	
Ootel	1123	Kauge Lõuna kütkes	1206
Op-sonett	1123	L. Muuga	
Postop-galopp	1124	Autoportree (Õli)	1217
Pirita kiri	1125	P. Eluurd	
E. Niirman		Kala	1241
Leegike	1127	Süit	1241
A. Kaalep		Lollid ja kurjad	1242
Alatau. Suur Munamägi.		Kõik ütelda	1243
Väike Munamägi	1143	E. Mallene	
Trinitas	1144	Novellivõistlus 1967	1246
Ta oskas midagi	1145	K. Laitinen	
Proloog «Suveöö unenäole» .	1145	Soome kirjandus muutub .	1251
V. Gross		V. Altoa	
Kooliraha	1148	John Galsworthy	1260
V. Tõnisson		S. Issakov	
Paganamaa (Plastikaatlõige)	1169	Veel kogu M. Gorkist ja	
H. Muller		tema Kalevipoja-kontsept-	
Öö läänesaarestikus	1194	sioonist	1233
V. Villandi		V. Ilus	
Linnastumine	1195	Peaasi, et poleks puitumist .	1268
R. Ehrlich		V. Gross	
Kohtus	1196	Tallinna lugu	1270
A. Alliksaar		H. Välipõllu	
Lüüriline intermetso	1203	Luuletaja ja lugeja	1273
		Ringvaade	1275

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve, Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhana Smuul, Aleksei Sokolov, Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.
Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 7. VII 1967. Trükkimisele antud 29. VII 1967. Trükiarv 10 200. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1. 70×108/16. Trükipoognaid 10 + kleebis. Tingtrükipoognaid 14,8. Arvestuspoognaid 13,80. MB-04153. Tellimise nr. 1926. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 8, august 1967. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 8, август 1967

50 коп.

Индекс
78174